

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН

ВБД 336+336,4+336,46+336,74(575,3)

Бо ҳуқуқи дастнавис

АЪЗАМОВА ТАХМИНА ТУЙЧИЕВНА

**РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ НИЗОМИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ
БОНКӢ ДАР ТОҶИКИСТОНИ МУОСИР**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмӣ
номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси
08.00.07 - Молия, муомилоти пулӣ ва қарз

Роҳбари илмӣ: д.и.и., профессор Шариф Раҳимзода

ДУШАНБЕ – 2025

Мундарича

Феҳристи ихтисораҳои истифодашуда.....	3
Муқаддима.....	4
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДИИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ МУОСИР.....	16
1.1. Назария ва хусусиятҳои хизматрасониҳои бонкӣ дар низоми иқтисодӣ.....	16
1.2. Асосҳои ташаккули равандҳои инноватсионӣ дар самти хизматрасониҳои бонкӣ вобаста ба талаботҳои бозор.....	28
1.3. Таҷрибаи хориҷии ташкили хизматрасониҳои бонкӣ ва имкони истифодаи он дар низоми бонкии кишвар.....	42
БОБИ 2. ТАҲЛИЛИ НИЗОМИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ТОҶИКИСТОНИ МУОСИР.....	55
2.1. Таҳлили вазъ ва натиҷабахшии хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	55
2.2. Инноватсияҳо дар низоми муосири хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити имрӯза.....	69
2.3. Таҳлили бозори хизматрасониҳои қарзӣю амонатӣ ва баҳодихии ҳолати фарогирии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	83
БОБИ 3. РОҲҲОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ СИФАТИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР АСОСИ ТАТБИҚИ ИННОВАТСИЯҲО.....	98
3.1. Гурӯҳбандӣ ва механизмҳои тақмили ҳисоббаробаркунӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ.....	98
3.2. Нақши хизматрасониҳои бонкӣ дар рушди самтҳои афзалиятноки иқтисодии кишвар.....	113
3.3. Масъалаҳои арзёбӣ ва таъмини сифати хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	125
Хулоса ва пешниҳодҳо.....	144
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот.....	147
Адабиётҳои истифодашуда.....	153
Интишороти довталаб вобаста ба мавзӯ.....	169

Феҳристи ихтисорҳои истифодашуда

СМР-2030 – Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030

ИМА – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

ҶСК – Ҷамъияти саҳомии кушода

ҶСП – Ҷамъияти саҳомии пӯшида

ДАҚ – Доираи амалиёти қарзӣ

ММД – Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ

ТАҚХ – Ташкилоти амонатии қарзии хурд

ТҚХ – Таҷрибаи ҷаҳонии хизматрасонӣ

ИҶШС - Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии сотсиалистӣ

БМТ - Бонки миллии Тоҷикистон

АББИ - Ассотсиатсияи байналмилалӣ бонкҳои исломӣ

ХБА - Хазионаи байналмилалӣ асъор

МХБ - Маркази хизматрасониҳои бонкӣ

МХХ - Маркази хизматрасониҳои хазинавӣ

МФҚ - Меъёри фоизи қарзҳо

НБҚТ – Низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон

бф – банди фоизӣ

Муқаддима

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Тоҷикистони тозаистиклол дар марҳалаи нави рушди иҷтимоию иқтисодӣ қарор дошта, ҳамеша барои таъмини суботи ҷомеа пайгири чараёнҳои мусбати равандҳои ҷаҳонишавӣ мебошад. Таҷриба нишон медиҳад, ки яке аз падидаҳои печида ва мураккаби ҷаҳонишавӣ, ки аксар маврид рушди ин ё он соҳаро таъмин менамояд, ин рақамикунонии иқтисодиёт ва густариши амалиётҳои виртуалии пардохтӣ ва электронӣ мебошад. Иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар радифи ин низоми бонкӣ як марҳалаи мураккабро бо таъсири ҷанги шаҳрвандӣ аз саргузарида, бо шарофати талошҳои пайваста ва ислоҳоти иқтисодӣ ба нтиҷаҳои назаррас ноил гардидааст. Қайд кардан зарур аст, ки новобаста аз он, ки рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамқадами Истиқлолият мебошад, бо тағйиротҳои рушди ба оянда нигаронидашуда пеш меравад ва ин пешравиро ҳамчун ҳадафи устувор ва домнадори худ қарор додааст. Марҳалаҳои рушди бозори қаблии бонкӣ ва бозори муосири хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз як қатор талошҳои роҳбарияти олии кишвар дар заминаи қабули як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва фармоишҳои дахлдори соҳавӣ тамоили болоравиро касб намуда, марҳала ба марҳала бозори хизматрасониҳои худро васеъ намуд. Қайд кардан зарур аст, ки барои пешрафти ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа, аз ҷумла соҳаи бонкдорӣ шароит ва имконияти мусоид фароҳам овард то имконияти таъсиррасонии байнисоҳавӣ ба миён оварда шавад.

Ҳоло зарурати гузариш ба иқтисоди рақамӣ рӯз аз рӯз аҳамияти бештарро касб намуда, пеш аз ҳама, дар ин чараён бонкҳои тичоратӣ ва технологияҳои рақамӣ, ки дар сода намудани амалиётҳои анъанавии низоми бонкӣ муҳим мебошанд, нақши ҳалкунанда доранд. Таҷриба нишон медиҳад, ки бесуботии низоми бонкӣ дар аксар маврид аз ҳисоби қафомонии низоми бонкӣ аз технологияҳои ҳозиразамони иттилоотӣ ва виртуалӣ (маҷозӣ) ба миён меояд. Аз ин лиҳоз гузариш ба шаклҳои нави хизматрасониҳои бонкӣ талаб менамояд, ки комилан ғайринақдикунонии амалиётҳо, ҳатто

амалиётҳои қарзӣ, гузаштан ба пулҳои рақамӣ ва платформаҳои ба ин монанд, аз зумраи он масъалаҳое бошанд, ки ташкилотҳои қарзӣ ба онҳо пурра гузашта як таҳаввулотӣ навро дар низоми бонкӣ ба миён оваранд.

Гуфтан зарур аст, ки чиҳати иваз намудани шакли анъанавии хизматрасонҳои бонкӣ ки асоси онро амалиёт ё ҳисоббаробаркуниҳои нақдӣ ташкил медиҳанд барои баромадан аз чунин ҳолати хатарафзо дар шароити ҷаҳонишавӣ ва комилан аз байн бурдани нобоварии аҳоли нисбати пардохтпазирии бонкҳо, санаи 22 июни соли 2023 Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ” тахти рақами 586 ба тасвиб расид, ки татбиқи амалии он дар қаламрави Тоҷикистон аз 1-уми августи соли 2023 сурат гирифт. Маълум аст, ки тақвияти ғайринақдикунонии амалиёт ва хизматрасонҳои бонкӣ боиси рушди минбаъдаи низоми бонкӣ гардида, осебпазирии онро аз аксар хатару таҳдидҳо дар як сатҳи муайян нигоҳ медорад.

Дар баробари тавсиби фармонҳои дахлдор, қабули барномаву стратегияҳои дахлдори соҳавӣ андешидани як қатор тадбирҳои иловагӣ низ муҳим ва зарурӣ мебошанд. Бо ҳамин мақсад иброз доштан зарур аст, ки дар баробари фароҳамсозии шароити бехтари гузариш ба технологияҳои электронии ҳисоббаробаркунии баробар ба воситаҳое, ки истифода мешаванд ворид намудани шаклҳои нави хизматрасонӣ тавассути ислоҳот дар воситаҳои пардохтӣ муҳим ва зарурӣ буда, иловатан дар назди бонкҳо ташкили паркҳои технологӣ ва ҷорӣ кардани шаклҳои нави хизматрасонӣ бо истифода аз таҷрибаи хориҷӣ ва ҷалби мутахассисони хориҷӣ муҳим ва зарурӣ мебошад.

Ҳамзамон бо ин, тақвияти амалиётҳои электронӣ ва густариши бамаротиби онҳо дар заминаи фароҳам овардани инфрасохтори зарурии рушд барои таъмини суботи низоми бонкӣ дар шароити имрӯза яке аз масъалаҳои ҷалталаб ва зарурӣ буда, дарёфти роҳҳои рушди он мувофиқи талаби замони муосир мебошад. Илова бар ин, рушди хизматрасонҳои

бонкӣ ҳамеша дар маркази диққати сохторҳои дахлдори соҳавӣ ва таҳқиқотчиён қарор дорад.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Дар сатҳи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди хизматрасониҳои бонкӣ ва ба ҳам мувофиқ намудани амалиёту хизматрасониҳо, ки бо фановариҳои замони муосир алоқаманд мебошад, ҳамчун масъалаи муҳиму зарурӣ ва падидаи наву муҳим дар маркази диққати сохторҳои дахлдор, махсусан олимону коршиносон қарор гирифта, торафт аҳамияти бештар пайдо менамояд. Зарурати таҳқиқи ин тамоюл дар маркази диққати олимону коршиносони дохилию хориҷии соҳаи иқтисод қарор гирифта, дар асарҳои олимони хориҷии зерин аҳамияти бештар пайдо намудааст: Ҷ.М. Кейнс, Г.Н. Мэнкю, К.Р. Макконелл, У. Шарп, Й. Шумпетер, П. Самуэлсон, Л. Мизес, Ҷ. Кларк, М. Портер, Сакнко В.И., Заернюк, В.М., Татаркулова, Р.А. ва ғ.

Бо шарофати соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тақвияти бомароми самтҳои фаъолияти бонкӣ ва хизматрасониҳои босифат ба аҳоли ва дигар субъектҳои иқтисодӣ ин масъала низ дар маркази диққати олимони ва пайравони онҳо мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Аз ҷумла Т.Н. Назаров, Ш. Раҳимзода, З.А. Раҳимов, Ҳикматов У.С, Ш.Қ. Хайрзода, Р.Б. Бердиев, Б.М. Шарифзода, Б.М. Ҷураев, Ҷ.К. Нуралиев, Р.К. Рачабов, Н. Ақобирзода, М. Содикова, П.Р. Пирзода, С.А. Қурбонова, М. Қличова, Р. Ғаниев, М. Дембегиев, Ғ.Ғаюров, С.Ҷ. Махшулов, Б.Б. Хоҷаев ва дигарон дар ин самт таҳлилҳои амиқи таркибӣ ва сатҳӣ гузаронида, натиҷаи онро дар маҷаллаҳои сатҳи гуногун интишор намудаанд. Ҳамзамон бо ин такмили дигар шаклҳои инноватсионие, ки баъд аз солҳои 2021-2022 дар самти барномаҳо ва воситаҳои нави инноватсионии ба вуҷуд омадаанд, ҳануз таҳқиқ нашудаанд, ки мо дар ин самт қорбарӣ ва таҳқиқот анҷом додаем.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзуҳои илмӣ. Таҳқиқоти илмӣ анҷомгардодаи мо хусусияти меҳварӣ дошта он дар таносуб бо як қатор барномаву стратегияҳои муайяни соҳавӣ омода ва пешниҳод гардиддааст, ки он асосан ба меъёрҳо ва талаботи ҳукумати

электронӣ, тақвият ва рушди минбаъдаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, рушди инфрасохтори низоми пардохтӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, рушди инфрасохтори бозори қортҳои пардохти бонкӣ, рушди низоми пардохтӣ ба истифодаи пулҳои электронӣ, татбиқи супоришҳо аз Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ” аз 22 июни соли 2023, тахти рақами 586, Стратегияи миллии фарогирии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми июли соли 2022, №314, Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021 - 2025 пешбинӣ шудааст.

ТАВСИФИ ТАҲҚИҚОТИ ДИССЕРТАЦИОНӢ

Мақсади таҳқиқот аз омӯзишу пешниҳоди роҳҳои тақмили низоми хизматрасониҳои муосири бонкӣ дар заминаи татбиқи инноватсияҳо, яъне истифодаи технологияҳои ҳозиразамони электронӣ, иттилоотӣ, дастгоҳҳои ҳушманд, зеҳни сунъӣ ва дигар воситаҳо, ки дар татбиқи иқтисодиёти рақамӣ нақши асосӣ доранд, иборат мебошад. Илова бар ин, роҳҳои дар амал истифодабарии самараноки онҳо барои таъмини суботи низоми бонкӣ ва беҳатари онҳо муосидат менамояд мақсадҳои асосии таҳқиқоти мо мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Дар таҳқиқоти диссертационии худ барои арзёбии дурусти мавзӯи интихобшуда ва фарогирии паҳлуҳои таҳқиқот дар алоқамандӣ бо дигар ҷанбаҳои анҷомшуда, ки қабл аз муаллиф баъзе масъалаҳои ба ин мавзӯ дахлдоштаре таҳқиқ намудаанд муаллиф дар назди худ иҷрои вазифаҳои зеринро қарор додааст:

- ҷанбаҳои назариявии арзёбии методии бавучудонии хизматрасониҳои электронии бонкӣ ва мушаххасоти татбиқи таҷрибаи истифодаи хизматрасониҳои муосири бонкӣ бояд коркард гарданд;

- таҳлили назариявии ҳамвобастагии низоми хизматрасониҳои бонкӣ бо техникаву технологияҳои дорои хосиятҳои инноватсионӣ дар шароити

бошиддат чараён гирифтани равандҳои ҷаҳонишавӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода мешавад;

- муайян намудани воситаҳои нави электронӣ ва барномаҳои нави технологӣ бо истифода аз дастгоҳҳои ҳушманд ва дорои зеҳни сунъӣ пешниҳод гардидаанд;

- коркарди механизм ва воситаҳои асосии рушди хизматрасониҳои бонкӣ ва фароҳам овардани шароит барои дастрасии аҳоли ба амалиёт ва хизматрасониҳои электронӣ таҳлил гардидаанд;

- бартариятҳои бозори хизматрасониҳои анъанавӣ ва бозори муосири хизматрасониҳои электронии бонкӣ дар шакли нақша ва пешниҳод коркард гардидаанд;

- бозори хизматрасониҳои қарзию пасандозӣ дар сатҳи низоми бонкӣ ва роҳҳои рушд тавассути ғайринақдикунонӣ таҳлил гардидаанд;

- роҳҳои амалии гузариш ба низоми нави рақамикунонии иқтисодиёти мамлакат тавассути рушди хизматрасониҳои электронӣ бо ёрии дастгоҳҳои ҳушманд ва зеҳни сунъӣ муайяну пешниҳод шудаанд.

Объекти таҳқиқотро низоми хизматрасониҳои муосири бонкӣ ва дигар дастгоҳҳои электронии ҳушманд ва дорои зеҳни сунъӣ дар бозори хизматрасониҳои муосири бонкии Тоҷикистон бо назардошти талаботҳои ғайринақдикунонии пурраи амалиётҳо ташкил медиҳад.

Мавзуи таҳқиқотро маҷмуи муносибатҳои иқтисодӣ, аз ҷумла молиявӣ ва пулию қарзӣ, ки дар муҳити инноватсионӣ тавассути воситаҳо ва дастгоҳҳои электронии пардохт будуни иштироки пули нақд ва ё амалиётҳои нақдӣ анҷом дода мешаванд ташкил медиҳад. Ҳамзамон бо ин масъалаҳои муҳимтарини рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ бо ворид кардани тағйиротҳои сохторӣ ва фароҳам овардани инфрасохтори зарурӣ ҷиҳати рушди хизматрасониҳои электронии фарохмачрои бонкӣ мавзуи таҳқиқоти мост, ки тақвияти он дар доираи бозори муосири хизматрасониҳои бонкӣ имконпазир мебошад.

Фарзияи таҳқиқоти диссертатсиониро чараёнҳои печидаи раванди ҷаҳонишавӣ, ки асоси онро рақамикунонии иқтисодиёт дар заминаи технологияҳои ҳозиразамони иттилоотӣ иртиботӣ, ташкил медиҳад ва дар сурати гузариши дуруст ба ин чараёнҳо метавон чунин натиҷаҳо ба даст овард:

- дар муддати 4-5 соли охир аз байн бурдани безътимодӣ ба низоми бонкӣ ва бо ин роҳ дар сатҳи 25-30% зиёд намудани захираҳои пулии бонкҳо;

- ҳангоми гузаштан ба низомҳои нав ва пешрафтаи хизматрасониҳои электронии ба технологияҳои ҳушманд хос, ба ҳисоби миёна дар як сол то 10-15% ҳисоббаробаркунонии ғайринақдӣ дар маҷмуи умумии ҳисоббаробаркунониҳо афзоиш ёфта дар муддати 5-10 соли охир ин меъёр ба ҳадди максималӣ баробар мегардад;

- таъмини амнияти молиявӣ иҷтимоии аҳоли ва дигар субъектҳои хоҷагидорӣ, ки ба анҷоми амалиётҳои молиявӣ машғул мебошанд.

Асосҳои назариявии таҳқиқоти диссертатсионии моро як зумра асару коркардҳои илмӣ олимони дохилию хориҷӣ, ҳамчунин пешниҳодҳои кормандони соҳавӣ ва стратегияву барномаҳои дахлдори соҳавӣ ташкил намуда он ба таҳқиқу баррасии ҳалли масъалаҳои назариявӣ, методӣ ва амалӣ вобаста ба рушди инноватсионии низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Тоҷикистони муосир бо тақвияти ҳисоббаробаркунониҳо ва пардохтҳои электронӣ, ташкили замимабарномаҳои ёрирасони бонкӣ ва дигар дастгоҳҳои ҳушманд ва зарурияти онҳо дар тақвияти ин масъала равона шудааст.

иҷрои таҳқиқот усулҳои таҳлили маҷмӯӣ ва диалектикӣ, ки усулҳои иқтисодӣ-риёзӣ, таҳлили муқоисавӣ, усули баҳодиҳии экспертӣ, пешгӯӣ, усулҳои индуксия ва дедуксия истифода шудаанд.

Сарчашмаи маълумот. Таҳқиқоти илмӣ мо дар таърих ба сарчашмаҳои расмӣ омории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қисман маълумотҳои назариявии хориҷӣ, маълумоти расмӣ Бонки миллии Тоҷикистон, бюллетени омили бонкӣ, ҳисоботҳои солонаи бонкҳо, омили солонаи Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷалаи Бонки

миллии Тоҷикистон “Бонкдорӣ тараққиёт, ҷаҳонишавӣ” ва дигар асарҳои олимони дохилию хориҷӣ ва сомонаҳои интернетӣ иҷро гардидааст.

Пойгоҳи таҳқиқот. Диссертатсияи илмӣ аз тарафи унвончӯ дар кафедраи молияи ДДМИТ солҳои 2018-2024 иҷро шудааст.

Навгонии илмӣ таҳқиқот. Ҳамаи он тамоюлҳое, ки дар сатҳи муносибатҳои бонкӣ, ҷараёнҳои пулӣ, ҳаракат ва интиқоли маълумоти молиявӣ, таъмини бехатарии амалиётҳо, амнияти низоми бонкӣ ва таъмини рушди устувори он, ки бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ асос ёфтаанд ва имконпазир будани истифода ва рушди минбаъдаи онҳо дар диссертатсияи мо баррасӣ гардидааст навгонии илмӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, бо мақсади асосноккунии натиҷаҳои таҳқиқот навгонҳои зерини илмӣ пешниҳод гардидаанд;

1. Ҷанбаҳои назариявии хизматрасониҳои бонкӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шуда, дар он равандҳои методии баҳодиҳии навоариҳои электронӣ ва инноватсияҳои бонкӣ мавриди таҳлил қарор гирифта, як қатор мушаххасоти илмӣ, ки қабл аз мо наздик ба ин масъала ҳимоя кардаанд муайян гардид. Илова бар ин барои татбиқи амалии хизматрасониҳои муосири бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба муваффақиятҳои рушди бозори хизматрасониҳои электронии бонкӣ ва амалиётҳои электронии бидуни пули нақд, ки меҳвари асосии таҳқиқоти илмиро ташкил медиҳад, ҳамчун натиҷаи қаблии таҳқиқи масъалаи мазкур мебошад.

2. Вобаста ба тағйиротҳои сохторӣ, иттилоотӣ, техникӣ ва технологӣ дар баробари бозори анъанавии бонкӣ ошкор намудани бозори нави электронии бонкӣ, ки тамоми хизматрасониҳо ба таври маҷозӣ бидуни таъсири омилҳои субъективӣ анҷом меёбанд навгонии илмӣ мо мебошад. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ паҳноии беохир дошта, он доираи васеи хизматрасониҳоро дар доираи дастгоҳҳои ҳушманд дар бар мегирад.

3. Вобаста ба талаботҳои замони муосир дар марҳалаи рақамикунонии иқтисодиёт модел ва форматҳои нави рушди бозори

хизматрасониҳои бонкӣ бо дарназардошти афзалият, мушкилот ва дурнамои он таҳия гардида, имкониятҳои рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ бо иловаи пешниҳоди хизматрасониҳои нав ва технологияҳои нави дорои зеҳни сунъӣ ва хотираи хушманд пешниҳод гардидааст. Ҳамчунин дар модел фарқи бозори анъанавии бонкӣ ва бозори хизматрасониҳои муосири бонкӣ бо бартарӣ ва мушкилотҳои ҷойдошта муайян ва пешниҳод гардидааст, ки дар оянда метавонад як қатор имкониятҳои навро барои баромадан ба як бозори пешрафта ба вуҷуд оварад.

4. Коркарди амсилаҳои асосии татбиқи шаклҳои нави хизматрасониҳои бонкӣ бо роҳи фароҳам овардани инфрасохтори зарурии пардохтӣ дар минтақаҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳи ба даст овардани эътимоди аҳоли. Ғайр аз ин таҳлили ҳолати қаблӣ ва муосири рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ бо имкониятҳои даврии ташаккул ва рушди қортҳои бонкӣ арзёбӣ гардидааст. Дар самти омӯзиши омилҳои асосии таъсиррасон ба бозори қортҳои бонкӣ, ки дар солҳои 2010-2015 як қатор мушкилотҳоро дар азбайнравии бонкҳои низомсоз ба миён оварда буд, таҳлилҳои амиқ ва ҳадафманд карда шуд.

5. Дар шароити бамаротиб баланд гардидани хавфҳои киберия технология, ки онҳо бо низомҳои муосири хизматрасониҳои бонкӣ дар самти воситаҳои ҳозиразамони пардохтӣ алоқаманд мебошанд масъалаи таъмини амнияти воситаҳои пулие, дар шакли нави хизматрасонӣ истифода мешаванд баррасӣ гардидааст. Аз ин хотир, дар таҳқиқоти илмӣ масъалаи паст кардани шиддати хавфҳои, ки дар заминаи истифодаи техникаву технологияҳои муосир (қортҳои бонкӣ, замимабарномаҳои бонкӣ, ҳамёнҳои электронӣ) ба вуҷуд меоянд таҳқиқ шуда, шаклҳои нави хизматрасониҳои виртуалӣ, ки ба воситаи изҳои ангушт ё рушноӣ чашм истифода мешаванд пешниҳод намудем, ки дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурӣ ва қулай мебошад.

6. Такмили механизмҳои тақвияти амалиётҳои пасандозӣ қарзӣ дар шакли сифатан нав баррасӣ ва пешниҳод гардида рушди минбаъдаи он

равандҳои ғайринақдикунонии амалиётҳои мазкурро дар бар мегирад. Ҳамзамон бо ин дар шароити баланд гардидани талабот ба амалиёти хизматрасониҳои бонкӣ ва шиддат гирифтани хавфҳои бонкӣ, қабули амонату пасандозҳо ва қарздиҳӣ ба тариқи ғайринақдӣ тавассути дастгоҳҳои хушманди электронӣ коркарду пешниҳод гардидааст. Ҳамзамон бо ин рушди минбаъдаи хизматрасониҳои мазкур дар доираи воситаҳои электронӣ ва замимабарноаҳои бонкӣ бо усулҳои самаранок ва бехатар тақвият дода мешавад.

7. Дар заминаи рақамикунони иқтисодиёт ва гузаштан ба низоми нави хизматрасониҳои электронии бонкӣ дар марҳалаи аввал хизматрасониҳои бонкӣ гурӯҳбандӣ карда шуда, дар заминаи ин таҳияи модели афзалиятҳо ва бартариятҳои бозори қаблии бонкӣ ва бозори муосири хизматрасониҳои электронии бонкӣ ва дигар амалиётҳои қаблӣ дар шакли ғайринақдӣ коркард ва пешниҳод гардидаанд, ки инҳо метавонанд ҳамчун натиҷа дар арзёбии дурусти хизматрасониҳои муосири бонкӣ мусоидати ҳаматарафа намоянд. Ғайр аз ин, унсурҳои асосии сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва дараҷаи рақобатнокии бонкӣ дар доираи ин масъалаҳо мушаххас ва арзёбӣ гардидааст.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Дар таҳқиқоти илмӣ бо дарназардошти амалкардҳои таҳлилӣ дар самти баррасӣ ва таҳлили мавзӯи ҳамчун натиҷаҳои муаллиф нуқтаҳои зерин навгониҳои илмӣ диссертасияи моро ташкил медиҳанд:

- ҷанбаҳои назариявӣ-методӣ ва амалии хизматрасониҳои электронии бонкӣ ва бозори хизматрасониҳои бонкӣ бо зарурати иқтисодӣ ва манфиатҳои дутарафаи субъективӣ ошкор гардаанд;

- роҳҳои ҷорӣ намудани техникаву технологияҳои муосир ва истифодаи самараноки онҳо таҳлилу баррасӣ гардида, роҳҳои рушди хизматрасониҳои нави бонкӣ пешниҳод гардидааст;

- шаклҳои муосири истифодаи воситаҳои электронӣ ва замимабарномаҳои нави хизматрасониҳои бонкӣ бо бартарияту мушкilotҳо коркард ва пешниҳод гардидаанд;

- роҳҳои фароҳам овардани инфрасохтори зарурӣ дар минтақаҳои алоҳидаи Тоҷикистон баррасӣ ва роҳҳои татбиқи онҳо пешниҳод шудааст;
- зарурияти истифодаи босуръати технологияҳои ҳозиразамони пардохтӣ ва роҳҳои таъмини беҳатарии амалиётҳои электронӣ бо дарназардошти истифодаи воситаҳои электронӣ муайян ва пешниҳод гардидаанд;
- бозори хизматрасониҳои қарзӣ пасандозӣ таҳлил ва баррасӣ гардида роҳҳои ғайринақдикунонии он пешниҳод шудааст;
- гузариш ба низоми нави рақамикунории иқтисодиёт ва ба технологияҳои ҳозиразамон нигаронидашуда тавассути хизматрасониҳои маҷозӣ ва пардохтҳои электронӣ гурӯҳбандӣ гардида, бартарият ва афзалиятҳои бозорҳои хизматрасонии қаблӣ ва электронии бонкӣ муайян ва ошкор гардида мушаххасоти он пешниҳод гардидааст.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Аҳамияти назариявии таҳқиқот дар он аст, ки равандҳои назариявӣ ва методии амалиётҳои рақамии бонкӣ дар шароити рақамикунории иқтисодиёти миллӣ ҳамчун омили рушди низоми бонкӣ арзёбӣ ва пешниҳод шудааст. Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он ифода мегардад, ки натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ метавонанд барои такмили заминаи меъёрию ҳуқуқии амалиётҳои рақамии бонкӣ ҳамчун омили мусоидаткунанда ба рушди иқтисодиёти рақамӣ, танзим, назорат ва такмили минбаъдаи он бо мақсади рушди устувори низоми бонкӣ, паст намудани сатҳи иқтисодиёти ғайрирасмӣ ва шаффофияти амалиётҳои молиявӣ, аз тарафи мақомоти дахлдори давлатӣ истифода бурда шаванд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳо дар шароити имрӯза ба он асос меёбад, ки ташаккул ва рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун алтернативаи нави муфид бо иҷрои амалкардҳои технологӣ дар гузаронидани таҷрибаҳо, коркарди дуруст ва дақиқии маълумот, вобаста ба баррасӣ ва ошкорсозии масъала, дараҷа ва сатҳи басандагии маводҳои таҳқиқшуда, дарёфт ва коркарди омории натиҷаҳои илмӣ нашршуда ва суҳанронҳои унвонҷӯ доир ба мавзӯи илмӣ тасдиқи эътимоднокии натиҷаҳо мебошанд.

Хулоса ва тавсияҳо хоси шароити муосири рушди инноватсионии хизматрасониҳои бонкӣ дар заминаи техникаву технологияи муосир мебошад, ки дар шакли мукамал манзур карда шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзуи таҳқиқоти илмӣ мо ба бандҳои зерини шиносномаи феҳристи ихтисосҳои КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ихтисоси 08.00.07.-Молия, муомилоти пулӣ ва қарз мувофиқат мекунанд: 8.4. Механизми гардиши пули нақдӣ ва ғайринақдӣ, 8.8. Ташкили низоми самараноки пардохтӣ ва афзорҳои ҳаллу фасли бӯҳрони пардохтӣ, 10.1. Ташаққули низоми бонкӣ ва инфрасохтори он дар шароити иқтисоди бозорӣ, 10.10. Инноватсияҳои молиявӣ дар баҳши бонкӣ, 10.15. Коркарди амсилаҳои муайян кардани нархҳо ва арзиши аслии хизматрасониҳо ва амалиёти бонкӣ, 10.22. Маҳсулоти нави бонкӣ: намудҳо, технологияи ташкил, тарзҳои татбиқ, 11.8. Таҳқиқи таъсири танзими пулию қарзӣ ба равандҳои инноватсионӣ ва сармоягузорӣ дар иқтисодиёт.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Дар арзёбӣ ва занҷираи баррасии мавзуи таҳқиқот ҳамчун натиҷаи қаблӣ ва ниҳой як қатор марҳилаҳои зарурӣ ва асоснок ба монандӣ: баррасӣ ва таҳияи мавзуи илмӣ, самтҳо ва механизмҳои асосноккунии илмӣ ва методӣ, баҳодихӣ ва асосноккунии мубрам будани мавзуи илмӣ, мушаххасозӣ ва ошкорнамоии вазифаҳои гузошташуда, ҳамчунин амалкардҳои муаллифӣ дар самти иштироки бевоситаи муаллиф дар чорабиниву конфронҳои илмӣ саҳм ва ҳиссаи муаллифро ташкил медиҳанд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ, ки ҳамчун асос барои исботи масъалаҳои баррасигардида мебошанд, ҳамчун натиҷа ва амалкардҳои қаблӣ дар семинару мизҳои мудаввар ва конференсияҳои илмӣ дар сатҳи дохилӣ, ҷумҳуриявӣ ва байналмилали бо баромадҳои муаллифӣ асосан дар давоми слҳои 2020-2024 мавриди баррасӣ қарор гирифта пешниҳод шудаанд. Ҳамзамон бо ин бояд гуфт, ки дар омодакунии диссертатсия тавсияҳои методӣ ва амалиро дар

чараёни таълими толибилмони макотиби олии кишвар ва семинармашваратҳои соҳавӣ бо кормандони соҳаи бонкӣ аз фанҳои инноватсия дар бонкҳо, навовариҳои электронӣ дар бонк ва муносибатҳои муқотибавии байнибонкӣ дар ДДМИТ ва дигар макотиби олии кишвар истифода намудан имконпазир мебошад.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Аз ҷониби унвончӯ вобаста ба мавзӯи илмӣ 15 мақолаи илмӣ дар рӯзномаву маҷаллаҳои сатҳи гуногун аз он ҷумла, 6 мақола дар маҷаллаҳои тақризшаванда бо талаботҳои ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия ва 9 мақола дар рӯзномаву маҷаллаҳои дигар нашр намудааст.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсияи илмӣ мо аз муқаддима, феҳристи ихтисорҳои истифодашуда, се боб, нӯҳ параграф, хулоса, 7 расм, 12 ҷадвал, 14 диаграмма ва рӯйхати адабиёти истифодашуда, ки онҳо аз 153 номгӯй иборат мебошанд, иборат буда, дар ҳаҷми 171 саҳифа таҳия шудааст.

БОБИ 1

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДИИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ МУОСИР

1.1. Назария ва хусусиятҳои хизматрасониҳои бонкӣ дар низоми иқтисодӣ

Дар баҳши бонкӣ тағйиротҳои солҳои охир ҳамчун раванди зудмутобиқшаванда бавучуд омада, бонкхоро водор ба як таҳаввулоти бузурги фановариҳои замони муосир намуданд. Ҳамзамон бо ин, таҳаввулотҳое, ки дар заминаи техникаю технологияи муосир дар солҳои охир ба вучуд омаданд, бори дигар собит намуданд, ки иқтисодиёти ҷаҳон дар як марҳалаи тезутунди тазодҳои глобалӣ қарор дорад ва бо ин равандҳо бо ташкили заминаҳои инноватсионӣ мувофиқ шудан кори асосии баҳши институтсионалӣ, махсусан, низоми бонкӣ ва дигар сохторҳои молиявӣ қарзӣ мебошанд.

Вобаста ба ин, дар баҳши институтсионалии низоми бонкӣ як қатор тамоюлҳо ба таҳкими низоми босамари бонкӣ бо масъалаҳои фарогир, таъсиси бонкҳои аз лиҳози молиявӣ фановарӣ пуриқтидор ва боэътимоди дастирикунандаи фазои иқтисодӣ, аз ҷумла, дар минтақаҳои алоҳидае, ки метавонанд ба таъмини талаботи дохилии иқтисодӣ мусоидат намоянд, мушоҳида мешаванд. Новобаста аз он, ки дар баҳши бонкӣ тағйиротҳои ҷиддӣ дар самти дигаргунсозии амалиёт ва хизматрасониҳои гуногун ба вучуд омадааст, бонкҳо кӯшиш менамоянд, ки дар заминаи талаботҳои доимоафзояндаи замони муосир фаъолияти худро ба он мутобиқ намоянд.

Дар сатҳи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз соли 1991 як марҳалаи ҷадид вобаста ба мустақилияти иқтисодии давлат, ки баҳши бонкӣ шомили он мебошад, ба вучуд омад. Марҳалаи муосири низоми бонкии Тоҷикистон, ин пеш аз ҳама, дар зери таъсири омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, технологӣ, равандҳои хусусияти иҷтимоидошта ба вучуд омад. Вобаста ба ин

кайд кардан зарур аст, ки дар заминаи таъсиси низоми бонкӣ бозори хизматрасониҳои бонкӣ ба вуҷуд омад, ки фишангҳои асосӣ ва ғридриҳандаи он, пеш аз ҳама, доштани пули миллӣ, мустақилияти иқтисодӣ, заминаи конунгузорӣ, иртибот бо муҳити беруна, ҷорӣ намудани технологияҳои хозиразамони бонкию виртуалӣ, сохтори чадидаи фарогир буд.

Дар шароити муосир бозори хизматрасониҳои бонкӣ ба яке аз ҷузъҳои муҳими иқтисоди бозорӣ табдил ёфта, айни замон онро ҳамчун омилҳои асосии рушди муваффақиятҳои бонкӣ низ гуфтан мумкин аст. Афзоиши доимии рақобат дар сатҳи низоми бонкӣ ва иқтисодиёт боиси он мегардад, ки таваҷҷуҳи бонкҳо ба масъалаҳои омӯзиши бозори хизматрасониҳои бонкӣ, истеъмолкунандагони хизматрасонӣ – мизочон ва мизочони эҳтимолӣ, талаботи тичорати онҳо, интиҳоби бахшҳои афзалиятноки соҳа ва гурӯҳҳои муштариён, рушд ва ҷорӣ намудани хизматрасониҳои нав, пешбурди онҳо ба бозор, таҳким ва васеъ намудани базаи муштариён, шаклҳои муосири хизматрасониҳои бонкиро пешниҳод ва дастраси табақаи муштариён гардонад.

Ташаккули бозори хизматрасониҳои бонкиро метавон ҳамчун мафҳуми бозории идоракунии фаъолияти бонк муайян кард, ки ба омӯзиши шароити бозор ва иқтисодиёт, ниёзҳои мушаххаси муштариёни бонк нигаронида шудааст ва ба талаботи муштариён ҳангоми таҳияи хизматрасониҳои нав ё тақмил додани хизматрасониҳои мавҷуда нигаронида шудааст. Таҷрибаи ташаккули бонкдорӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки қабл аз пайдоиши бонкҳо дар сатҳи ҷомеа амалиёт ва хизматрасониҳои онҳо пайдо гардиданд ва нишонаҳои пайдоиши онро аз як қатор сарчашмаҳои илмӣ мушоҳида кардан мумкин аст. «...дар иқтисодиёти имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз соли 2020 ба аҳоли зиёда аз 50 бонку ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ дар заминаи навовариҳои технологӣ хизмати бонкӣ мерасонанд, ки қисми зиёди онро амалҳои бидуни корманди бонк ташкил медиҳад»[32].

Новобаста аз оне, ки имрӯз тамоми фаъолияти бонкхоро ҳаҷм ва ҳиссаи хизматрасониҳои бонкӣ ташкил медиҳад, қабл аз ин чунин тамоюл он дар дигар шакл ва сатҳ дар низоми бонкдорӣ истифода мегардид.

Дар шароити бамаротиб зиёд шудани талабот ба амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ, бонкҳои тичоратӣ ба субъектҳои гуногуни иқтисодӣ ва шахсони воқеӣ доираи васеи хизматрасониҳои сатҳи гуногунро пешниҳод менамоянд. Чихати муайян намудани ҷанбаҳои актуалии мавзӯҳо ва хусусиятҳои хоси манбаи асоснокии таҳқиқот ба тафсир ва коркардҳои як қатор олимони соҳа вобаста ба тафсири дурусти хизматрасониҳои бонкӣ таъя намудем. Дар таҳқиқотҳои илмӣ худ охири асри 19 мафҳумҳои «мол», «маҳсулот» ва «хизмат»-ро К.Маркс ва Ф.Энгелс дар асарҳои илмӣ худ шарҳ дода буданд. Ғайр аз ин, маҳсули меҳнат ҳамчун натиҷаи меҳнат ҳисоб карда мешавад, ки ба замони ҳозираи он мувофиқ меояд.

К.Маркс вобаста ба муайян кардани хизматрасонӣ ҳамчун арзиши истифода, ки ҳам дар мол ва ҳам дар шакли хизматрасонии «соф» таҷассум ёфтааст, мавҷудияти мустақилро дар шакли ашё аз иҷрокунанда ҷудо намекунад. К.Маркс қайд карда буд, ки мол ҳам ҷузъи ғайримоддии хизматро дар бар мегирад, зеро ба мақсади ба даст овардани неъматҳо ва хизматҳои муайян харида мешаванд, яъне маҳсулот омехтаи моддию ғайримоддиро дар бар мегирад.

Илова бар ин, марксизм маҳсулоте, ки дар натиҷаи меҳнат ба даст оварда мешавад, дорои ду хусусияти хос медонад: қобилияти қонеъ гардондани эҳтиёҷоти муайян (арзиши истифода) ва хароҷоти меҳнати дар он таҷассумёфта (арзиш). Барои он ки маҳсулот арзиши истифодабарӣ дошта бошад, ҳамеша бояд неъматӣ моддӣ бошад [138].

Хизматҳое, ки шакли моддӣ надоранд, инчун, ифодаи арзишҳои истифода мебошанд. Вобаста ба гуфтаҳои боло қайд кардан зарур аст, ки дар давраҳои аввали рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ байни истеҳсолкунандагон ва хизматрасонандагон нуқтаи назари олимону коршиносони соҳа вобаста ба маҳдуд будани шаклҳои хизматрасонӣ байён шудааст. Тибқи андеши мо,

нуқтаи назари К.Маркс, Ф.Энгелс ва дигар олимони дар масъалаи тафсири хизматрасониҳои бонкӣ, ки истифодаи технологияҳои иттилоотӣ маҳдуд буд, дар шакли на он қадар мушахасс арзёбӣ мегардид.

Илова бар гуфтаҳои боло, як қатор таҳқиқотҳо ва пешниҳодҳои олимони соҳа мувофиқи мақсад мебошад. Қайд гардидааст, ки дар шароити имрӯза рушди фаъолияти бонкӣ бо «омехтани» намудҳои гуногуни хизматрасонӣ мушоҳида мешавад, ки шаклҳои гуногуни онҳо дар шакли ҳамчун «маҳсулоти бонкӣ» фурӯхта мешаванд. Вобаста ба татбиқи ин масъала, дар асари худ оид ба идоракунии бонкӣ О.И. Лаврушин таснифи маҳсулоти бонкиро ҳамчун намуна пешниҳод намудааст[88].

Чунин таснифот аз рӯи нишондиҳандаи самти фаъолияти ташкилоти қарзӣ дар хизматрасониҳои нав, ба монанди гуфтаҳои зер асос ёфтааст:

- анъанавӣ;
- иловагӣ;
- ғайримуқаррарӣ.

Дар сатҳи хизматрасониҳои бозори бонкӣ шаклҳои нави хизматрасонӣ ва амалиётҳои бонкӣ дар заминаи хизматрасониҳои анъанавӣ ба вучуд омада, моҳиятан, бо пешрафти фановариҳои технологӣ ба сатҳи иловагӣ ва ғайримуқаррарӣ табдил ёфтаанд. Дар фаъолияти имрӯзаи бонкҳо таърифҳо ва шаклҳои гуногуни хизматрасониҳои бонкӣ васеъ истифода мегарданд. Аз ин лиҳоз, бо нигоҳи навовариҳо ва талаботҳои имрӯза О.И. Лаврушин «...Хизматрасонии бонкиро ҳамчун як ё якчанд амалиёти бонкие, ки талаботи муайяни муштариро қонеъ мегардонад ва аз номи муштарӣ ба фоидаи охирин ба маблағи муайян анҷом додани амалиёти бонкӣ нигаронида шудааст» тавсиф карда шудааст» [51].

Бо илова ба гуфтаҳои О.И.Лаврушин, Ю.В. Головин, қайд кардааст, ки «...хизматрасонии бонкӣ» ин маҷмӯи амалиётест, ки чамъи пурраи хизматрасониҳоро ифода мекунад, ки талаботи ҳар як муштариро қонеъ мегардонад»[61] Ҳамзамон бо ин, қайд кардан зарур аст, ки тафсири хизматрасониҳои бонкӣ, агар бо назардошти шароити ҷорӣ иқтисодиёт

арзёбӣ гардидаанд, ки дар чунин тасниф вобаста ба шарҳи пурраи масъала маҳдудиятҳои сатҳиро мушоҳида кардан мумкин аст.

Дар мақолаи илмӣ худ Ф.М. Бокова бамаврид қайд намудааст, ки «...дар айни замон вобаста ба имконият тақрибан феҳрасти хизматрасониҳои асосии бонкҳо тақрибан якхела аст, аз ин рӯ, барои ҷалби мизочон пешниҳоди намудҳои нави хизматрасониҳои иловагӣ аҳамияти калон дорад ва дар ин ҷо доираи ҷорӣ, ки ҳангоми рушди бонк тавассути ҷорӣ намудани хизматрасониҳои нав, тағйир додан ё иваз кардани хизматрасониҳои мавҷуда ташаккул меёбад»[118]. Дар ин ҷо қайд кардан зарур аст, ки афзоиши сатҳи хизматрасониҳои бонкӣ вобаста ба ҳаҷми захираҳои бонкӣ дар шароити имрӯза бо назардошти имкониятҳои технологияи замони муосир муҳим мебошад. Ҳамчунин дар таҳқиқоти илмӣ худ як қатор олимони бонкӣ ҳамчун “...хизматрасонии дорои хусусияти пулӣ” ё хизматрасонии мефаҳманд, ки ҳаракати воситаҳои пулиро, аз ҷумла, ҳаракати онҳоро аз як суратҳисоб ба суратҳисоби дигар ва бо маблағ таъмин мекунанд»[104].

Дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ ва тақвияти бомароми хизматрасониҳои ғайринақдӣ як қисми хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун шакли нав инкишофёфтаи хизматрасонӣ дар арсаи институтсионализми бонкӣ шаклҳои навазӣ ва инкишофёфтаи хизматрасониҳо дар бар мегирад.

Аз дигар нуқтаи назар дар таҳқиқоти худ Романов А.В. хизматрасонии бонкӣ «...маҳсулоти касбии зеҳнӣ дар асоси тадқиқоти маркетингии талаботи бозор бо мақсади ба бозор фурухтан ва ба даст овардани фоида бавучудовардашуда» медонад, ки танҳо ҷузъҳои иқтисодии ин мафҳумро ошкор мекунад[57]. Ғайр аз ин ҷанбаи дигари масъалаи таҳқиқотро дар самти хизматрасониҳои бонкӣ Иванов А.Н. ҳамчун ҳадамоти бонкӣ фаъолияти техникӣ, технологӣ, молиявӣ, зеҳнӣ ва касбии бонкӣ, ки ба мизочон пешниҳод карда мешавад, ҳамроҳӣ ва оптимизатсияи гузаронидани амалиёти бонкӣ мефаҳмад[58]. Албатта, хизматрасонӣ дар аксар маврид вобаста ба хусусиятҳои хоси омилҳои обективӣ баҳо дода шудааст, ки онро дар шаклҳои гуногун пешниҳод намудаанд.

Ба таври хулоса дар таҳқиқоти худ Иванов А.Н. қайд менамояд, ки «...хизматрасонии бонкӣ ин фаъолияти ташкилоти қарзӣ мебошад, ки барои қонеъ гардонидани талаботи муайяни муштарӣ нигаронида шудааст»[45]. Дар дигар маврид ба андешаи Задорожная И.В. хизматрасонии электронии бонкӣ ин хизматрасониест, ки аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ бо истифода аз технологияҳои муосири замонавӣ ба мизочон пешниҳод карда мешавад. Аз як тараф, ин метавонад ҷиҳати гирифтани баъзе маълумоти тасдиқкунанда аз бонк (масалан, қарор оид ба додани қарз) ё хизмати машваратӣ, аз тарафи дигар, мумкин аст имконияти пардохти хизматрасонӣ тавассути суратҳисоби дар бонк кушодашударо дар бар гирад.

Илова ба нуқтаи назари олимони дар самти хизматрасониҳои бонкӣ, айни замон шарҳи ин масъала ба таври гуногун пешниҳод гардида, дар аксар маврид ҳангоми байёни масъала маҳдудиятҳои абективӣ дида мешавад[97]. Чунин маҳдудиятҳо моро ба он водор менамояд, ки паҳлӯҳо ва ҷарайёнҳои дигари тафсири масъаларо аз нуқтаи назари таркибӣ дар байёни олимону коршиносон мавриди таҳқиқ қарор диҳем. Дигар олимони хизматрасониҳо дар сатҳи маҳсули меҳнат ва дараҷаи иқтисодӣ шаклан дигар баҳо додаанд.

Ба андешаи Ситдикова Л.Б. «...хизматрасонӣ фаъолияти мақсаднок ва самараи ғоиданокии меҳнат, яъне арзиши махсуси истеъмолие, ки ҳуди меҳнат ба монанди ҳар гуна мол таъмин мегардад, ифода шудааст». Дар ин ҳолат арзиши истеъмолии меҳнат номи махсуси «хизматрасони» -ро мегирад [115].

Дар таҷрибаи имрӯзаи иқтисодӣ кишвар ва низоми бонкӣ хизматрасонӣ ҳамаи он амалҳоеро дар назар доранд, ки бидуни таъсири ками субъектҳо дар заминаи техникаву технологияҳои муосир аҷом дода мешаванд. Дар масъалаи тафсири хизматрасониҳои бонкӣ олимони тоҷик низ мароқ зоҳир намуда, хусусиятҳои хоси ин масъаларо мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додаанд. Дар ин ҷода олимони тоҷик, Р.К. Раҷабов ва З.А. Раҳимов иброз медоранд, ки “...дар пешкаш кардани хизматрасониҳои бонкӣ ва дастрасии пурра ба маҳсулоти бонкӣ ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ якҷанд

мушкилот чой дорад”[111]. Албатта, чунин нуқтаи назар танҳо ба мушкилотҳои чойдоштаи хизматрасониҳои бонкӣ, ки ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ пешниҳод гардидаанд, матраҳ мегардад.

Илова бар ин, дар соҳаи бонкдорӣ манфиатҳои қишрҳои мухталифи иҷтимоӣ, гурӯҳҳо, кишварҳо бо ҳам мепайвандад ва ҳадафи танзими ҳуқуқӣ дар ин маврид таъмини баробарии эҳтимолии манфиатҳои ҷамъиятӣ ва хусусӣ, пешгирии бархӯрди мустақим ва бархӯрди ғайриконструктивии онҳо мебошад[110]. Дар адабиёти иқтисодӣ мафҳуми “бозори хизматрасониҳои бонкӣ” мавриди истифодаи васеъ қарор дода шудааст, аммо, ба андешаи мо, он то ҳол таърифи дурусти илмиро соҳиб нагаштааст ва аз ин хотир, таҳлили дақиқро тақозо менамояд.

Аз нуқтаи назари олими амрикоӣ Љеффри Хочонс, “...бозори бонкии муосир – ин маконест, ки дар он на танҳо маҳсулоти бонкии пешниҳодгардида дида ва мавриди санҷиши рақобатӣ қарор дода мешаванд, балки имкониятҳои низоми банақшагирӣ, қобилияти институтҳои бонкӣ дар натиҷабандии дуруст ва дарёфти маълумоти саҳеҳ ва дар ин робита қабули қарорҳои бамаврид низ мавриди озмоиш қарор дода мешавад”[120].

Тафсир ва байёни хизматрасониҳои бонкӣ равишҳои гуногуни фаъолияти бонкиро дар доираи фановароҳои техникии низоми бонкӣ дар зинаҳои гуногун ба худ илова месозад. Аз таҳқиқи аксар олимону коршиносон чунин бармеояд, ки хизматрасониҳои бонкӣ доираи васеи масъулияти бонкро дар иҷрои вазифаҳои худ дар назди мизоҷон ифода мекунад.

Аз ин лиҳоз, дар сатҳи хизматрасониҳои бонкӣ як қатор омилҳои хусусияти гуногундошта метавонанд иштирок намоянд. Аз ин лиҳоз, зарурати гурӯҳбандии хизматрасониҳои бонкӣ вобаста ба як қатор меъёрҳои мавҷуда моҳияти масъалаи баррасишавандаро дар сатҳи муносибатҳои илмӣ инъикос менамояд.

Ба андешаи мо, дар сатҳи зарурӣ тафсири хизматрасониҳои бонкӣ аз нуқтаи назари як қатор омилҳои бонкие, ки тавассути технологияи

ҳозиразамон ва таъсири омилҳои субъективӣ пешниҳод шудаанд, дар ҷадвали 1.1. нишон дода шудааст.

**Ҷадвали 1.1. Тасниф ва гурӯҳбандии хизматрасониҳои бонкӣ
вобаста ба талаботҳои замони муосир**

ТАҲСИРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ	ИСТИФОДАИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ
Вобаста ба инфрасохтори зарурии бонкӣ	Хизматрасонӣ тавассути интернет ва алоқаи мобилӣ Хизматрасонӣ тавассути терминал ва постерминалҳо
Вобаста ба имкониятҳои мавҷудаи низомии бонкӣ	Хизматрасониҳои маҳдуд Хизматрасониҳои васеъ
Вобаста ба таъсири омилҳои дар ихтиёри бонк буда	Тавассути омилҳои субъективӣ Тавассути техника ва технология
Вобаста ба шакли амалиёт	Ба таври нақдӣ Ба таври ғайринақдӣ
Аз рӯи субъектҳои истифодабарандаи хизматрасонӣ	Хизматрасонӣ ба шахсони ҳуқуқӣ Хизматрасонӣ ба шахсони воқеӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Аммо дар шароити имрӯза чунин равишҳо хусусияти яктарафа дошта, дар он байёни масъала аз нуқтаи назари як ё гурӯҳи омилҳое, ки барои қонё гардонидани талаботи мизочони бонкҳо нигаронида мешаванд, пешниҳод шудааст. Аз таҳсири маълумотҳои ҷадвали мазкур чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки хизматрасонии бонкӣ ин як амали мураккабест, ки тавассути фановариҳои муосир дар самти иҷрои амалиётҳои молиявӣ дар асоси супориши мизочон амалӣ карда мешавад.

Гуногунрангии баҳоидиҳии хизматрасониҳои бонкӣ моро ба он водор менамояд, ки ба таҳқиқи амиқи олимону коршиносон така намуда, мушахассоти асосии масъаларо ошкор намоем. Вобаста ба ин, дар таҳқиқоти худ муҳаққиқи ватанӣ Р.Г. Ғаниев иброз медорад: «...моҳияти хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун натиҷа ё таъсири судманди амалиёти бонкӣ муайян карда шуда, барои қонё кардани ниёзҳои молиявии мизочон равона карда шудаанд»[94]. Чунин тафсир равишҳои системавиро вобаста ба

хизматрасониҳои бонкӣ муайян намуда, онро ба таъсири амалиётҳои судманд нисбат медиҳад. Илова бар ин, ба андешаи мо, тафсири хизматрасониҳои бонкиро дар сатҳи бозори хизматрасониҳои бонкӣ таҳлил ва арзёбӣ намудан ба мақсад мувофиқ мебошад. Ба андешаи мо, дар таҳқиқи масъалаи хизматрасониҳои бонкӣ ду равиши амиқи хизматрасониҳои бонкӣ вучуд дорад:

1. Равиши баҳодиҳӣ ва тафсири хизматрасониҳои бонкӣ дар алоҳидагӣ таҳқиқ карда мешавад;
2. Равиши дигари тафсири хизматрасонии бонкӣ аз нуқтаи назари бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар заминаи таъсири омилҳои ба рақобат ифодаёфта байён карда мешавад.

Равиши баҳодиҳии хизматрасонии бонкӣ дар шароити имрӯза хусусияти таркибӣ дошта, он вобаста ба таъсири сатҳи талабот дар иҷрои амалиётҳои мақсадноки бонк байён карда мешаванд. Як қатор олимон хизматрасониҳои бонкиро дар доираи дастрасии мизочон ба хизматрасониҳои бонкӣ тафсир менамоянд, гурӯҳи дигари олимон бошад, онро ба фаъолияти мақсадноки бонк дар доираи талабот алоқаманд медонанд. Қайд кардан зарур аст, ки равиши дуҷумлаи тафсири хизматрасониҳои бонкӣ аз нуқтаи назари бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар заминаи фановариҳои замони муосир моҳияти масъаларо пурра инъикос менамояд. Дар дигар маврид, вобаста ба тафсири равишҳои баҳодиҳии хизматрасониҳои бонкӣ, нуқтаи назари Бухвалт Б. оиди ин масъала хусусияти дутарафа дошта, қайд менамояд, ки “.... ба амалиётҳои бонкӣ ҳама намуди фаъолияти бонкиро дохил намуда, хизматрасониҳои бонкиро бошад, ҳамчун як навъи фаъолияти бонкӣ меҳисобанд”[54].

Дар дигар маврид, В.М. Заернюк дар андешаҳои худ “...бозори хизматрасониҳои бонкиро ҳамчун соҳаи муносибатҳои бозорӣ, ки талабот ва тақлифотро ба хизматҳои бонкӣ барои қонунгардонидани талаботи мизочон таъмин менамояд, арзёбӣ намудааст”[129]. Хусусиятҳои хоси тафсири хизматрасониҳои бонкӣ дар сатҳи низоми бонкӣ вобаста ба муҳити

фарогирӣ, сатҳи амалиётгузаронӣ, хусусиятҳои иҷтимоӣ ва як қатор масъалаҳои дигар байён намудаанд, ки ифодаи онро дар асарҳои олимони мушоҳида кардан мумкин аст.

Дар доираи ин масъала муҳақиқони тоҷик Комилов Н., Саидова М. чунин қайд менамоянд, ки "...дар бозори хизматрасонии бонкӣ тағйироти сохторӣ ва гурӯҳбандии марҳалаҳои рушди он бо дарназардошти сатҳи талаботи ҷомеа арзёбии ҷиддиро тақозо намуда, роҳҳои имконпазири рушди мутақобиларо ба иқтисодиёт тақозо менамояд"[100] Албатта, дурустии ин масъаларо ба таври мушххас мо метавонем мавриди таҳқиқ қарор дода, мушаххасоти онро дуруст муайян намоем.

Вобаста ба муҳити инноватсионӣ, доштани технологияҳои рақамӣ ё электроние, ки дар низоми бонкӣ васеъ истифода бурда мешаванд, Ғаниев Р.М. чунин қайд менамояд, ки "...технологияҳо ва пойгоҳҳои нав ба субъектҳои хоҷагидор барои кам кардани хароҷоти транзаксионии робитаҳои ҳаҷман калон ва амалӣ кардани алоқаи боз ҳам зичтар бо сохторҳои давлатӣ имконият медиҳанд"[36].

Дар умум қайд кардан зарур аст, ки яке аз самтҳои муҳиму афзалиятноки бозори бонкӣ ин пешниҳоди хизматрасониҳои сатҳи гуногун ба ҳисоб рафта, ба он ҳамеша аҳамияти аввалиндараҷа дода мешавад. Дар самти баррасии масъала як қатор таҳқиқотҳои ҳадафманд иҷро шудааст, ки онҳо бевосита моҳият ва зарурияти хизматрасониҳои бонкиро ифода менамоянд.

Илова ба ҳамаи гуфтаҳои боло, қайд кардан зарур аст, ки сатҳи хизматрасонии бонк бо назардошти муваффақиятҳои он, аз хусусиятҳои равонии мизоҷон вобастагии зиёд дорад. Пешниҳоди хизматрасониҳои сифатан хуб ва саривақтӣ метавонад эътимодияти бонкро зиёд намуда, нуфузи онро дар ҷомеа ба таври мутавозин ва зарурӣ боло бардорад. Вобаста ба ин, тамоми ташкилотҳои қарзиро зарур аст, ки ҷиҳати самаранокии фаъолияти худ ба сифати хизматрасониҳои пешниҳодшаванда бо назардошти талаботи рӯзафзуни ҷомеа аҳамияти аввалиндараҷа диҳанд.

Вобаста ба ин, ба андешаи мо, тафсири амалиёт ва хизматрасониҳои бонкиро барои байёни дарки масъалаҳои бозори бонкӣ, ҳамзамон ҷиҳати мушаххассозии равандро ва марҳалаҳои таҳқиқот дар шаклҳои гуногун нишон додан мувофиқи мақсад мебошад. Дар дигар маврид вобаста ба марҳалаи қаблии гузаштан ба низоми хизматрасониҳои ғайринақдӣ чунин қайд менамояд, ки “...таъмини фаъолияти самарабахши низоми пардохтии ғайринақдӣ дар кишвар яке аз омилҳои калидии фаъолияти босубот ва босуръати низоми бонкӣ махсуб ёфта, такмил ва рушди ин низом ба шаффофияти иқтисодиёти кишвар ва татбиқи иқтисодиёти рақамӣ мусоидат менамояд”[92].

Масъалаи арзёбии такмили шаклҳои муносири хизматрасониҳои бонкӣ вобаста ба онҳо, ки ҳаҷм ва ҳиссаи амалиётҳо дар сатҳи сифатан нав ва диверсификатсияи онҳо амалӣ мегардад, зарурияти як нақшаи амалишавандаро дар лаҳзаҳои кӯтоҳ барои бартараф кардани як қатор мушкилотҳо тақозо менамояд. Илова бар ин, қайд кардан зарур аст, ки тибқи сарчашмаҳои илмӣ ва таҳқиқоти олимон чунин ақида вучуд дорад, ки «хизматрасонии бонкӣ чуз назорат аз рӯйи ҳаракати маблағҳо дар дохили бонк, тақсими фоизҳою дигар дивидендҳо аз сармоягузорӣ ва расонидани хизмат ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ чизе беш нест.

Бисёр одамон пардохтҳоро аз рӯи қарзҳо ва хизматрасониҳои коммуналӣ ҳамчун хизматрасонии бонкӣ низ дохил карданд”[43]. Аммо, таърифи дар боло зикршуда ба яке аз вазифаҳои пешниҳоди хизматрасонӣ диққати махсус дода, намудҳои хизматрасониро низ номбар мекунад. Ғайр аз ин, чунин тафсир дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ва дар амал татбиқ намудани пардохтҳои электронӣ дар тамоми субъектҳои фаъолият маҳдуд ва фарогирии комил надорад.

Илова бар ин, дар адабиёти илмӣ таърифҳои дигари “...хизматрасонии бонки”-и мавҷуданд. Масалан, хизматрасонии бонкӣ натиҷаи маҷмӯи амалиёти бонкӣ мебошад, ки ба қонеъ гардонидани талаботи муштарӣ, инчунин, ба истеъмолкунанда овардани фоидаи муайян нигаронида шудааст

ва бо ҳаракати дороиҳои молиявӣ ё пешниҳоди иттилооти молиявӣ алоқаманд аст. Чунин ба назар мерасад, ки ин мафҳум то андозае маҳдуд буда, на ҳама ҷанбаҳои мафҳуми «хизматрасонии бонкӣ»-ро фаро мегирад. Ин аст, ки дар ақидаи худ Лаврушин О.И. мӯътақид аст, ки «...хизматрасонии бонкиро танҳо дар доираи муносибатҳои муштарӣ бо бонк баррасӣ кардан мумкин аст», яъне ҳузури муштарӣ ба мо имкон медиҳад, ки амалиёти бонкро ҳамчун хидмати он баррасӣ ва пешниҳод намоем.

Ба ақидаи Лаврушин О.И. “...хизматрасониҳои бонкиро метавон ҳамчун анҷом додани амалиёти бонкӣ аз номи он муайян кард ва бастанӣ муштарӣ ба фоидаи ӯ ба маблағи муайян кард”.[61]. Дар ин маврид Романов А.В. ба чунин мавқеъ пайравӣ мекунад. Тибқи назари ӯ, амалиёте, ки бонкҳо анҷом медиҳанд, дараҷаи муайяни ҷалби мизочон ба бонкҳо ва аз ин рӯ, ҳиссаи муайяни хизматрасониҳои бонкҳо талаб мекунад».[57]. Қайд кардан зарур аст, ки набудани ягонагии хизматрасониҳои бонкӣ дар сатҳи таҳқиқотҳои илмӣ боиси он мегарданд, ки доираи баҳс ва тафсири масъала зиёд мегардад.

Барои мисол, тафсир доираи васеи хизматрасониҳои бонкиро, ки бонкҳо ҳуқуқ доранд тибқи қонунгузориҳои ҷорӣ пешниҳод кунанд (масалан, пешниҳоди қуттиҳои амонатӣ) ба назар гирифта нашудааст ва як норасоии тафсири хизматрасонӣ аз нуқтаи назари Романов А.В. мебошад. Иловатан дар таҳқиқоти худ Романов А.В. хизматрасонии бонкиро «...маҳсулоти касбии зеҳние, ки дар асоси таҳқиқоти маркетингии эҳтиёҷоти бозор бо мақсади фурӯши он дар бозор ва ба даст овардани фоида офарида шудааст» мешуморад, ки танҳо ҷузъҳои иқтисодиро аз ин консепсия ошкор мекунад.

Дар як маврид Иванов А.Н. хизматрасониҳои бонкиро ҳамчун “...фаъолияти техникӣ, технологӣ, молиявӣ, зеҳнӣ ва касбии бонк, ки ба мизочон пешниҳод карда мешавад, ҳамроҳӣ ва оптимизатсияи гузаронидани амалиёти бонкиро мефаҳмад”[58]. Дар ин самт, иловатан, назари О.И.Спицин, Я.О.Спитин ба таҳқиқоти Иванов А.Н. монанд мебошад.[117].

Ҳамин тариқ, дар маҷмӯъ метавон ба хулосае омад, ки “....хизматрасонии бонкӣ ин фаъолияти ташкилоти қарзӣ мебошад, ки барои қонеъ гардонидани талаботи муайяни муштарӣ нигаронида шудааст”[45].

Дар баъзе маврид вобаста ба дақиқии масъалаҳои баррасишаванда, мо метавонем бо таърифи хизматрасонии бонкие, ки дар адабиётҳои иқтисодӣ пешниҳод шудааст, то як андоза розӣ шавем. Дар сатҳи дигар, хизматрасонии бонкӣ маҷмӯи амалҳои ҳамроҳшаванда мебошад, ки самаранокӣ ҳамкориҳои байни мизоҷ ва бонк, инчунин, байни сохторҳои дохили бонкро таъмин мекунанд. Маҷмӯи чунин тадбирҳо самаранокӣ ва даромаднокӣ ҳам бонк ва ҳам муштариро афзоиш медиҳад[41].

Вобаста ба ин, таҳқиқотҳо ва тафсириҳои пешниҳодшуда, ба андешаи мо, хизматрасонии бонкӣ ин маҷмӯи амал ва вазифаҳои қонунии бонк аст, ки дар заминаи талаботҳои ҷомеа тавассути технологияҳои муосир ва замимабарномаҳои коркардшудаи бонкҳо амалӣ карда мешавад. Вобаста ба баррасиҳои мавҷудаи назариявӣ, ки мушаххассоти хизматрасониҳои бонкиро инъикос менамоянд, мо чунин мешуморем, ки мушаххассоти хизматрасонӣ аз рӯи ном бетағйир ва аз рӯи меъёрҳои таркибӣ комилан тағйир ёфтааст. Вобаста ба ин, гуфтан мумкин аст, ки хизматрасониҳои бонкӣ бо шарофати рушди илму техника ва дар амал васеъ истифодабарии техника ва технологияҳои муосир, хизматрасониҳои бонкӣ шакл ва самти худро комилан дигаргун намудаанд. Дар ин ҷо дидан мумкин аст, ки таъсири омилҳои субјективӣ маҳдуд ва таъсири омилҳои объективӣ комилан васеъ ва муассир гардидаанд. Аз ин ҷо гуфтан мумкин аст, ки хизматрасонӣ дар сатҳи фаъолияти институтҳои молиявӣ ҳамчун масъалаи меҳварӣ ва асосӣ мебошад.

1.2. Асосҳои ташаккули равандҳои инноватсионӣ дар самти хизматрасониҳои бонкӣ вобаста ба талаботҳои бозор

Дар сатҳи низоми бонкӣ ташкили муҳити инноватсионӣ яке аз механизмҳои асосии рушди низоми бонкӣ дар сатҳи иқтисодиёти мамлакат

ба ҳисоб рафта, тавассути он амалиёт ва хизматрасониҳо ба талаботи ҷомеа мувофиқ карда мешаванд. Аз ин бар меояд, ки дар шароити имрӯза бе муҳити инноватсионӣ фаъолият намудани бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ аз имкон берун мебошад. Ин аст, ки дар вобаста ба равандҳои инноватсионӣ, ки барои рушди бонк муҳим ва зарурӣ мебошанд, андешаву назарияҳои гуногун ҷой дорад.

Дар ҳама соҳаҳои фаъолият айни замон инноватсия-ин танҳо як зухурот набуда, балки он сатҳи рушди иқтисодӣ ва рушди дигаргуниҳои сохториро дар тамоми соҳаҳои фаъолият муайян менамояд. Дуруст аст, ки дар айни замон инноватсия ба зарурияти соҳавӣ табдил ёфтааст ва дар шароити муосир тараққиёти ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт, аз ҷумла, бонкҳоро сатҳи истифодаи навовариҳо муайян менамояд. Новобаста аз он, ки дар сатҳи иқтисодиёт ва низоми бонкӣ масъалаҳои инноватсия ва навоарӣ истифода мегарданд, равишҳои духурагӣ ҷой дорад ва дар аксар маврид онҳоро тахминан якхела маънидод менамоянд. Ҳамзамон бо ин, инноватсияро дар доираи тавлиди як қатор фанновариҳои техникӣ ва технологӣ дар сатҳи амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ арзёбӣ менамоянд. Вобаста ба ин, қайд кардан зарур аст, ки ба андешаи Друз В.К. "...зери таъсири омилҳои ҳамаҷонибаи беруна дар амалияи бонкӣ навовариҳои зерин мавҷуданд":[95].

- Маҳсулоти (хизматрасонии) нави бонкӣ дар асоси технологияҳои нави иттилоотӣ;

- Бонки виртуалӣ ва технологияҳои молиявӣ: идоракунии суратҳисоби бонкӣ, ҳисоббаробаркунӣ тавассути пули нақд, имзои электронӣ, бастанӣ шартномаҳо байни муассисаҳои молиявӣ (биржаҳои фондӣ, бонкҳо);

- Истифодаи ҳамаҷонибаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ барои иҷрои амалиётҳои электронӣ ва омехта (анъанавӣ ва нав), маркетинг;

- Ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва коркарду таҳлили маълумоти дохилӣ;

- Имкониятҳои нави назорати дохилӣ ва аудит;

- Тағйирот дар тахассуси кормандон: мудири маҳсулот, мушовир, транс-тарғибот ва маслиҳатҳо;
- Мошинҳои нави худхизматрасонӣ (моно ва бисёрфункционалӣ, иттилоотӣ).

Новобаста аз он, ки ҷарайёни инноватсионӣ дар сатҳи низоми бонкӣ бисёрфункционалӣ мебошад, нисбати ин масъала дар аксар маврид қисми зиёди коршиносон аз нуқтаи назари навоариҳои электронӣ ба ҳамаи технологияҳои нав баҳо медиҳанд. Вобаста ба ин, таҳқиқи фарогирии инноватсионӣ дар сатҳи низоми бонкӣ бо як қатор хусусиятҳои хос, ки онро дар ҷаҳлияти пурраи бонк мушоҳида намудан мувофиқи мақсад мебошад, шартӣ зарур аст. Илова бар ин, қайд кардан зарур аст, ки дар марҳалаи ҳозираи рушди тараққиёти босуръати ҷарайёнҳои печидани инноватсионӣ дар бахши низоми пулию бонкӣ он яке аз қисматҳои асосии соҳаҳои муҳими ҷамъият ва мучиби рушди ҳамаҷаҳаи онҳо мебошад. Ин аст, ки дар таҳқиқи амиқ ва дурусти ин масъала олимони ватанию хориҷӣ ба ҳулосае омаданд, ки инноватсия қувваи асосии пешбарандаи ҷарайёнҳои ба ҳам алоқаманди иқтисодӣ мебошад.

Жданова О.А. чунин иброз намудааст, ки «...истилоҳи «инноватсия»-ро метавон ҳамчун натиҷаи ниҳойӣ тавсиф намуда, ҷаҳлияти инноватсионие, ки дар шакли нав ё маҳсулоти мукаммали ба бозор баровардашуда, инчунин, онро ҳамчун ҷарайёни тақмилифтаи технологие, ки дар ҷаҳлияти амалӣ дида мешавад, мефаҳманд»[96]. Ҷаҳлияти мунтазами соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиётро бидунии инноватсия тасаввур кардан ғайриимкон мебошад, аз ин лиҳоз, ҷиҳати ҷаҳлияти самаранок доштан дар иқтисодиёти тағйирёбанда зарурати дар амал ҷорӣ намудани инноватсияро бо дарназардошти ҷановариҳои нав имконпазир мегардонад.

Вобаста ба талаботи ҷомеаи дар ҳоли иқтисодиёти бозорӣ қарордошта ва ҷиҳати таъмини рушди иқтисодиёт ва ҷамъият инноватсия доираи васеи вазиҷаҳоро, ки баррасии онҳо имкон медиҳад, моҳияти категорияҳои таъсиррасон пурратар омӯхта шаванд, дар бар мегирад. Вобаста ба ҷанбаҳои

фарогирии масъала, инноватсия ҳамчун воситаи муҳим дар муваффақиятҳои институтҳои бонкӣ чунин вазифахоро доро мебошад:

- афзоиши иқтисодиёти мамлакат дар давраи дарозмуддат ба воситаи таъсир ба тамоми соҳаҳои ҷомеа;
- ба вучуд овардани соҳаҳои алоҳида ва нави хоҷагии халқ;
- ташкили фазои ягонаи бозорӣ ва дастрасӣ ба захираҳои истеҳсолӣ;
- пурзур намудани рақобат ва баланд бардоштани қобилияти субъектҳои хоҷагдорӣ алоҳида дар зинаҳои гуногуни идоракунии;
- васеъ намудани муҳити ҳамгирии ҷаҳонии фарҳангӣ;
- таҳкими иқтидори мудофиавии кишвар дар доираи иқтидори иқтисодии он;
- ҷорӣ намудани равандҳои муҳофизавии давлат тавассути фановариҳои замони муосир бо роҳи огоҳкунии қаблӣ;
- мутобиқсозии соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ бо тағйиротҳои замони муосир.

Фаъолияти инноватсионӣ ба ҳалли вазифаҳои ба миён гузошташуда мусоидат мекунад.[55].

Ба андешаи мо, инноватсия дар тамоми соҳаҳои муҳими ҷомеа вучуд дошта, он боиси такмил ва мукамалсозии фаъолияти ин ё он соҳаи сатҳи гуногун мегардад. Қайд кардан зарур аст, ки пешрафти ягон соҳаи алоҳидаро дар шароити имрӯза бидуни инноватсия тасаввур кардан ғайриимкон мебошад. Ҳамзамон, инноватсия дар соҳаи илм, иттилоот, технология, тандурустӣ, истеҳсолот, молия ва бонкдорӣ аҳамияти муҳим дорад. Дар дигар маврид Мерзляков В.Ф қайд менамояд, ки «...аҳамияти афзалиятноки фундаменталии илм дар рушди равандҳои инноватсионӣ аз он иборат аст, ки вай ҳамчун тавлидкунандаи ғояҳо баромад намуда, ба соҳаҳои нави дониш роҳ мекушояд»[91].

Ҳамчунин, ба андешаи А.И.Пригожин, Г.Дителм, Ф.Янсен истилоҳи «инноватсия» синоними инноватсия ё навоарист ва дар баробари он метавон

истифода бурд. Барои муайян кардани моҳияти инноватсия дар адабиётҳо якчанд равиши муайянкунӣ вучуд дорад:

- дар мавриди якум навоарӣ дар натиҷаи раванди эҷодӣ дар шакли маҳсулоти нав (таҷҳизот), технология, усулҳои нав ва ғайра пешниҳод карда мешавад;

- дар мавриди дуюм – инноватсия ҳамчун раванди ҷорӣ намудани маҳсулот, элементҳо ва равишҳои навро дар бар мегирад.

Дар ҳама сатҳу шароит инноватсияро ҳамчун омили табдили иқтисодии пешрафти илмӣ ба пешрафти воқеӣ, ки дар маҳсулот ва технологияҳои нав таҷассум ёфтааст, тавсиф менамоянд. Новобаста аз он, ки инноватсия хусусияти фароғии васеъ дорад, он дар сатҳи низомӣ бонӣ ва муносибатҳои пулиро қарзӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад ва бидуни он пешрафти соҳаҳои номбаршударо тасаввур кардан ғайриимкон аст.

Инноватсия як раванди соддакардашуда ба пул табдил додани дониш мебошад. Барои тараққиёти соҳаҳои гуногун низомӣ инноватсиониро ташкил намудан шартӣ зарурӣ мебошад. Ғайр аз ин, инноватсия ин табдил додани стратегияи муҳими корпоративӣ ба як қисми тафаккури ҳар як корманд мебошад. Аз ин хотир, сиёсати ҳавасмандгардонии инноватсия дар ҳар як самту соҳа унсури асосии стратегияи корпоративии корхонаҳои муосир мегардад. Дар баробари ҳамаи ин, ҷанбаи дигари инноватсия аз инноватор вобастагӣ дорад. Тибқи баъзе маълумотҳо «...навоарон соҳибкоронанд, ки равиши эҷодиро афзалтар дониста, суръат дар ҳалли ғайристандартӣ масъалаҳоро бо ин чиз рабт медиҳанд» [125].

Дар дигар маврид, мафҳуми инноватсия маънои фикр кардан, ақида ва ё ғояи нав дар истеҳсолот татбиқ намуданро дорад. Вобаста ба ин мафҳум бамаврид қайд гардидааст, ки навоариҳо бояд аломат ё нишонаи нави фарқкунанда дошта, ба талаботи истеъмолгарон ҷавобгӯ бошанд ва имконияти ба даст овардани фоидаҳо дар корхонаҳо амалӣ гардонанд.

Ба ақидаи олимони амрикоӣ Р.Никсон «...инноватсия – ин маҷмӯи ҷорабиниҳои техникаӣ, истеҳсоли ва тиҷоратӣ аст, ки барои дар бозор пайдо

гаштани ҷарайёнҳои наву беҳтарини саноатӣ ва таҷҳизотҳо мусоидат мекунад». Илова бар ақидаи мазкур, дар соҳаи инноватсия олими австриягӣ Йозеф Шумпетер бошад инноватсияро ҳамчун тағйирот бо мақсади татбиқ ва истифодаи намудҳои нави молҳои истеъмолий, воситаҳои нави истеҳсолий ва нақлиётӣ, бозорҳо ва шаклҳои нави ташкили саноат маънидод кардааст.

«...Вобаста ба хусусият асоси арзёбии инноватсия метавонад сифатӣ бошад ва параметрҳои стратегияи рушди инноватсиониро ифода менамояд»» [142]. Қайд кардан зарур аст, ки инноватсия дар ҳама соҳаҳои алоҳида, аз он ҷумла, дар баҳши низоми пулию бонкӣ омили асосии беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва беҳтарсозии сатҳи дастрасии субъектҳои алоҳида ба онҳо мебошад.

Аз ин лиҳоз, ба андешаи мо, инноватсия аҳамияти умумичамбӣяш дошта, он дар соҳаи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ҳамеша бо равандҳои беҳбудбахшии таркиби дар он соҳае, ки мо дар он фаъолият дорем, вобаста ба талабот, инъикос карда мешавад. Инноватсия, ҳамчун раванди нав ва тағйирдиҳанда дар ҷаҳони муосир мафҳумҳои васеъ паҳн шудаанд буда, он ба тамоми соҳаҳои иқтисодӣ ва ҳаёти ҷамъият дахл дорад.

Дар ҷаҳони муосир фаъолияти инноватсионӣ ҳамчун омили мусбат, таъсиррасон дар шакли моддӣ ва ғайримоддӣ ифода ёфтааст. Аз он ҷумла, он ба соҳаи иқтисодӣ, инфрасохторӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва дигар таъсири мусбати фаъолияти инноватсионӣ ба тараккиёти интенсивии ҷамъият мусоидат мекунад. Намудҳои гуногуни инноватсия тамоми табақаҳои аҳолиро дар бар гирифта, таъмини устувории соҳаҳоро вобаста ба ҳадафҳои дарпешистода таъмин менамояд [30]. Дар дигар маврид Попова В.Л. қайд менамояд, ки «...функсияи асосии инноватсияро метавон ҳамчун иҷозаи имконияти зиддиятҳои байни ниёзҳои тағйирёбанда ва мавҷуда» тасниф намуд» [73]. Илова бар ин, қайд кардан зарур аст, ки ҳам инноватсия ва ҳам вазифаҳои онҳо хусусияти тағйирдиҳӣ дошта, онҳо ба амал ва фаъолиятҳои муосири сохторҳои алоҳидаи ҷамъият нигаронида шудаанд.

Дар айни замон, инноватсия ҳамчун ҷузъи муҳим ва асосии ҳаёти ҷамъиятӣ маҳсуб меёбад. Ин аст, ки ба ақидаи аксари муҳаққиқон, фаъолияти инноватсионӣ, пеш аз ҳама, локомотиви тараққиёти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ маҳсуб ёфта, он ба усули дигаргунсозӣ амиқ дар технологияҳои истеҳсолот оварда мерасонад.

Дар иқтисодиёти бозорӣ инноватсия омили муҳимтарини баланд бардоштани рақобатпазирӣ мебошад. Ба ақидаи аксари муҳаққиқон, фаъолияти инноватсионӣ ин локомотиви тараққиёти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар самти гуногуншаклии фаъолияти субъектҳои алоҳидаи иқтисодӣ ва институтҳои молиявӣ мебошад. Маъмулан, дар шароити нави хоҷагидорӣ инноватсия ба дигаргунсозӣ амиқ дар усули технологияи истеҳсолӣ боис гардида, ба афзоиши доманадори захираҳо ва имкониятҳои нав ва ворид намудани хизматрасониҳои босифат дар ҳама самту соҳаҳо мусоидат менамояд. Бехуда нест, ки дар иқтисодиёт инноватсияро омили муҳими баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирӣ меҳисобанд гуфтааст Я.В.Волков.

Ҳамчунин, дигар равиши ҷанбаи таърихӣ масъала дар солҳои 70-уми асри XX аллакай маълум буд, ки дараҷаи баланди тараққиёти амсилаҳои муҳими инноватсионӣ дар давраи нави иқтисодӣ бо печидагиҳои ҷаҳонишавӣ инноватсия боиси бо суръати баланд рушд кардани иқтисодиёт ва зиёдшавии бемайлони ҷарайёнҳои илмӣ-техникӣ мегардад

Қайд кардан зарур аст, ки дар солҳои 90-уми асри XX бо суръат баланд ворид шудани технология, васеъ гардидани соҳаҳои доништалаб ва хизматрасонӣ дар кишварҳои пешрафта боиси рушди босуръати иқтисодиёти миллии онҳо гардид. Масалан, дар ШМА инқилоб дар соҳаҳо ба амал омада, технологияи иттилоотӣ (IT) ба афзоиши босуръати сармоягузорӣ ба тичорат, махсус, ба фондҳои асосӣ (7,6% дар як сол) мусоидат кард, ки дар солҳои 1991-1995 ба рушди иқтисодӣ дар ин кишвар оварда расонид.

«...Дар ин давра, пас аз таназзули қаблии солҳои 1990-1991 гг. инқилоби IT имкон дод, ки ҳар сол таҷҳизоти нав ҷорӣ гардида, барои

корхонаҳо сарфи харочот ва манфиатҳои дигар дар доираи инноватсия ҳифз карда шаванд»[40]. Дар ҳамин баробар нуктаи назари олимони В.Г.Мединский ва С.В.Илдеменов бамаврид буда, ба ақидаи онҳо «...инноватсия ҳамчун объект аст, ки дар ҷароёни истеҳсолот ҷорӣ карда шудааст ва тибқи таҳқиқотҳои илмӣ ва кашфиётҳо он сифатан аз аналогияи пештара фарқ мекунад»[122].

Ба андешаи олимони дигар Каменева Н.А. раванди «...инноватсия ин фаъолиятҳои илмӣ, технологӣ, ташкилӣ ва молиявиро дар бар мегирад, ки боиси ба тичорат ҷорӣ намудани маҳсулот ё раванди истеҳсоли нави (ё такмилёфта) мегирад»[39]. Илова ба андешаҳои гуногун, дар самти инноватсия соҳаи бонкӣ ё институтҳои молиявӣ қарзӣ тобеи инноватсия буда, пешрафти имрӯзаи онҳо аз ин масъала вобастагии зиёд дорад. Дуруст аст, ки марҳилаи кунунии рушди низоми ҷаҳонии бонкӣ дар шароити тезутунди рақобат ва падидаҳои бӯҳронӣ дар бозорҳои молиявӣ сурат мегирад. Дар ин шароит яке аз омилҳои асосии муваффақияти рушди фаъолияти бонкӣ сиёсати инноватсияи доимист. Ва дар айни замон инноватсия калиди субот, рақобатпазирӣ ва рушди устуворӣ иқтисодии бонкҳо мебошад [35].

Воқеияти имрӯзаи бонкҳои тичоратӣ ба мо имкон медиҳад, ки се равиши зарурият ба инноватсияро аз ҳамдигар ҷудо кунем:

- ҷаҳонишавии бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ;
- афзоиши рақобат аз ҷониби бахшҳои бонкӣ ва ғайрибонкӣ дар сатҳи бозори бонкӣ;
- бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ.

Дар сатҳи институтҳои молиявӣ мафҳуми «Инноватсияи бонкӣ» хусусиятҳои хоси худро дорад. Ба андешаи профессор Балабанова И.Т. «...Инноватсияи бонкӣ ин маҳсулот ё амалиёти нави бонкӣ мебошад, ки дар шакли натиҷаи ниҳонии фаъолияти инноватсионии бонк» ва дар доираи фаъолияти инноватсионӣ тавсиф мегардад» [50].

Ҳамин тариқ, инноватсияи бонкӣ натиҷаи ниҳоии фаъолияти илмию техникии бонк мебошад, ки маҳсулот ё хизматҳои нав ё такмилёфта чихати беҳтар қонеъ кардани ниёзҳои мавҷудаи муштарӣён, ҳамчунин, раванди идоракунии иқтисодии захираҳои бонкро дар бар мегирад. Назар ба равишҳои дигари инноватсия ва муҳити инноватсионӣ моро ба он водор менамояд, ки паҳлӯҳо ва нуқтаи назари олимони коршиносони мавриди таҳлилу баррасӣ қарор диҳем

Дар шакли дигар мафҳуми зерини инноватсионии бонкиро дар диссертсияи худ А.В. Муравёва пешниҳод мекунад: «...инноватсияи бонкӣ – маҷмӯи маҳсулот ва хизматрасониҳои бонкие мебошад, ки ҳамчун мафҳуми синтетикии ҳадаф ва натиҷаи фаъолияти бонк дар соҳаи технологияҳои нав мебошад, ки барои ба даст овардани даромади иловагӣ дар раванди ташаккули маблағ равона шудааст. Ҳамчунин шароити мусоидро барои ташаккул ва густариши иқтисодии захиравӣ тавассути татбиқи инноватсияҳо, ки ба воситаи он мизочон фоида ба даст меоранд, ифода менамояд»[56].

Дар диссертатсияи худ Муравьева А.В. «...инноватсияи бонкиро хизматрасонӣ ё маҳсулоти нави, ки ба раванди бонкӣ ворид карда шудаанд ва бо технологияҳои муосири куллан тағйирёфта, аз ҷумла, технологияҳои инфокоммуникатсионӣ, ки ба истифодабарандагони хизматрасонӣ имкон медиҳанд, ки аз таъсири иқтисодӣ ё иҷтимоӣ инноватсионӣ омӯхташаванда бошад, байён намудааст»[132].

Вобаста ба натиҷаҳои бадастовардашуда баҳодиҳии сатҳи инноватсияро дар бонк аз якҷанд ҷанба баҳо додан мувофиқи мақсад мебошад. Дар шароити имрӯза баҳодиҳии фаъолияти инноватсионӣ аз ворид кардани навовариҳои техникӣ вобаста набуда, балки он доираи васеи амалҳои нави ба рушди бонк нигаронидашудро дар бар гирифта метавонад ва дар тамоми самтҳои фаъолияти бонк мушоҳида гардад.

Дар таҷрибаи низоми бонкӣ инноватсия дар муқоиса бо дигар соҳаҳо аҳамияти бештарро доро буда, он метавонад тавассути низоми пулию бонкӣ дигар тағйиротҳои таркибӣ ва сохториро дар сатҳи иқтисодӣ ба вуҷуд

оварад. Дар арзёбӣ ва баррасии масъалаи инноватсия, ки он аз нуқтаи назари баҳодихӣ ва тафсири ягонагӣ дар иқтисодиёт ё, умуман, дар соҳаи низоми пулию бонкӣ дуруст ва қобили қабул бошад, моро ба он водор месозад, ки вобаста ба равишҳои муайян онро гурӯҳбандӣ намуда, сипас зарурияти онро пешниҳод намоем. Зеро тафсир ва гурӯҳбандии инноватсияи бонкӣ нишон медиҳад, ки тавассути ба вуҷуд овардани инноватсияи бонкӣ дигар инноватсияҳо ба вуҷуд меоянд ва онҳо метавонанд сатҳи рақобатпазирии бонкро баланд бардошта, нуфузи бонкро дар бозори бонкӣ ба тадриҷ баланд бардоранд. (ҷадвали 1.2.)

Ҷадвали 1.2. Тасниф ва гурӯҳбандии инноватсия ва хосиятҳои он дар сатҳи низоми бонкӣ

ТАСНИФИ АЛОМАТ	НОМГҶҶ	ШАРҶИ МУХТАСАР
1. Аз рӯи ҷанбаҳои вақт ё замон	а. Сатҳи олӣ ва нав; б. Амалиётӣ (ҷорӣ, кӯтоҳмуддат); в. Ояндадор (дарозмуддат);	Сатҳи олӣ – бори аввал дар баҳши бонкӣ истифода бурда мешавад; нав – қаблан дар дигар бонкҳо истифода мешуданд, вале бори аввал дар ташкилоти қарзии мушахасс истифода мешавад. Амалиётӣ - шаклҳои мушахасси татбиқи интиҳобшудаи стратегияи инноватсионӣ Ояндадор - барои ба даст овардани натиҷаи мушахасс ба оянда нигаронида шудааст
2. Бо сабабҳои пайдоиш	а. стратегӣ; б. реактивӣ;	Инноватсияи стратегӣ асосан ба зарурати пешгӯӣ кардани дигаргунсозии инноватсионӣ нигаронида шудааст. Ҳадафи асосӣ ин дар оянда ба даст овардани бартариятҳои муайяни рақобат мебошад. Навовариҳои реактивӣ бошад ба стратегияи ба истилоҳ мудофиавии бонк марбутанд; онҳо ба зинда мондани ташкилоти қарзӣ ҷиҳати фаъолсозии реаксияи бозори бонкӣ дар бораи инноватсияи рақиб мебошад. Дар ин ҳолат бонк маҷбур аст, ки фаъолияти инноватсиониро анҷом диҳад, то зинда мондани худро дар рақобати бозор ва мубориза бо он таъмин карда тавонад.
3. Аз рӯи ҳаҷми таъсир	а. Дақиқият; б. Системавӣ;	Инноватсияи дақиқ дар тақмил додани ҳолати мушахасси технология дар соҳаи алоҳидаи фаъолият ба амал меояд. Навовариҳои системавӣ бошад тағйиротро дар тамоми муносибатҳои сохтори истеҳсолӣ муайян мекунанд

Идомаи чадвали 1.2		
4. Мувофики таъсири маҳсулоти нав оид ба рафтори истеъмолкунан дагон	а. Мутобиқшавӣ; б. Функционалӣ; в. Асосӣ;	Инноватсияи мутобиқшавӣ. Аз рӯи тахминҳои ҳадди ақали тағйирот дар маҳсулот ё хизматрасонӣ чиҳати зиёд кардани давраи ҳаёти инноватсия, дар ҳоле, ки рафтори истеъмолкунанда вобаста ба афзалиятҳо тағйир намеёбад. Инноватсияи функционалӣ бошад ба нигоҳ доштани вазифаҳои маҳсулот ё хизматрасонӣ, ки бояд хусусияти тағйир доданро амалӣ гардонад. Илова бар ин, ба қаноатмандии беҳтари муштариён мусоидат мекунад, вобаста ба афзалиятҳои бонк муштарӣ тағйир меёбад. Инноватсияи асосӣ бошад татбиқи идеяҳои қатъиян нав, концепсияҳои тичоратӣ ва натиҷаҳо, ки дар натиҷа сифатҳои нави функционали қаблан номаълум ба вучуд меоянд дар бар мегирад. Барои таъмин кардани ниёзҳои конёнашуда инноватсия ба кадрӣ кофӣ ёрӣ мерасонад. Барои хизматрасониҳои дигар шароит фароҳам месозад.
6. Мухити истифодабарӣ	а. Идоракунии; б. Ташкилӣ; в. Иҷтимоӣ;	Идоракунии – ин баланд бардоштани самаранокии фаъолияти маъмуриро дар бар мегирад. Навовариҳои ташкилӣ татбиқи усули нав дар пешбурди тичорат, ташкили ҷойҳои корӣ ё ташкили робитаҳои берунаро таъмин месозад. Навовариҳои иҷтимоӣ ба рушди мутаносиби муносибатҳои шахсӣ ва ҷамъиятӣ нигаронида шудааст.
7. Натиҷаи таҳқиқот ва конструкторӣ	а. Илмӣ; б. Техникӣ; в. Технологӣ; г. иттилоотӣ;	Инноватсияи илмӣ – ин ташкили маҳсулоте, ки ба ташкилоти қарзӣ ворид карда шудааст ё хизматрасонии нав дар натиҷаи таҳқиқоти илмӣ ё кашфиёт ба вучуд омадааст. Инноватсияи техникӣ – ин як навъ инноватсияе мебошад, ки аз рӯи соҳаҳо ва марҳалаҳои прогресси илмию техникӣ, одатан, дар шакли пешниҳоди маҳсулот ё хизматрасониҳои нав зоҳир мешавад. Навовариҳои технологӣ – дар раванди истеҳсолот амалӣ намудани ғояҳо ва донишҳои нав, кашфиёт, ихтироот ва дастовардҳои илмиро дар бар мегирад. Инноватсияи иттилоотӣ – ҳалли масъалаҳои ташкили ратсионализатсияи ҷарайёни иттилоот, афзоиши эътимоднокии ва самаранокии гирифтани маълумотро дар бар мегирад.
8. Суръати амалӣ	а. Зуд; б. Суст; в. Зиёдшавӣ; г. Пастшавӣ; д. Мутавозин; е. Пасту баландшавӣ;	Дар доираи ин суръатро дар ҷарайёнҳои инноватсия фаъолияти ташкилоти қарзӣ вобаста ба тавсифи масъалаҳо ҷорӣ истифода менамоянд. Муайянсозии сатҳи истифодашавии ҷарайёни инноватсия дар ташкилотҳои қарзӣ, аз он ҷумла натиҷаҳои бадастомада ва тағйирнаёфта

Идомаи ҷадвали 1.2.		
9. Натиҷадиханда	а. Баланд б. Паст в. Муътадил	Дар марҳалаҳои гуногуни фаъолият суръати таъсири инноватсия дар сатҳи низоми бонкӣ вобаста ба дараҷаи баланди талабот метавонад суръати гуногун дошта бошад.
10. Самаранокӣ	а. Иқтисодӣ б. Иҷтимоӣ	Самаранокии навоариҳои иқтисодӣ бо роҳи муқоисаи натиҷаҳои иқтисодӣ ва хароҷоти ҷорӣ муайян карда мешавад. Самаранокии навоариҳои иҷтимоӣ метавонад ба тағйир додани шароити кор, сифати хизматрасонӣ ба мизочон равона карда шавад ва аксар вақт таъсири иҷтимоӣ дорад.
11. Аз руи умқи тағйироти воридшуда	а. Радикалӣ (асосӣ); б. Такмилӣ; в. Тағйирдиҳӣ (хусусӣ).	Навоариҳои радикалӣ ба кашфи технологияҳои нав асос ёфта, аз тақмили эволюсионӣ ба маҳсулот ва хизматрасониҳои мавҷуда ба кулӣ фарқ мекунанд. Инноватсияи такмилӣ – ин додани инноватсия ба баланд бардоштани сифати маҳсулот ва хизматрасонӣ нигаронида шуда, одатан инноватсияҳои хурд ва миёнаро татбиқ мекунанд. Навоариҳои тағйирёбанда бошанд ба қисман тақмил додани маҳсулот ва хизматрасониҳои кӯҳна дар ташкилотҳои қарзӣ нигаронида шудаанд.
12. Аз рӯи имконият	а. Технолӣ б. Замиравӣ в. Субъективӣ г. Обективӣ	Иноватсияи технолӣ дар заминаи фановариҳои замони муосир, ки ҷарайёни амалиёт ва хизматрасониҳои бонкиро осон мегардонад, истифода мегардад. Инноватсияи замиравӣ – хоси шароити имрӯзаи низоми бонкӣ буда, тавассути замимабарномаҳо, бонкдориҳои мобилӣ, амонатмобайл, кивикашелок ва монанди инҳо истифода мегардад. Инноватсияи субъективӣ ба воситаи донишҳои нави зеҳнӣ, ки ба ҷарайёни минбаъдаи бонк мусоидат менамояд, истифода мегардад. Иноватсияи обективӣ хусусияти минтақавию худӣ дошта, воситаҳои ғирасони хизматрасонии бонкӣ (банкомат, терминал ва постерминал) истифода мегарданд.
12. Аз рӯи таъсир	а. Дохилӣ б. Берунӣ	Иноватсияи дохилӣ хусусияти умумииктисодии дохилӣ дошта, дар он ҳама имкониятҳои дар дохили давлат рушд додани сатҳи хизматрасониҳои бонкӣ шомил мебошанд. Иноватсияи берунӣ ин ба муҳити берунаи иқтисодиёти давлат ва низоми бонкӣ вобаста буда, он ба муҳити дохилии низоми нави хизматрасониҳои бонкӣ таъсир мерасонад.

Сарчашма: дар асоси маълумотҳои мақолаи Просалова П.С. Понятие банковских инноваций и их классификация Интернет-журнал «Науковедение» №1 2013 Стр.5 ва иловаҳои муаллиф сохта шудааст.

Дар доираи фаъолияти бонкҳо ва дигар институтҳои молиявӣ инноватсия механизми асосии рушди муваффақонаи онҳо буда, дар доираи он талаботҳои рузафзунӣ мизочон вобаста ба амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ дар сатҳи зарурӣ қонеъ карда мешаванд. Аз маълумотҳои ҷадвали мазкур ба хулосае омадан мумкин аст, ки инноватсияи бонкӣ маҳдуд набуда, он тамоми ҷанбаҳои асосӣ ва иловагӣ фаъолияти бонкӣ ва бозори бонкиро дар бар мегирад. Аз ин лиҳоз, ба андешаи мо, инноватсия ин маҷмӯи тағйиротҳои мусбӣ аст, ки дар натиҷаи таъмини фаъолияти босамар, ҳамқадами замон будан ва дар рақобат тоб овардани бонк ё институтҳои дигари молиявӣ қарзӣ ба вучуд меояд ва он ба сатҳи беҳбудии ҳамаи соҳаҳо таъсири мусбат мерасонад.

Дар хулоса, вобаста ба таҳқиқи масъалаи мазкур қайд кардан зарур аст, ки инноватсия хусусияти умумичамбъиятӣ дошта, он дар тамоми соҳаҳои муҳими ҷомеа вучуд дорад ва пешрафти онҳоро бидуни инноватсия тасаввур кардан ғайриимкон аст. Албатта, дар ҳама соҳаҳои фаъолият натиҷаи инноватсия, аз зехни сунъӣ сар карда, то ҷарайёнҳои иртиботию амалӣ хусусияти технологию иттилотӣ дошта, он ба сабукиҳои соҳаҳои мухталиф бо назардошти манфиатҳои умумӣ нигронида шудааст. Вобаста ба соҳаҳои алоҳидаи пулию қарзӣ ва низомии бонкӣ инноватсия дорои хусусиятҳои зерин мебошад:

1. Хусусияти азнавсозӣ ва барқароркунии натиҷаҳои қаблан фарсудашуда;
2. Идоранамой ва назоратӣ дар заминаи фановариҳои замони муосир тавассути воситаҳои ҳушманд;
3. Васеъ ва содда намудани доираи амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ дар бозори рақобат;
4. Ҳамчун намуна қарор гирифтани дар байни рақобаткунандагон бозори бонкӣ;
5. Кам кардани шиддати хавфҳои мавҷуда вобаста ба имкониятҳои иқтисодӣ ва идорӣ дар сатҳи низомии бонкӣ;

6. Таъмини шафофият ва бо ин восита баланд кардани шиддати амалиётгузаронӣ бо дараҷаи хавфи паст;

7. Аз байн бурдани маҳдудияти амалиётӣ вобаста ба вақт ва ҳаҷми хизматрасонӣ ва ғ.

Ҳамзамон бо ин, тавсияи ҷарайёни инноватсионии бонк дар айни замон аз густариши рақобатҳои технологӣ дар сатҳи низоми бонкӣ вобастагӣ дошта, он дар доираи талаботи муштариён амалӣ карда мешавад. Гузаштан аз низоми бонкдорӣ анъанавӣ ба низоми бонкдорӣ муосири фосилавӣ ин як паҳлӯи фаъолияти инноватсионии бонк маҳсуб ёфта, дар тамоми субъектҳои гуногуни иқтисодӣ ва аҳолии ҷаҳон ширкат меварзанд. «...дар сатҳи низоми бонкӣ аксар маврид масъалаҳои зеринро ҳамчун ҷарайёни инноватсионӣ мавриди истифода қарор медиҳанд, ки онҳо дар доираи хизматрасониҳои фосилавӣ гуногун сурат мегиранд ва инҳо инноватсияи бонкӣ мебошад[116].

Хулосаи зербоби 2

Қайд кардан зарур аст, ки дар шароити нави хоҷагидорӣ, ки дар он омӯзиши тамоми масъалаҳои ҷаҳонишвӣ ба ҳам омадаанд, як қатор заруриятҳоеро ба миён овардааст, ки новобаста аз хоҳиш ва иродаи худ мо бояд ба онҳо аҳамияти аввалиндараҷа диҳем ва онҳоро ба муҳити инноватсионӣ ҳамоҳанг намуда, ҳал намоем. Зеро инноватсия дар шароити имрӯза унсури асосии расидан ба ҳадафҳои стратегӣ ва нақшаҳои гирифташуда дар ин ё он соҳа мебошад. Вобаста ба ин, ба андешаи мо, дар шароити имрӯза инноватсия аз ҳама бештар ба соҳаи низоми пули бонкӣ муҳим ва зарур буда, дар доираи он фаъолият намудан афзалияти бештар дорад. Тафсири нуқтаи назари олимони дар ин масъала аксар маврид тамоюли ятарафа дошта, он, аксаран, ба ҷарайёнҳои нави ба ин ё он соҳаи муайян, нигаронида шудааст.

Вобаста ба ҳамаи пешниҳодҳои олимони ва коршиносон, мо бар он назарем, ки инноватсия ин дар низоми бонкӣ калиди муваффақиятҳои бонк

дар бозори рақобат буда, васеъкунандаи имкониятҳои мавҷудаи бонк дар бозори бонкӣ мебошад.

Ҳамзамон, бо ин гуфтан мумкин аст, ки инноватсия хусусияти умумииктисодӣ дошта, он дар бонк ба ҳама соҳор, вазифа ва амалиётҳои бонк мансубият дорад. Яъне, истифодаи инноватсия на танҳо дар ҳама амалиёт ва хизматрасониҳои бонк, балки он дар муҳити идоракунӣ, захирасозӣ ва амсоли масъалаҳои дигари ба ин ҷарайён хос муҳим ва зарурӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, ин масъаларо мо бештар дар хизматрасониҳои виртуалие, ки тавассути технологияҳои ҳозиразамон истифода мешаванд, ба таври васеъ ба кор мебарем ва ин масъаларо ба таври доимӣ бояд вазифаи аввалиндараҷаи худ қарор диҳем.

1.3. Таҷрибаи хориҷии ташкили хизматрасониҳои бонкӣ ва имкони истифодаи он дар низоми бонкии кишвар

Таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ дар сатҳи низоми бонкӣ ба он оварда расонид, ки истифодаи шаклҳои муосири хизматрасонӣ ҳамчун масъалаи асосӣ ва аввалиндараҷа маҳсуб ёбад. Гузаштан аз як низоми мураккаб ва хавфноки бонкӣ ба низоми дигаре, ки дар заминаи техникаю технологияҳои муосир амалӣ мегардад, аз як давлати пешрафта, ки ҳамкории ӯ бо дигар кишварҳо васеъ аст оғоз гардида, боиси он мегардад, ки бо мурури замон дигар кишварҳо низ ба ин низом тадриҷан мегузаранд. Дар сатҳи низоми бонкӣ гузаштан ба низоми нави хизматрасониҳои бонкӣ тавассути техникаю технологияи муосир ин як таҳаввулоти бузург дар фановариҳои замони муосир мебошад. Аз ин хотир, бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣ молиявӣ кӯшиш менамоянд, ки тадриҷан ба ин низоми нав гузаранд. Гузаштан ба низоми нави хизматрасониҳои бонкӣ, агар аз як тараф доираи фаъолияти бонкҳоро васеъ гардонад, аз дигар тараф сатҳи даромаднокии онҳоро зиёд ва дараҷаи хавфҳои бонкиро коҳиш медиҳад. Ҳамзамон, гузаштан ба ин низом сатҳи рақобатпазирии низоми бонкиро баланд намуда,

пайваста аз тарафи бонкҳо шаклҳо ва замиабарномаҳои дорои сатҳи хизматрасонии босифат қорӣ карда мешаванд.

Дуруст аст, ки «...рушди технологияҳои иттилоотӣ ва компютерӣ дар ғайолияти бонкӣ ба вуҷуд омадани бозори хизматрасониҳои электронии бонкӣ, ки бо стандартҳои нави гузаронидани амалиёти молиявӣ ва сифати хизматрасонӣ тавсиф мешавад, барои ҷалб ва нигоҳ доштани мизочони бонк имкониятҳои нав фароҳам меорад»[106]. Дар айни замон, ба воситаи хизматрасониҳои нави бонкӣ шумораи мизочони бонк афзоиш ёфта, дар натиҷа ҳаҷми амалиётҳои бонкӣ низ батадриҷ меафзояд.

Ин масъаларо, ки ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз лиҳози ҳамкорӣ ва ғановарӣ наздикӣ дорад, дар адабиёти иқтисодӣ зери мавзӯҳои имкониятҳои бонкдорӣ электронӣ, интернет-бонкинг, савдои электронӣ ва дигар имкониятҳои пешниҳоди хизматрасониҳои молиявӣ тавассути интернет то ҳол ба таври кофӣ омӯхта нашудаанд. Ва ин масъала дар амалияи низоми бонкӣ ҳамаҷуза метавонад бо тағйиротҳои нав ба вуҷуд ояд ва истифодаи он ба муваффақиятҳои бонк дар бозори рақобат мусоидати ҳамаҷарафа намояд.

Дар воқеияти ғайолияти иқтисодӣ, хизматрасониҳои бонкӣ дар асоси технологияҳои ҳозиразамон ва интернетӣ дар кишварҳои пешрафта васеъ паҳн шудааст. Масалан, дар Олмон зиёда аз 1/3 бонкҳои тижоратӣ (тақрибан 4000), дар ИМА ва Канада 47% муассисаҳои молиявӣ қарзӣ хизматрасониҳои бонкии худро дар заминаи интернет анҷом медиҳанд ва ин тамоюл дар Амрикои Ҷанубӣ ва Марказӣ ба 6% баробар мебошад[34].

Аз маълумотҳои баъзе сарчашмаҳо бармеояд, ки ҳангоми қор кардани бонкҳои хориҷӣ бо мизочон ҳамаҷун масъалаи асосӣ, тамоми усулҳои муоширатро дар ин робита метавон ба 2 гурӯҳӣ асосӣ ҷудо кард: 1) усули қорӣ; 2) усули хонагӣ.

Омӯзиши таҷрибаи бонкҳои ғарбӣ нишон дод, ки дастрасӣ ба хона ва дастрасии тижорат ба муомилот тавассути Интернет ба зудӣ дар ҳама ҷо ба хизматрасониҳои анъанавии электронӣ табдил хоҳанд ёфт. Дар сатҳи таҳқиқи

масъалаи бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва сатҳи хизматрасониҳои он таҳқиқи ҷанбаҳои объективии масъалаи мазкур шартӣ асосӣ ва зарурӣ мебошад. Ифодаи имрӯзаи таҳқиқи бозори хизматрасониҳои бонкӣ, асосан, дар доираи амалиётҳои бонкӣ, маҳсулотҳои бонкӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ арзёбӣ карда мешавад, ки ин арзёбӣ дар асарҳои гуногуни олимону коршиносон дар шаклҳои гуногун мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Вобаста ба ин масъала, С.С.Оробинский қайд менамояд, ки омӯзиши робитаи байни мафҳумҳои «хизматрасонии бонкӣ» ва «маҳсулоти бонкӣ» ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам аз ҷиҳати амалӣ муҳим аст.

Аз нуктаи назари амалӣ фаҳмидани робитаи байни хизматрасониҳои бонкӣ ва маҳсулоти бонкӣ, инчунин, сохтори онҳоро шартӣ асосии таҳия ва баланд бардоштани самаранокии маҳсулоти имконпазирии бонкӣ дар ҳар як ташкилоти қарзии мушаххас ба рушди тамоми бахшҳои бонкӣ тақон мебахшад[112]. Аз нуктаи назари маркетинг, хизматрасониҳо як қатор хусусиятҳои хоси фаъолияти тижоратӣ доранд. Вобаста ба ин, мафҳуми зерини истилоҳи «хизматрасонӣ» мавҷудааст. Аз нуктаи назари профессор В.Алексунин, «хизмат ин объекти фурӯш дар шакли амал, манфиат ё қаноатмандӣ мебошад, баъзеҳо бар он назаранд, ки хизматрасонӣ дар шароити имрӯза фаъолият манфиатест, ки метавонад бо пешниҳоди дигаре, ки, асосан, ғайримоддӣ ҳастанд ва боиси ба даст овардани чизе намебошанд, тавсиф гардад»[107].

Вобаста ба таркиби масъалаи «хизмат» гуфтан зарур аст, ки агарчанде, хизмат хосияти таркибии анҷоми ройгони амалкардҳои объективии амалиётҳои бонкӣ бошад, лекин дар шароити имрӯза, ба андешаи мо, инро беҳадаф ё ройгон шуморидан хатост. Новобаста ба ин, таҳқиқотҳои сатҳи гуногун дар ин масъала зиёд мебошанд. Дар илова Ф.Котлер чунин мешуморад, ки «...хизмат ин ҳама гуна фаъолият ё манфиатест, ки аз як тараф метавонад ба тарафи дигар пешниҳод карда шавад. Бо умумият, хизмат, аслан ғайримоддӣ буда, боиси ба даст овардани амвол (интиқоли амвол) намегардад» [102].

Дар як маврид, тибки гуфтаи Л.Лозовский, «...хизмат ин намудҳои фаъолият ё корҳои мебошанд, ки дар рафти анҷоми онҳо маҳсулоти нави моддие, ки пеш вуҷуд надошт, ба вуҷуд намеояд, сифати маҳсулоти мавҷудаи бавуҷудовардашуда тағйир намеёбад. Инҳо неъматҳои мебошанд, ки на дар шакли ашё, балки дар шакли фаъолият дода мешаванд. Ҳамин тариқ, дар сатҳи таҳқиқ ҳуди хизматрасонӣ натиҷаи дилхоҳ мебошад»[105].

Тибки таҳлил ва сарчашмаҳои солҳои охир таърифи зерини хизмат, ки онро қоршиноси амрикоӣ Т.Хилл пешниҳод намудааст, маъмул гардидааст. Ӯ чунин мешуморад, ки «...хизмат ин тағйирот дар ҳолати шахс ё маҳсулотест, ки аз фаъолияти воҳиди дигари хоҷагӣ бо розигии пешакии яқум бармеояд. Намудҳои хизматрасонӣ хеле гуногунанд ва байёну имкониятҳои истифодаи онҳо низ дар бонку ташкилотҳои молиявӣ қарзии ғайрибонкӣ гуногун мебошад»[107]. Вобаста ба ҷанбаҳои назариявии масъалаи мазкур дар сатҳи тафсири хизматрасонӣ ҷанбаи умумӣ дошта, ин масъала аз ҳама инкишофёта дар сатҳи хизматрасониҳои бонкӣ мебошад.

Ба андешаи Лаврушин А.О. «...хизматрасонии бонкӣ ин фаъолияти техникӣ, технологӣ, молиявӣ, зехнӣ ва касбии бонк мебошад, ки ба мизочон пешниҳод гардида, амалиёти бонкиро дастгирӣ ва оптимизатсия мекунад»[62]. Байёни нисбатан дигари ин масъаларо дар дигар маврид Л.П.Кроливетской аз дигар нуқтаи назар мавриди таҳқиқ қарор додааст. Тибқи назарияи Л.П.Кроливетской хизматрасонии бонкӣ воситаи қонеъ гардонидани талаботи муштариён мебошад. «...хизматрасонии бонкӣ яке аз самтҳои асосии фаъолияти ҳар як бонк мебошад. Муассисаи бонкӣ барои ба даст овардани фоида бояд хизматрасониҳои ба муштариён заруриро ташкил намуда, тавассути он бо нархи муайян ба бозор ворид шаванд ва онро фурӯшад» [55]. Ин масъаларо ба таври алоҳида Исаков Н.Г. шарҳ додааст «...хизматрасонии бонкии ҷаҳона як амалиёти бонкие мебошад, ки ба қонеъ кардани ниёзҳои муштарӣ нигаронида шудааст»[99].

Дигар олимони бошанд, мувофиқи таҳқиқотҳои илмӣ худ ба амалиётҳои бонкӣ ҳама намуди фаъолияти бонкиро дохил намуда,

хизматрасониҳои бонкиро бошад, ҳамчун як навъи фаъолияти бонкӣ меҳисобанд[54]. Вобаста ба ин масъала, мо бар он назарем, ки хизматрасонӣ дар шароити имрӯза шакли тавсияёфтаи амалиёти бонкӣ мебошад, ки тавассути технологияҳои ҳозиразамони иттилоотию иртиботӣ амалӣ карда мешаванд.

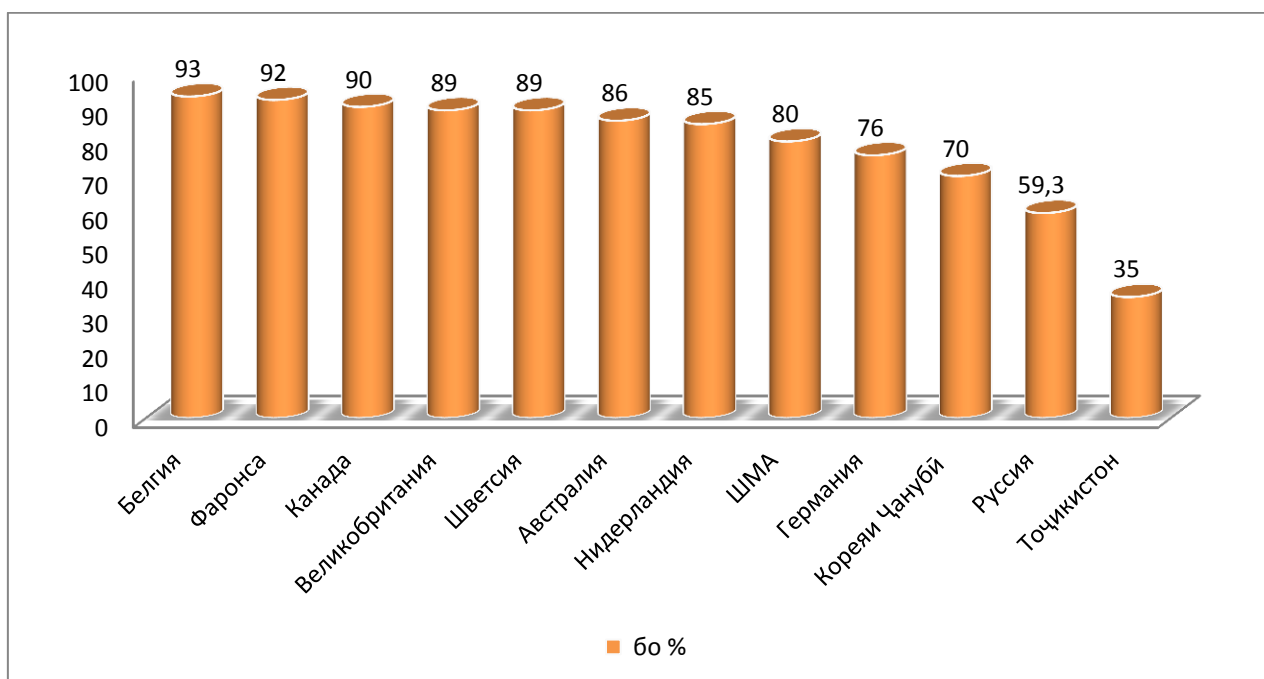
Тадқиқотчи фаронсавӣ Ж.Матук “...хизматрасонии бонкиро ҳамчун воситаи қонеъкунандаи талаботи молиявии мизочон бо назардошти имкониятҳои молиявии бонк шарҳ додааст”[93]. Аз таҳқиқотҳо ва арзёбиҳои олимони соҳа ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар тамоми давлатҳои ҷаҳон қисми зиёд хизматрасониҳои бонкиро ҳисоббаробаркуниҳои ғайринакдӣ дар асоси талаботҳои ягона, ки дар стратегияи даромади бонкҳо пешбинӣ шудаанд, ташкил медиҳад. Новобаста аз ин, сатҳи хизматрасонии бонкӣ дар муқоиса бо дигар соҳаҳо, ки аксар маврид он бидуни таъсири омилҳои субьективӣ анҷом дода мешавад, шартӣ зарурии пешрафти иқтисодӣ ва низоми бонкии ҳар як давлати алоҳида мебошад. Ҳамзамон бо ин, танҳо қайд кардан зарур аст, ки таҳаввулотҳои бозори пардохтҳои ғайринакдӣ шартӣ муҳими рушди солими иқтисоди муосир мебошад.

Чи тавре, ки низоми гардиши хун дар бадан муҳим мебошад, ба ҳамин монанд низоми пардохтҳои ғайринакдии куллай, шаффоф ва бехатар барои бахшҳои асосии иқтисодӣ - аз савдои чакана то бонкӣ имкониятҳои рушди бомаромро фароҳам меорад. Вобаста ба таҳқиқотҳои илмӣ анҷомшуда рушди муваффақиятҳои ҳар як давлати алоҳида дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ба таври гуногун ба вуҷуд омадааст, ки, сониян, он ҳамчун таҷриба дар дигар давлатҳо дар шаклҳои гуногун ҷорӣ карда шудааст. Яке аз маъмултарин хизматрасонии сатҳи бонкӣ дар шароити имрӯза амалиёти ҳисоббаробаркунӣ ва пардохтӣ мебошад, ки дар шакл ва сатҳи сифатан нав иҷро мегардад ва он боиси тағйироти миқдорӣ ва сифатӣ дар самти муваффақиятҳои бонкӣ мегардад.

Гуфтан зарур аст, ки дар ин масъала ҳастанд кишварҳое, ки муваффақияти беназир доранд ва онро мо дар низоми бонкии худ вобаста ба

дастовардҳо ва имкониятҳои маҷудаи миллии худ ба таври алоҳида истифода менамояд. Вобаста ба ин, рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва ҳиссаи ҳисоббаробаркунҳои ғайринақдӣ дар як қатор давлатҳои гуногун мавриди таҳлил қарор дода шудааст (диаграммаи 1.1.).

Диаграммаи 1.1. Ҳиссаи пардохтҳои ғайринақдӣ дар ҳаҷми умумии пардохтҳои истеъмолии як қатор кишварҳои ҷаҳон (бо %)

Сарчашма: маълумотҳои электроники <https://habr.com.ru> сохта шудааст.

Вобаста ба диаграммаи маълумотҳои мазкур бояд қайд намуд, ки ҳиссаи пардохтҳои ғайринақдӣ дар ҳаҷми умумии пардохтҳои истеъмоли аз ҳама баланд дар Белгия 93%-ро ташкил медиҳад ва ин ҳисса дар Фаронса 92%, Канада 90%, Британияи Кабир 89%, Шветсия 89%, Австралия 86%, Нидерландия 85%, ШМА 80%, Германия 76%, Кореяи Ҷанубӣ 70, Руссия 59,3 ва Ҷумҳурии Тоҷикистон тақрибан 35%-ро ташкил медиҳад. Гуфтан зарур аст, ки барои расидан ба ин нишондиҳандаҳо кишварҳои алоҳида як қатор чораҳои заруриро пеш гирифтаанд[31]:

Даллати Белгия дар сатҳи пардохтҳои ғайринақдӣ ба яке аз мамлакатҳои пешрафта табдил ёфтааст. Дар ин давлат баланд бардоштани самаранокии низомҳои гуногуни пардохт яке аз самтҳои афзалиятноки ҳукумати Белгия мебошад. Аксари аҳолии кишвар шахришинанд ва

дастрасии осон ба хизматрасониҳои пардохтӣ, инфрасохтори муосири пардохт ва технологияҳои наватаринро доро мебошад.

Аммо, ин ягона роҳи ҳалли инқилобии пардохт дар ин кишвар нест. Ба наздикӣ Белгия системаи нави пардохти мобилиро ба кор бурд, ки ба шахс имкон медиҳад бо истифода аз рамзҳои QR барои харид пардохт кунад. Барномае, ки барои идоракунии ҳамёни нав сохта шудааст, Sixdots номида мешавад. Ҳамёни мобилӣ барои кор бо системаҳои оператсионии Android ва iOS тарҳрезӣ шудааст ва ин барномаҳо боиси он мегарданд, ки ҳиссаи пардохтҳои ғайринақдӣ дар ҳаҷми умумии пардохтҳои истеъмоли 93%-ро ташкил намояд.

Дар ин кишвар 13 феввали соли 2014 Visa Europe ва оператори телекоммуникатсионии фаронсавии Orange дар бораи ба кор андохтани низоми пардохти бетарафи Orange Cash дар Страсбург ва Кан эълон карда буд. Ин ду шахр аз рӯи шумораи корбарони пардохтҳои бидуни тамос дар Фаронса мавқеи пешсафро ишғол мекунанд. Orange аввалин оператори мобилии фаронсавӣ шуд, ки ба муштариёни худ низоми пардохти бидуни тамос пешниҳод кард.

Канада бошад, сатҳи баланди рушди низоми пардохтро аз ҳисоби сатҳи баланди фарогирии молиявӣ нишон медиҳад (96% канадагӣҳои аз 15 сола калонтар суратҳисоби бонкӣ доранд) ва барномаи ҳукуматӣ ба беҳсозии низоми пардохти миллӣ нигаронида шудааст. Ташаббусҳои муваффақ дар соҳаи пардохтҳои ғайринақдӣ, инчунин, чорӣ намудани саривактии дастгоҳҳои POS ва паҳнкунии босуръати кортҳои MasterCard ва PayPass мебошанд, ки ба таҳияи қарорҳои нави пардохт бо дастгирии NFC такон бахшид. 78,1% нуқтаҳои савдои Канада бо терминалҳои POS мучаххаз шудаанд, ки ба ҳисоби миёна як мағозаи Канада 2,13 дастгоҳи POS дорад. Ҳаҷми бозори мобилии POS-терминалҳо ва дастгоҳҳои, ки барои қабули пардохтҳои бидуни тамос пешбинӣ шудаанд, ҳамасола мутаносибан аз 9,2% то 16,4% меафзояд.

Дар Британияи Кабир пули нақд, одатан, барои молҳои хурди чакана истифода мешавад, аммо аксар вақт ҳатто харидҳои ночизро низ бо истифода аз барномаи PayPass пардохт кардан мумкин аст. Ҳоло дар кишвар ҷойҳое кам мондаанд, ки барои пардохт танҳо пули нақд қабул карда мешавад. Дар Британияи Кабир шумораи бештари нуқтаҳои қабули қортҳо дар минтақаҳои пайдо мешаванд, ки таваҷҷӯҳи истеъмолкунандагон ба чунин қарорҳо бештар аст, масалан, дар роҳҳои пулакӣ ва нақлиёти чамъиятӣ. Дар айни замон, дар Британияи Кабир 1,326,333 POS-терминалҳо мавҷуданд, ки ҳиссаи дастгоҳҳои POS-и мобилӣ ва бе тамос дар шумораи умумии POS терминалҳо ҳар сол мутаносибан 14,3% ва 26,7% меафзояд. Аз се ду ҳиссаи (66%) тамоми бритониёӣҳо аз пардохтҳои мобилӣ огоҳанд, беш аз нисфи онҳо (52%) бо системаи Paym шиносанд.

Дар мамлакат қортҳои дебетӣ барои пардохтҳои чакана васеъ истифода мешаванд. Гузариш аз пардохти пули нақд низ ба коҳиши ҳиссаи харидҳои хурд ва ҷорӣ кардани қарорҳои нави техникӣ, аз қабили PayPass ва замимабарномаҳои мобилӣ барои харид тавассути смартфон вобаста аст. Азбаски Шветсия муддати тӯлонӣ барои коҳиш додани истифодаи пули нақд ҷаҳд карда буд, ҳукумати Шветсия кӯшиш мекунад, ки пардохтҳои электрониро дар сатҳи зарурӣ дастрас намояд. Дар айни замон, ҳаҷми пардохтҳои бидуни тамос дар кишвар ҳудуди 9,5 миллиард евро ро ташкил медиҳад. Операторҳои пешрафтаи мобилии Шветсия - Telia, Tele2, Telenor ва Thre хадмоти пардохти мобилии WyWallet -ро ба қор андохтанд, ки аллакай 97% шведҳо, ки дорои NFC- телефонҳои мобилии фаъол мебошанд, аз он истифода меkunанд.

Дар Австралия мубориза ҷиҳати коҳиши пули нақд бо роҳи кам кардани ҳиссаи пардохтҳои нақдӣ барои хариди молҳои чакана давом дорад. Протсессорҳои пардохти Австралия, аз ҷумла, MasterCard ва EFTPOS, ба наздикӣ бо мақсади ҷалби бештари муштариёне, ки бо пули нақд меҳаранд, ба пардохтҳои электронӣ нархҳои нави тарофаҳоро ҷорӣ карданд. Ҳама операторони пардохти Австралия дар айни замон ба ишғол кардани бозори

хурди пардохтҳои чакана нигаронида шудаанд. Саъю кушиши низомҳои пардохт дар ин кишвар беҳуда нест. Австралиягиро бештар усулҳои пардохти бидуни тамосро интихоб меkunанд. Фурӯшандагон низ ба пардохтҳои электронӣ, таҷҳизонидани нуқтаҳои худ бо терминалҳои пардохтӣ таваҷҷӯҳ зоҳир меkunанд.

Муомилоти ғайринақдӣ дар супермаркетҳои Ҳолланд дар тӯли чанд соли охир ба таври назаррас афзоиш ёфтааст. Ин афзоиш натиҷаи лоиҳаи миллии Hotspot мебошад, ки соли 2012 аз ҷониби Фонди пардохтҳои муассир (SBEB) оғоз шудааст. Ҳадаф аз ин иқдом баланд бардоштани амният ва содда гардонидани муомилоти пардохтӣ аз ҷониби муштариёни мағозаҳои мучахҳаз бо терминалҳои қабули картҳои пластикӣ мебошад. Соли гузашта дар Нидерландия бо истифода аз картҳои пластикӣ тақрибан 2,9 миллиард транзаксия анҷом дода шуд. Шумораи пардохтҳои бидуни тамос низ ба таври назаррас афзоиш ёфта, дар ҳамон соли таҳлилгардида мутаносибан 8,3 миллионро ташкил дод.

Пас аз он ки Apple ҳамёни электронии худро муаррифӣ кард, инчунин, дар баробари Microsoft ва дигар ширкатҳои баландтехнологӣ, онҳо дар Амрико соатҳои “зеҳни” -и қобилияти пардохтро бароварданд, ки шумораи пардохтҳои ғайринақдӣ ба таври назаррас афзоиш ёфт.

Дар тақвияти ин масъала, Кен Чено директори ширкати American Express гуфт, ки аз гум шудани картҳои пластикӣ ҳамчун як навъи абзори пардохт наметарсад. Гузашта аз ин, Чено имкони дар солҳои наздик беобрӯ шудани банкҳоро низ истисно намекунад. Ҳамин тавр, рушди низоми пардохтҳои электронӣ ва тақвияти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар дигар давлатҳои дар ин самт муваффақ тавассути замимабарномаҳои электронӣ ва дигар воситаҳои ҳозиразамони электронӣ амалӣ мегарданд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар қатори беҳтарин кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон солҳои охир ба масъалаи рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ аҳамияти аввалиндараҷа дода, дар тақвияти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ диққати махсус медиҳад. Дар шароити имрӯзаи хочагидорӣ

муваффақиятҳои ҳар як бонки тижоратӣ аз бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва ҳиссаи онҳо бо маҳсулотҳои нави бонкӣ вобастагии зиёд дорад. Рушди бомароми низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар заминаи тақвияти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар солҳои охир натанҳо ҳадафи асосии низоми бонкӣ, балки он ҳадафи ҳукумати кишвар мебошад.

Аз таҷрибаи муваффақи давлатҳои пешрафта пай бурдан мумкин аст, ки дар рушди муносибатҳои пулӣ асоси муваффақиятҳо тавассути низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Ин аз он ғувоҳӣ медиҳад, ки гузаштан ба низоми хизматрасониҳои комилан бе пули нақд яке аз роҳҳои асосӣ ва санҷидашудаи тақвияти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ мебошад. Вобаста ба ин Холиқзода Ҳ.А. дуруст ибраз доштааст, ки “... коҳиши таъсири омилҳои инсонӣ нақши бениҳоят муҳим дорад, ҳамчунин, ба баланд бардоштани мавқеи кишвар дар раддабандиҳои байналмилалӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ мусоидат менамояд”[123]. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ афзалияти бештарро замимабарномаҳои мобилӣ, қортҳои пардохтӣ, ҳамёнҳои электронӣ, банкоматҳо ва POS-терминалҳо доро мебошанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки шумораи қортҳои пардохтӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 5,9 млн. адад ё 41,6% нисбат ба соли 2022 афзоиш ёфта, шумораи ҳамёнҳои электронӣ 7,5 млн. адад ё 52,6%, амалиёти пардохти ғайринақдӣ 832,6 млн. сомонӣ ё 17,6% афзоиш ёфтаанд, ки ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдиро дар маҷмӯи умумии ҳисоббаробаркуниҳо баланд мегардонад.

Дар ҳошияи таҳқиқҳои анҷомгардида бояд қайд намуд, ки дар шароити муосир бонкҳо дар раванди ҷаҳонишавӣ ва мутамарказонии сармояи байналмилалӣ аз дигар бахшҳо ва, махсусан, аз соҳаи истеҳсолоти саноатӣ ва кишоварзӣ бояд дар раванди хизматрасонӣ пешсаф бошанд, ки он аз қудрати технологияҳои муосири бонкӣ дар самти ихтиёрдорӣ сармояи хориҷӣ дар шакли маблағҳои қарзӣ, инчунин, соҳибӣ ва идоракунии сармоя, ки тавассути амалиёти боварӣ асос ёфтаанд, шаҳодат медиҳад. Дар баробари

таҳкими иқтидори молиявии бонкҳо, ҳалли як қатор масъалаҳои вобаста ба шароити бади муҳити зист, норасоии захираҳо ва қарзҳои гарони хориҷии кишварҳои рӯ ба инкишоф ва кишварҳои дар давраи гузариш қарордошта, захираҳои назарраси молиявиро тақозо менамоянд.

Сатҳи ҷамъоварии сармоя ва иқтидори низоми молиявии давлатҳои ғарб бошанд барои рафъи ин мушкилот кофӣ нестанд. Ба андешаи коршиносони ғарбӣ ҳалли онҳо афзоиши солонаи пасандозҳоро то ба 9% талаб мекунад. Бо дарназардошти он, ки синну соли аҳоли дар Аврупо ба таври назаррас тағйир меёбад (масалан, дар Олмон ҳиссаи шахсони аз 60-сола боло афзоиш ёфта, то соли 2030 - 73% аҳолии синну соли қобили меҳнатро ташкил хоҳад дод)[114], харочот барои нигоҳдории онҳо афзоиш ёфта, мутаносибан тағйирёбии вазъи молиявии онҳо аз тарафи бонкҳо пешбинӣ гардидааст. Маҳз аз ҳамин хотир, ба рушди хизматрасониҳои бонкӣ бо истифода аз василаҳои гуногуни телекоммуникатсионӣ диққати махсус дода мешавад.

Тибқи андешаҳои Х.Д.Шулзе-Киммле - директори рушди Deutsche Bank оид ба таҳқиқоти бозор дар Олмон[140], талабот ба хизматрасониҳои муосири бонкӣ бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ торафт меафзояд. Талаботи муштариён ба хизматрасонии гуногуни машваратӣ оид ба идоракунии дороиҳо, суғурта, қонунигардонии меросҳо низ зиёд мешавад. Ҷарайёнҳои раванди ҷаҳонишавӣ тақозо менамояд, ки бонкҳои тичоратӣ ва дигар ташкилоҳои қарзии ғайрибонкӣ ба низоми хизматрасониҳои виртуалӣ гузаранд ва ин имкон фароҳам созад, ки тамоми мушкилотҳои бозори бонкӣ вобаста ба дастрасӣ ба амалиёту хизматрасониҳо ҳалу ҷасл карда шаванд.

Ҳамзамон бо ин таҳлилҳо, ибраз доштан зарур аст, ки вобаста ба иқтидор ва имкониятҳои истифодаи воситаҳои инноватсионии пардохтӣ ва рушди бомарои онҳо дар сатҳи давлатҳои муваффақ дар ин самт чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки дар айни замон Ҷумҳурии Тоҷикистон аз истифодаи таҷрибаи хориҷӣ ва тақя ба меъёрҳои он зарур аст, ки ба дигар самтҳои муҳити инноватсионӣ тақя намояд. Яъне, гуфтан мумкин аст, ки

вобаста ба зарурият ва дигар талаботу имкониятҳои мавҷуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки, бо мурури замон, натавона вобаста ба имконияту иқтидор на аз амалкардҳои таҷрибаи муваффақи хориҷӣ, балки аз воситаҳо ва барномаҳои дорои хусусияти инноватсионидошта васеъ истифода намоем. Зеро барои истифодаи таҷрибаи хориҷӣ дар муҳити васеи инноватсионӣ мо чунин имкониятҳоро надорем. Барои ин беҳтар аст, ки, бо мурури замон, танҳо воситаҳое, ки хосияти инноватсионӣ доранд аз онҳо ба таври васеъ истифода намоем.

Вобаста ба ҳамаи ин, қайд кардан зарур аст, ки истифодаи таҷрибаи хориҷӣ дар самти рушди хизматрасониҳои бонкӣ ва бозори хизматрасониҳо аз фароҳам овардани як қатор имконияти инфрасохтори зарурӣ вобастагии зиёд дошта, таъям намудан ба татбиқи ин раванд шартӣ асосӣ мебошад. Дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон чиҳати рушди хизматрасонҳои бонкӣ андешидани чораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

1. Таҳияи стратегия амалӣ намудани таҷрибаи давлатҳои муваффақи хориҷӣ дар самти рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва фароҳам овардани шароит барои рушди онҳо;

2. Фароҳам овардани шароит чиҳати тақвияти рақобати байнибонкӣ ва бо ин роҳ ташаккули хизматрасониҳои нави виртуалӣ ва марҳала ба марҳала ворид кардани техникаву технологияҳои пешқадами хориҷӣ, ки ба шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқ мебошанд;

3. Дар асоси қонунгузории миллӣ вобаста ба марҳалаҳои муайян қорӣ намудани маҳдудиятҳои нақдӣ ва тақвияти амалиётҳои ғайринақдӣ бо усулҳои инноватсионӣ ва технологияҳои дорои чунин хусусият;

4. Тақвияти рушди робитаҳои байнисоҳавӣ ва байнифардӣ бо роҳи ҷалби таваҷҷуҳи мизочон оид ба ташкили муҳити тавлиди шаклҳои нави хизматрасониҳои бонкӣ барои истифодаи босамари худ дар фаъолияти хоҷагидорӣ ё ягон масъалаи дигар;

5. Таъмини эътимоди истифодабарандагони хизматрасониҳои бонкӣ дар ҳолатҳои зарурӣ бо роҳи фароҳам овардани инфрасохтори зарурӣ дар тамоми минтақаҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

БОБИ 2

ТАҲЛИЛИ НИЗОМИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ТОҶИКИСТОНИ МУОСИР

2.1. Таҳлили вазъ ва натиҷабахшии хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Пешрафти тамоми соҳаҳои муҳими иқтисодиро дар шароити равандҳои тезутунди ҷаҳонишавӣ бидуни техникаву технологияи муосир тасаввур кардан ғайриимкон мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди соҳибистиклолӣ дар марҳалаи рушди устувори иқтисодӣ қарор дошта, тамоми самтҳои афзалиятноки иқтисодиро, ки дар ин радиф бахши бонкӣ низ муҳим мебошад, тавассути техникаву технологияи муосир пеш мебарад. Новобаста аз он, ки рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамқадами истиқлолият мебошад, бо тағйиротҳои рушди ба оянда нигаронидашуда пеш меравад. Марҳалаҳои рушди бозори бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз як қатор талошҳои роҳбарияти олии кишвар дар заминаи қабули як қатор санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ тамоюли болоравирро касб намуда, марҳала ба марҳала бозори хизматрасониҳои худро васеъ намуд. Ёдовар шудан мумкин аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳалаи гузариш ба низоми нави хизматрасониҳои бонкӣ қарор дошта, ба ин роҳ кӯшиш менамояд ба суботи иқтисодии ҷомеа ва беҳтаргардии сатҳи зиндагии аҳоли мусоидат намояд.

Нобаста аз он, ки низоми бонкии кишвар дар пояи низоми бонкии замони ИҚШС бунёд гардидааст, он дар замони соҳибистиклолӣ ба як шакли воқеан пешрафта ва фарогир мубаддал гардидааст. Илова бар ин, дар таҳким ва ташкили низоми пешрафта ва фарогири бонкӣ, тақмили заминаи қонунгузорӣ, ба муомилот ворид кардани пули миллӣ, бунёди сиёсати мукаммали пулию қарзӣ, ба роҳ мондани ҳисоббаробариҳои мунтазаму боэътимод шартҳои асосиеанд, ки инҳо бояд дар низоми бонкии ҳар як давлат мавҷуд бошанд. Вобаста ба шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ бозори

хизматрасониҳои бонкӣ як шакли ташаккули муносибатҳо дар раванди истифодаи хизматрасонӣ, робитаи байни субъектҳои хоҷагидорӣ алоҳида мебошад.

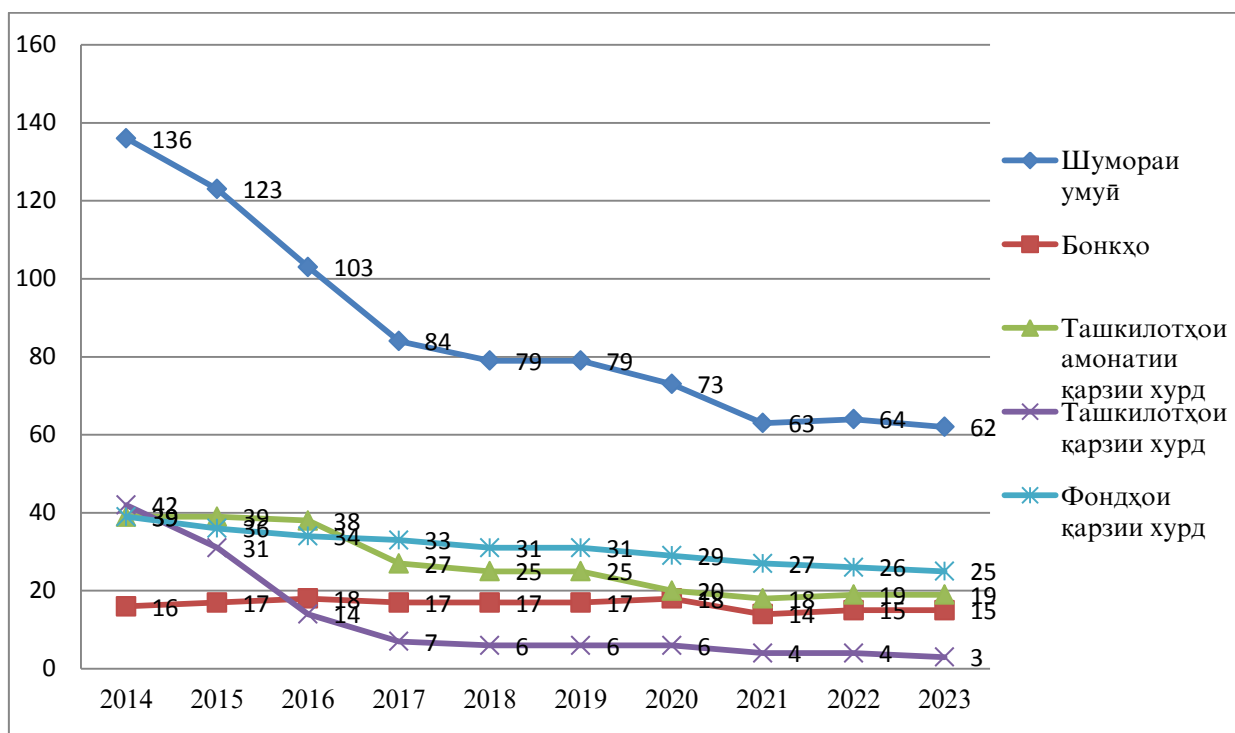
Таъмини рушди унсурҳои муносибатҳои бозорӣ дар муҳити бонкӣ мафҳуми истеҳсолкунандаи хизматрасонии бонкӣ ва истеъмолкунандаи онҳо пайдо шуд. Ба андешаи мо, хизматрасонии бонкиро метавон ҳамчун ҳодиса (ё маҷмӯи чорабиниҳо), ки ба анҷом додани амалиёти гуногуни бонкӣ, расонидани хизматҳои иттилоотӣ машваратӣ, дорои арзиши муайян ва маъноӣ пурраи мустақил нигаронида шудааст, тавсиф кардан мумкин аст.

Бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир ҷиҳати баромадан ба фазои кушоди муносибатҳои бонкӣ дар дохил ва берун аз кишвар, ҳамчунин қонеъ гардонидани талаботи рӯзафзуни ҷомеа ба шаклҳои нави хизматрасониҳои бонкӣ ба фановариҳои замони муосир таъя намудааст[97]. Таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ ба сатҳи рушди низомии бонкӣ ва иқтисодиёти ҳар як давлати алоҳида, ки дар заминаи норасоии захираҳои пулӣ, қонеъ нагардидани талаботҳои ҷорӣ мизочон ва зиёд шудани талабот ба пули нақд афзоиш меёбад, ба он водор месозад, ки бонкҳо ба низомии нави хизматрасониҳои виртуалӣ ва пурра ба низомии ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ гузаранд. Особпазирии низомии бонкӣ дар давраи печида будани равандҳои ҷаҳонишавӣ ва таъсири онҳо ба низомии бонкӣ, инчунин, зиёд будани талабот ба пули нақд дар ҷарайёни ҳисоббаробаркунӣ ҳасосияти бахши ҷамъиятӣ ба низомии бонкиро нишон медиҳад.

Таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2008 - баъди бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ собит намуд, ки тақвияти сусти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, рушди номутаносиби бозори хизматрасониҳои виртуалии бонкӣ ва ишғоли бетаамули бозори қортҳои бонкӣ бидуни дар назар гирифтани талаботҳои аҳоли ба пули нақд нишон дод, ки сатҳи особпазирии низомии бонкӣ дар ин ҳолат зиёд мегардад. Ба андешаи мо, дар сурати ба таври афзоянда тағйир ёфтани таркиби иқтисодиёт дар алоқамандӣ бо суботҳои гуногнӣ молиявӣ хизматрасонӣ, таъсири мушкilotҳои бонкӣ метавонад

бар ҳама кишрҳои иқтисодию иҷтимоии ҷамъият айён гардида, эътимод ба низоми бонкиро коҳиш диҳанд. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки суръати рушди низоми бонкӣ бинобар сабаби сатҳи пасти бозори хизматрасонӣ тамоюли манфиро касб намуд (диаграммаи 2.1).

Диаграммаи 2.1. Динамикаи тағйирёбии таркиби низоми бонкӣ дар шароити номувзинатии бозори бонкӣ дар соҳои 2014-2023

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои бюллетени омили бонкӣ 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305), 2021, №12, 2022, №12, 2023, №12.

Сатҳу сифати хизматрасониҳои бонкӣ дар ҳама ҳолат аз афзоиши шумораи бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ бо афзоиши шумораи рақибон дар бозори бонкӣ вобастагии зиёд дорад. Суръати пасти рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва заиф будани инфрасохтори зарурии воситаҳои рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар як давраи кӯтоҳ боиси он гардид, ки як қатор бонку ташкилотҳои қарзӣ сатҳи пардохтпазирии худро аз даст дода, дар натиҷа, барҳам хурданд. Таҳлили тамоюли бемайлони коҳиш ёфтани шумораи бонкҳо ва ташкилотҳои қарзиро нишон дода, ҳамзамон бо ин эътимоди мизочонро низ ба бунбасти эътимод водор намуд.

Аз таҳлили маълумотҳои диаграммаи мазкур бар меояд, ки дар як муддати кӯтоҳ аз ҳама бештар сатҳи осебпазирӣ дар бозори бонкӣ дар сатҳи ташкилотҳои қарзӣ ба назар мерасад. Аз маълумотҳои диаграммаи мазкур дида мешавад, ки шумораи ташкилотҳои қарзии хурд агар дар соли 2014 42 – ададро ташкил намуд бошад, пас ҳамин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 3 – адад баробар гардидааст, ки дар муқоиса ба соли 2014 92% коҳиш ёфтааст. Шумораи ташкилотҳои амонатии қарзии хурд дар соли 2014 39 адад ва дар соли 2023 19 ададро ташкил намуд, ки мутаносибан нисбат ба соли таҳлилшаванда 47% коҳиш ёфтааст. Фондҳои қарзии хурд бошад, дар муқоиса ба соли таҳлилшаванда 35% ва бонкҳои тиҷоратӣ бошанд 6% коҳиш ёфтаанд. Шумораи умумии бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ бошад, ба истиснои 1 адад ташкилоти молиявии ғайрибонкӣ 54% коҳиш ёфтааст.

Сатҳи барҳамхурии бонк ва дигар ташкилотҳои қарзӣ дар солҳои 2015-2023 ба ҳисоби миёна 8,4%-ро ташкил медиҳад. Қайд кардан зарур аст, ки ташкили низоми муттамаркази бонкӣ аз ҳиссаи бештари бонкҳои устувор бо доштани инфрасохтори зарурӣ ва пешрафтаи хизматрасонӣ иборат буда, он як механизми иҷрокунанда ва зудамал бояд бошад. Вобаста ба мушоҳидаҳои ҳолати воқеӣ ва таҳлили нишондиҳандаҳои низоми бонкӣ қайд кардан зарур аст, ки сабабҳои зерини норасоӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ боиси аз байн рафтани як қатор бонку ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ гардидаанд:

- Сатҳи пасти ояндабинӣ вобаста ба тағйиротҳои доимии иқтисодии муҳити дохилӣ ва берунӣ дар самти хизматрасониҳои бонкӣ дар сатҳи зарурӣ;
- Надоштани инфрасохтори зарурӣ оид ба тақвияти ҳиссаи хизматрасониҳои бонкӣ дар бозори бонкӣ, аз ҷумла, дар самти иҷрои амалиётҳои виртуалӣ;
- Кам будани ҳиссаи ҳиссбараобаркуниҳои ғайринақдӣ дар маҷмӯи умумии ҳиссбараобаркуниҳо ва пардохтҳо;

➤ Дар сатҳи нокифоя қарор доштани захираҳои пулии бонкҳо бо назардошти мувофиқ набудани воситаҳои худӣ ва ҷалбкардашудаи низоми бонкӣ;

➤ Дар сатҳи нокифоя қарор пардохтпазирии дар баъзе аз бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ бидуни ба назар гирифтани талаботҳои нақдии мизочон ва ғ.

Қайд кардан зарур аст, ки дар низоми бонкӣ сатҳи пасти барҳамхурӣ дар бонкҳои тичоратӣ (6%) ба назар расида ин ба он вобаста аст, ки ҷои бонкҳои барҳамхурдари бонкҳои дигари ташкилшуда гирифтаанд. Сатҳи барҳамхурии бонкҳо, агар бидуни баназар гирифтани бонкҳои барҳамхурда гирифта шавад, пас ин нишондиҳанда аз ҳисоби барҳамхурии ҚСҚ “Агроинвестбонк”, ҚСҚ “Тоҷиксодиротбонк”, ҚСП “Фонбонк”, ҚСП “Тоҷпромбонк” ва дигар ташкилотҳои қарзии барҳамхурда 50%-ро ташкил медиҳад, ки ин аз нокифоягии хизматрасониҳои муносири бонкӣ гувоҳӣ медиҳад.

Набудани воситаҳои асосии хизматрасониҳои бонкӣ, ки дар шароити зиёд будани талабот ба маблағҳои нақдӣ як қатор мушкилотҳоро метавонад ба миён оварад ва он дар рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ метавонад таъсири манфӣ расонад. Ба ин хотир фароҳам овардани инфрасохтори зарурӣ барои истифодаи хизматрасониҳои виртуалии бонкӣ шартӣ зарурӣ буда, тақвияти он ҷиҳати таъмини суботи низоми бонкӣ шартӣ зарурӣ мебошад.

Сарчашмаҳо нишон медиҳанд, ки зарурият ба рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар он ҳолате имконпазир мегардад, ки инфрасохтори зарурӣ ба таври мутавозин дар тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ вобаста ба зичии аҳоли таъмин карда мешавад. Сатҳи пасти бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар назди мизочон боиси аз байн рафтани эътимоди аҳоли ба низоми бонкӣ ва дигар масъалаҳои ба ин вобаста мебошад. Тағйирёбии ҳолати бозори хизматрасониҳои қарзии бонкӣ натавон ба қисматҳои алоҳида, балки дар маҷмӯъ, ба тамоми иқтисодиёт таъсири

мустақим мерасонад. Аз ҷумла, дар ҳолати паст будани ғоизҳои қарзҳои ипотекаӣ талабот дар бозори манзилӣ зиёд шуда, он боиси рушди соҳаи сохтмон мегардад. Аз ғоизи хизматрасониҳои қарзии бонкӣ талаботи аҳоли ба молу хизматрасониҳо вобастагӣ дорад, ё ин ки ғоизи қарз барои соҳаи кишоварзӣ ба нархи молу маҳсулоти хоҷагии қишлоқ бевосита таъсир мерасонад[124]. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки инфрасохтори асосии бозори хизматрасониҳои бонкӣ гарчанде тамоюли болоравӣ дорад, лекин дар муқоиса бо рақамикунонии иқтисодӣ ба талаботҳои пурраи аҳоли ба хизматрасониҳо қаноатмандкунанда нест (диаграммаи 2.2).

Диаграммаи 2.2. Тамоюли рушди инфрасохтори зарурии хизматрасониҳои пулии бонк дар солҳои 2010-2023

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои бюллетени омили бонкӣ солҳои 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305), 2021, №12, 2022, №12, 2023, №12.

Ғузастан ба низоми нави рақамикунонии бахшҳои иқтисодӣ дар шароити имрӯза талаб менамояд, ки сатҳи дастрасии аҳоли ба онҳо ва шароит барои амалиётҳои виртуалӣ бидуни маблағ дар заминаи мусоиди техникаю технологӣ дар тамоми минтақаҳо фароҳам бошад, то ба ғустариши доманаи амалиётҳои электронӣ ва дастрасии содаи мизочон ба онҳо дар сатҳи заруӣ таъмин карда шавад. Иброз доштан зарур аст, ки мушкилотҳои

мавҷудаи низоми бонкӣ дар замони соҳибистиклолӣ бори дигар собит намуд, ки дар сурати баланд шудани талабот ба пули нақд бонкҳо дар як давраи муайян талаботи мизочонро пурра қонеъ карда наметавонанд.

Истифодаи қортҳои бонкиро дар шароити имрӯза бидуни воситаҳои банкоматҳо, нуқтаҳои пешниҳоди пули нақд ва постерминалҳо дар шароити кам будани замимабарномаҳо тасаввур кардан мушкил аст. Аҳамияти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ бидуни истифодаи пулҳои нақд ё воситаҳои истифодаи ин аз инфрасохтори рақамӣ бо хотираҳои хушманд вобаста мебошад, ки ҳиссаи он бо зарурият ва талаботҳои иқтисодӣ дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дорад.

Аз таҳлилҳои маълумотҳои мавҷуда бар меояд, ки агар шумораи банкоматҳо ҳамчун воситаи худкори хизматрасонӣ дар соли 2010 200 ададро ташкил намуда бошад, пас ин нишондиҳандаҳо дар ҳамоҳангии ба маълумотҳои соли 2023 ба 2151 адад баробар гардидааст, ки мутаносибан ба муқоисаи соли таҳлилшаванда 1951 адад ё 9,7 маротиба афзоиш ёфтааст, ки ин ба беҳтар гардидани сифати хизматрасонӣ ба аҳоли мусоидат менамояд. Дар баробари банкоматҳо ҳамчун воситаҳои ёрирасони иловагии пардохтӣ POS-терминалҳо низ нақши зарурӣ дошта, шумораи онҳо агар дар соли 2010 94 ададро ташкил дода бошад ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 5030 адад расидааст, ки дар муқоиса ба соли 2010 4936 адад афзоиш ёфтааст. Ҳамчунин нуқтаҳои пешниҳоди пули нақд низ дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дошта, шумораи онҳо агар дар соли 2010 231 ададро ташкил намуда бошад, пас ин нишондиҳанда ба 3373 дар соли 2023 баробар гардидааст, ки дар муқоиса ба соли таҳлилшаванда 3142 адад афзоиш ёфтааст.

Қайд кардан зарур аст, ки дар баробари тақвияти воситаҳои ҳозиразамони хизматрасонии бонкӣ масъалаи асосии рушди намудҳои нави хизматрасониҳои бонкии комилан барои аҳоли мувофиқ, метавон дар ҳолатҳои зарурӣ ва хатарнок амнияти амалиётҳои электрониро дар сатҳи зарурӣ ва назаррас таъмин намуда, ҳамчун ҳадафи асосӣ қарор дод. Илова бар гуфтаҳои боло, бо зиёд инкишоф ёфтани зехни сунъӣ ва дастгоҳҳои

хушманд тақивяти анҷоми амалиётҳо ба воситаи дастгоҳҳои электронӣ дар шакли истифодаи изи ангуштон, симо ва чашм ба роҳ монда, ин иқдом бояд дар коркардҳои доимӣ мавриди истифода қарор дода шавад.

Дар сатҳи зарурӣ чорӣ намудани дастгоҳҳои хушманд ва дорои зехни сунъӣ барои истифодабарандагони доираи васеъи хизматрасониҳо ва худӣ бонкҳои тиҷоратӣ имкониятҳои зерин ба даст оварда мешаванд:

1. Дар сатҳи зарурӣ таъмин намудани амнияти молиявӣ иҷтимоии истифодабарандагони хизматрасониҳои бонкӣ;

2. Бамаротиб кам кардани хароҷотҳои бонкӣ ва хароҷотҳои истифодабарандагони хизматрасониҳои электронӣ;

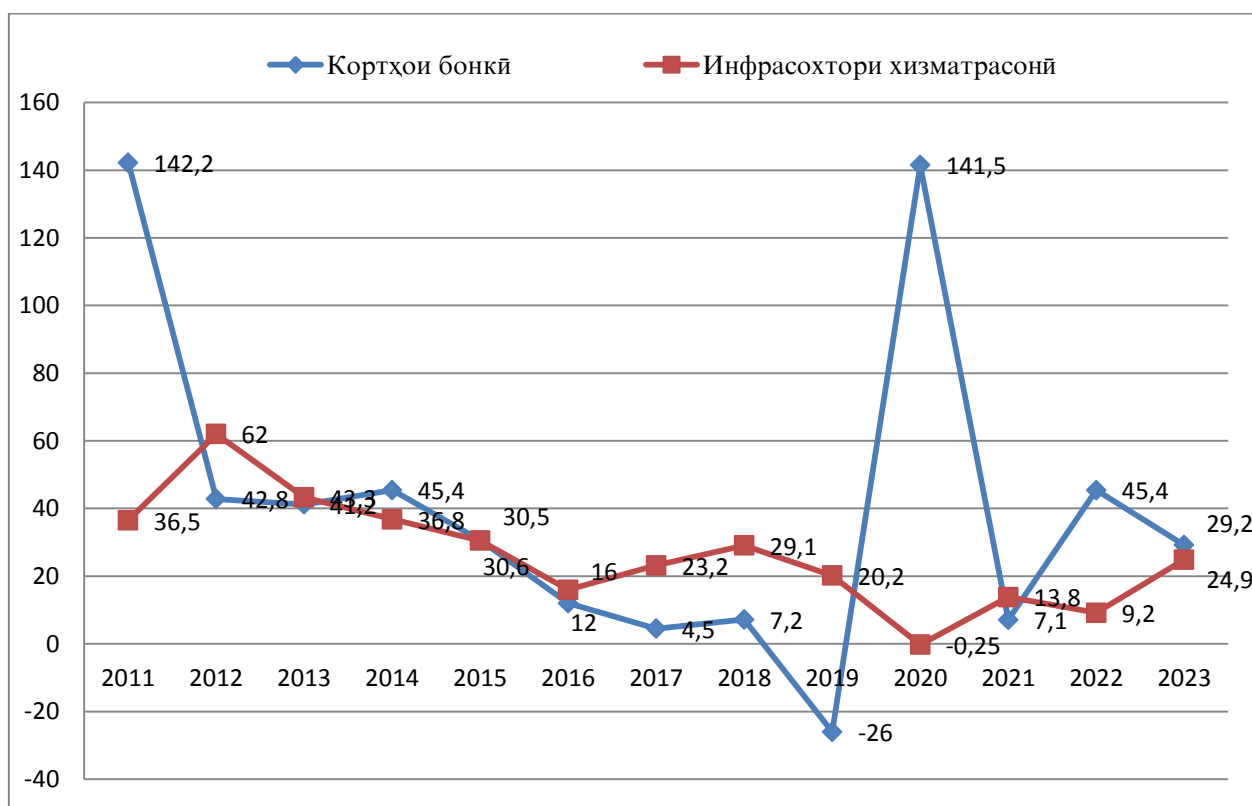
3. Таъмини эътимоди аҳоли ба бонку ташкилотҳои қарзии ба мизочон хизматрасонанда ва ғ.

Илова бар афзалиятҳои дар боло зикргардида, айни замон дар сатҳи низоми бонкии Тоҷикистон метавонанд мушкилотҳои зерин ҷой дошта бошанд:

- набудани дастгоҳҳои ҳозиразамони технологӣ, ки амалиётҳоро ба воситаи изу дигар воситаҳои ба ин баробар таъмин карда тавонанд;
- кам додани аҳамият ба чунин амалиётҳо;
- гарон будани дастгоҳҳои электронӣ барои истифодаи амалиётҳои зикршуда ва ғ.

Мувофиқан дар сатҳи бозори хизматрасониҳои бонкӣ чи қадаре, ки бо талаботи замон дорандагони шумораи қортҳои бонкӣ фазоиш ёбад, то ҳамон андоза боқу ташкилотҳои қарзии ба онҳо хизматрасонро зарур аст, ки инфрасохтори хизматрасонии худро беҳтару зиёдтар гардонанд. Зеро аз таҷриба маълум гардид, ки ҳангоми афзоиши шумораи қортҳои бонкӣ агар банкомату POS-терминалҳо ба қадри кофӣ дар минтақа ва шаҳру ноҳияҳо таъмин набошад, ин масъала боиси пайдоиши як қатор хавфу хатарҳои иловагӣ мегардад. Бо ин мақсад ҳамон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол масъалаи воситаҳои асосии хизматрасонӣ ба мизочон дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар дар сатҳи зарурӣ таъмин намебошад. (диаграммаи 2.3)

Диаграммаи 2.3. Таносуби афзоиши шумораи кортҳои бонкӣ ва инфрасохтори зарурии истифодаи кортҳои бонкӣ дар соли 2010-2023 (бо%)

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои бюллетени омили бонкӣ солҳои 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305), 2021, №12, 2022, №12, 2023, №12.

Васеъ шудани доираи фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар институтҳои молиявӣ ба ин баробар тақозо менамояд, ки усулҳои субъективӣ фаъолияти худро маҳдуд ва усулҳои объективӣ фаъолияти бонкро, ки як қисми асосии онро техникаву технологияҳои муосир ташкил медиҳанд, амал намоянд. Зеро дар шароити имрӯза мақсади асосии автоматикунории фаъолияти бонкӣ зиёд кардани ғоида аз захираҳои истифоданашуда иборат буда, дар баланд бардоштани сифати хизматрасонии бонкӣ мусоидат намояд. Илова бар ин, муҳити рақобати бонкҳоро ба вуҷуд оварда, онҳоро водор мекунад, ки ба татбиқи масъалаҳои зерини бонкӣ таваҷҷӯҳ зоҳир намоянд;

Якум, истифодаи дурусти хизматрасониҳо имкон медиҳад, ки ба мизоҷон сатҳи комилан нави хизматрасониҳо пешниҳод карда шавад;

Дуюм, афзоиши босуръати сегментҳои чакана ва кооперативӣ эҷоди механизмҳои дастрас ва муассири ҳамкориҳои байни бонк ва истеъмолкунандагонро талаб мекунад. Барои муштарӣ ин маънои ҳадди аксар роҳат ва ҳадди ақали харочотро аз ҷиҳати вақт ва ғолида дорад[113]. Аммо гирифтани ҳиссаи бештари бозор ва сатҳи пасти хизматрасонӣ боиси дар оянда ба низоми бонкӣ таъсири манфӣ расониданро доро мебошад. Таҳлили диаграмма нишон медиҳад, ки баъди оғози бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ дар соли 2008 зарурият ба низоми хизматрасониҳои виртуалӣ ва амалиётҳои бидуни маблағ аҳамияти бештарро пайдо кард. Тибқи ин талабот ва паст кардани таъсири шиддати дигар омилҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ новобаста аз нобаробар рушд кардани истифодаи қортҳои бонкӣ ва инфрасохтори истифодаи қортҳои бонкӣ вусъати дигар гирифт.

Аз таҳлили диаграмма пай бурдан мумкин аст, ки ҳамасола рушди инфрасохтори бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва қортҳои бонкӣ зиёда аз 15% тамоюли зиёдшавиро доро мебошад, ки ин дар муқоиса ба дигар соҳаҳо нисбатан баланд аст. Аммо ин нишондиҳанда дар шароити имрӯза талаботи пурраи мизочонро қонеъ гардонда наметавонад. Новобаста аз он, ки рушди воситаҳои истифодаи қортҳои бонкӣ дар муқоиса ба соли 2011, ки он мутаносибан 36,5% рушдро дар муқоиса ба соли 2010 ташкил менамуд, ин нишондиҳанда дар соли 2023 нисбат ба соли 2022 24,9%-ро ташкил медиҳад.

Ҳамчунин, дар доираи таҳлили амиқ ва муқоисаи масъала як қатор тағйирёбиҳоро низ дидан мумкин аст ва аз рӯи натиҷаи онҳо мавқеи амалкардҳои бонкро дигаргун намудан амри зарурист.

Вобаста ба ин, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки шумораи қортҳои бонкӣ агар дар соли 2010 15585 ададо ташкил намуда бошад, ин шумора дар соли 2023 6539,6 ҳазор ададро ташкил медиҳад, ки дар муқоиса ба соли 2010 40,9 маротиба афзоиш ёфтаанд. Агарчанде, ки шумораи қортҳои бонкӣ афзоиш ёфта бошанд ҳам, ҳамоно шумораи банкоматҳо ба талаботи мизочон ва қонеъ

гардонидани талаботҳои нақдии онҳо кифоят намекунад. (нигар диаграммаи 2.4.)

Диаграммаи 2.4. Таносуби дорандагони қортҳои бонкӣ ва банкоматҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2023 (бо адад)

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои бюллетени омили бонкӣ солҳои 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305), 2021, №12, 2022, №12, 2023, №12.

Вобаста ба таҳлилҳои анҷомгардида ва ҳолати воқеии бозори хизматрасониҳои бонкӣ қайд кардан зарур аст, ки мувозинат байни талабот ва тақлифот аз ҳама масъалаи асосӣ дар тамоми соҳаҳои фаъолият махсуб ёфта, ба он аҳамияти аввалиндараҷа додан шартӣ зарурӣ мебошад. Зеро таҷрибаи бонкдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бори дигар нишон дод, ки дар сурати баланд шудани талабот ба хизматрасониҳои бонкӣ, ки он дар заминаи техника ва технологияи муосир анҷом дода мешавад, ҳамчун амри воқеӣ махсуб ёфта, ба татбиқи он талош намудан шартӣ зарурӣ мебошад.

Норасоии банкоматҳо дар минтақаҳои гуногуни Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми баланд будани талабот ба пули нақд боиси коста гардидани эътимоди аҳоли ба низоми бонкӣ мегардад, ки он дар ба миён омадани як қатор мушкилотҳои дигар аз ҳисоби қонеъ нагаштани талаботҳои саривақтии

мизочон мусоидат менамояд. Аз таҳлили диаграммаи мазкур бар меояд, ки агар ба сари як банкомат дар соли 2010 77,9 дорандаи корти бонкӣ рост ояд, пас ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба сари ҳар банкомат 3040,2 адаро ташкил медиҳад, ки дар муқоиса ба соли 2010 хеле нишондиҳандаи баланд мебошад.

Ёдовар шудан бамаврид аст, ки солҳои 2014-2017 дар тавраи душвортарини зарурият ба технологияҳои рақамии марбут ба низоми бонкӣ, як қатор бонкҳои низомсоз, ки зиёда аз 50% қортҳои бонкӣ дар ихтиёри онҳо буд, ҳамин нишондиҳанда дар соли 2015 2027,9, 2016 2473,1 ва дар соли 2017 2680,5 ададро ташкил медод, ки имконияти пурра фаро гирифтани талаботи аҳолиро надошт. Тақвияти бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити имрӯза натанҳо аз воситаҳои асосии истифодаи хизматрасониҳои виртуалӣ, ё бидуни маблағ вобастагӣ дорад, балки он аз воситаҳои ёрирасон ба монанди: телефонҳои мобилӣ ва дигар воситаҳои ба ин баробар ва як қатор замимабарномаҳо вобастагии зиёд дорад. Ҷиҳати рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва афзоиши сатҳи хизматрасониҳои бонкӣ бояд масъалаҳои зерин аҳамияти асосӣ дошта бошанд:

1. Ба қадри зарурӣ истифода кардани таҷрибаи давлатҳои дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ муваффақ, ки истифодаи онҳо дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба имкониятҳои аҳоли имконпазир мебошад;

2. Бо роҳи ба даст овардани эътимоди аҳоли дар заминаи қонунгардонидани талаботи рӯзафзуни ҷомеа ва бо мурури замон то ҳади 80-90% маҳдуд кардани талботҳои нақдии мизочон;

3. Соддаю дастрас гардонидани амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ новобаста аз маконии ҷойгиршавӣ ва вақту соати корӣ;

4. Фароҳам овардани шароити мусоиди дастрасӣ ба воситаҳои ҳозиразамони хизматрасониҳои бонкӣ дар ҳама минтақа ва маҳалаҳои кишвар ва ғ.

Дар шароити мурракаб ва печиди чаҳонишавӣ, ки як қатор паёмадҳои хатарафзоро ба миён овардааст, боис гардид, ки дар самти инноватсияи бонкӣ як таҳаввулоти бузург ва навро ба миён орад. Ва ба андешаи мо, ин масъала боиси навъҳои нави хизматрасонии бонкӣ мегардад, ки асоситарини он аз инҳо иборат аст:

➤ дар натиҷаи нокифоягии захираҳо ҳамвора мушкил гардидани сатҳи қонеъгардонии аҳоли ҳангоми ҷой доштани талабот ба маблағҳои нақдӣ дар шакли амонату пасандозҳои мӯҳлатнок ва бемӯҳлат;

➤ Ба таври мукамал ва ғайри қобили талабот надоштани дастрасӣ ба хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаҳои дурдасти кишвар, ки филиал ва намояндагии бонкҳо ё дигар воситаҳои электронии пардохт дастрас нестанд;

➤ Бо пешравӣ ва имкониятҳои зиёди аҳоли зарурият пайдо гардидан ба амалиёт ва хизматрасониҳои муосири бонкӣ, ки дар заминаи техникаву технологияи муосир амалӣ мегарданд;

➤ вобаста ба таъсири омилҳои дохилию берунӣ баланд гардидани сатҳи хавфҳои бонкӣ вобаста ба маҳалли ҷойгиршавӣ, ҳамлу нақли пул, амалиёти нақдӣ ва дигар амалиётҳои ба ин монанд;

➤ дар ҳама шароит ва аз ҳама нуқтаи назар самаранок ва манфиатовар будани тамоми амалиётҳои бонкӣ новобаста аз вақту соати қорӣ бидуни қормандон ва муттаҳассисони бонк;

➤ ба таври содда дастрас будани амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ ба тамоми аҳоли, новобаста аз мавқеи ҷойгиршавӣ онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Новобаста аз дастоварду пешравиҳои техникии низоми бонкӣ баъд аз таҷриба қардани рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ бо дастовардҳои муфиду ҷашмрас, ҳамчун анъанда хизматрасониҳои сифатан навро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди минбаъдаи бозори хизматрасониҳои бонкӣ пешниҳод намуданд[128]:

➤ дар доираи имкониятҳои молиявии низоми бонкӣ омӯзиши таҳаввулоти назариявии рушди шаклҳои алоҳидаи хизматрасониҳои бонкӣ дар бозори бонкӣ;

➤ гурӯҳбандии шаклҳои гуногуни амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ бо назардошти муайян намудани моҳият, омилҳо ва усулҳои идораи самараноки бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити имрӯза;

➤ дар асоси таҳлили вазъи бозори хизматрасониҳои бонкӣ муайян намудани ҳиссаи бозори хизматрасониҳои бонкӣ;

➤ коркарди пешниҳодҳо барои беҳтар гардонидани фазои рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти имкониятҳои мавҷудаи тақмили он;

➤ дарёфти самтҳои афзалиятноки танзим ва рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити баланд гардидани талабот ба хизматрасониҳои бонкӣ.

Вобаста ба он, ки омӯзиши як қатор нишондиҳандаҳо мавҷудияти арзёбии амалиёт хизматрасониҳои бонкиро дар амалияи имрӯза мушкил мегардонад, моро зарур аст, ки як қатор фарқиятҳо ва меъёрҳое, ки дар сатҳи низоми бонкӣ ва амалияи онҳо ин масъалаҳоро аз ҳам ҷудо менамояд, таваҷҷуҳи махсус зоҳир намоем.

Ҳосиятҳои баҳодиҳии заминаҳои мавҷуда ва имконпазири хизматрасониҳои бонкӣ аз он маҳсулотҳое, ки аз тарафи доираи васеи бонкҳо пешниҳод мегардад, иборат мебошад. Пешрафти фаъолияти бонкҳо аз маҳсулот, амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ оғоз гардида, татбиқи он дар дораи технологияҳои рақамӣ дар ҷомеа ё бозори бонкӣ имконпазир мегардад. Фароҳам овардани муҳити инноватсионӣ ва риояи меъёрҳои беҳатарии он дар шароити имрӯза вобаста ба натиҷаҳои бадастовардашуда дар сатҳи зарурӣ бояд ба роҳ монда шуда, бонкҳо дар баробари стратегияи фаъолият ба таври зарурӣ стратегияи инноватсиониро низ таҳия намоянд.

2.2. Инноватсияҳо дар низоми муосири хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити имрӯза

Дар шароити нави хоҷагидорӣ яке аз механизмҳои асосии тақвияти низоми хизматрасониҳои электронӣ дар шароити муосир ин низоми пардохтӣ маҳсуб ёфта, тавассути он шаклҳои гуногуни ҳисоббаробаркунӣ тавассути дастгоҳҳои ҳозиразмони хушманд ё дорои зеҳни сунъӣ амалӣ карда мешаванд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми пардохтӣ яке аз сохторҳои марказӣ ва асосии раванди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ буда, ҷарайёни ҳаракат ва гардиши воситаҳои пулиро тавассути суратҳисобҳои бонкӣ ва дигар воситаҳои техникӣ ба танзим мебарорад. Марҳалаҳои ташаккули низоми хизматрасониҳои бонкӣ ва гузаштан аз низоми анъанавӣ ба низоми муосири пешрафта як қатор мушкилотҳо ва дар баробари ин бартариатҳои назаррас мушоҳида мегардад.

Дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар доираи низоми пардохти Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим карда мешаванд, зеро низоми пардохтии Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусияти умумииктисодӣ дошта, дар доираи он тамоми хизматрасониҳои пулӣ дар шакли нақдӣ ва ғайринақдӣ танзим карда мешаванд[32]. Илова бар ин, асоси қонунӣ доштани ҳисоббаробаркунию пардохтҳо дар ҳар як кишвар вобаста ба анъанаву сатҳи пешравии иктисодиёташ соҳиби низоми пардохтии муайян аст, ки он заминаи бунёдиро барои тақвияти амалиётҳои ғайринақдӣ дар иктисодиёт ба миён меоварад.

Ба андешаи Ш.Раҳимзода “...низомии пардохтӣ — ин ташкили маркази ҳисоббаробаркунӣ, муайян намудани тартибу қоидаҳои ҳисоббаробаркунии байни бонкҳо, байни ширкатҳо, байни одамони алоҳида ва давлатро дар бар мегирад”[85]. Аз таҳлили таърифи мазкур хулоса баровардан мумкин аст, ки имрӯз операторҳои асосии низоми пардохтиро воситаҳои ҳозиразмони бонкӣ, операторҳои пардохтӣ, воситаҳои мобилӣ ва замимабарномаҳои бонкӣ ташкил медиҳанд.

Қайд кардан зарур аст, ки дар солҳои охир тараққиёти босуръати технология нави пурсамар ва чори намудани хизматрасониҳои виртуалӣ ба бонкҳо имконияти бомуваффақияти ҳалли масъалаҳои зеринро, ки манфиати бисёртарафаро инъикос менамояд, фароҳам меорад:

- оиди суръатёбии ҳисоббаробаркунии байнибонкӣ танзими ҳаракати воситаҳои ғайринақдӣ;

- фароҳам овардани шароити мусоид оиди афзоиши навъи пешниҳодшавандаи хизматрасониҳои бонкӣ ба мизочон тавассути воситаҳои ҳозиразамони ҳушманд;

- вобаста ба макони истифода, сатҳи муносибат, мунтазам камшавии хавфи амалиёти бонкӣ ҳангоми муносибатҳои тиҷоратӣ ва хизматрасонӣ;

- дар доираи истифодаи васеи воситаҳои ҳозиразамони техникӣ ва технологӣ, иртиботию худхизматрасонӣ мустақамкунии назорат аз рӯи шохаҳои алоҳидаи амалиётҳои молиявӣ;

- пешниҳоди роҳҳои самаранок ва муосири хизматрасонӣ ва пардохтӣ ба мизочон.

Бояд ибраз дошт, ки низоми пардохтии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз ҷузъҳои асосии инфрасохтори молиявӣ буда, фаъолияти устувору мунтазами низоми молиявии кишвар, татбиқи сиёсати пулию қарзӣ ва буҷетиро бо гузаронидани пардохтҳои саривақтӣ ва ҳисоббаробаркунии бехатар таъмин менамояд ва ба рушди иқтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад. Моҳияти ин бартариятҳои низоми пардохтӣ дар истифодаи шаклҳои нав ва самаранокӣ хизматрасонӣ буда, тавассути воситаҳои виртуалӣ ва ҳушманд амалӣ карда мешаванд. Аз сарчашмаҳо бар меояд, ки яке аз механизмҳои асосии низоми пардохтии мамлакат, албатта, ҳисоббаробаркунии бехатар ва дорои имтиёзҳои босамар мебошад.

Имрӯзҳо дар натиҷаи ҳамқадам шудан ба равандҳои ҷаҳонишавӣ ва тамоюлҳои инноватсионӣ, бо мурури замон, ҳангоми рушди техникаю технологияи муосир ва истифодаи васеи он дар фаъолияти бонкӣ ва гузаштан ба низоми нави ҳисоббаробаркунии электронӣ барои бонкҳо

куллай ва муфид буда, як қатор имконияҳоро барои самаранокии фаъолияти бонкӣ фароҳам меоварад. Тибқи маълумотҳои мавҷуда ва имкониятҳои низоми бонкӣ дар сатҳи бозори бонкӣ ва пешниҳоди шаклҳои нави хизматрасониҳо ҳангоми ҳисоббаробаркуниҳои электронӣ бартариятҳои зерин мавҷуданд;

- сарфаи вақт, яъне барои иҷрои амалиёти бонкӣ ба бонк рафтан зарур нест, онро аз хона ва ё ҳуҷраи корӣ иҷро кардан мумкин аст;

- сарфаи коғазу вақти корӣ, яъне зарурати пур кардани ҳуҷҷатҳои зиёд вучуд надорад ва гузаштан ба ин низом ба мо имкон медиҳад, ки тамоми ҷарайёни ҳуҷҷатноккуниро ба тариқи электронӣ ба роҳ монем;

- зиёдшавии имконияти вақти иҷрои амалиёти бонкӣ, яъне мизоҷ метавонад амалиётро ҳар вақте ки хоҳад, новобаста аз вақти кори бонк иҷро намояд: 24 соат (шабонарӯзӣ) ва 7 рӯзи ҳафта, аз он ҷумла рӯзи истироҳату ид;

- васеъшавии мавзеи иҷрои амалиёти бонкӣ. Мизоҷ метавонад, ҳангоми зарурати пардохти пул сарфи назар аз ҷой ё шахрӣ будааш интернетро истифода карда, амалиётро иҷро намояд;

- афзоиши суръати гардишу самаранокиии муомилоти пулӣ, зеро акнун мизоҷ новобаста аз вақту ҷои будааш амалиёти пардохтиро иҷро менамояд[85].

Ҷарайёни татбиқ ва рушди низоми пардохтӣ ва ҷарайёни ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ вазифаи асосии сохторҳои дахлдор, аз он ҷумла, Бонки миллии Тоҷикистон ва дигар бонку ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ мебошад.

Бинобар ҳамин, ҳамчун уҳдадорӣ доимӣ, Бонки миллии Тоҷикистон кӯшиш менамояд, ки ба рушди низоми пардохтии кишвар диққат зоҳир намуда, ташкили фаъолияти низоми самараноку боэътимоди пардохтӣ, клиринг, ҳисоббаробаркунӣ ва интиқоли маблағҳои пулиро дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба уҳда гирифта, ҳамзамон фаъолияти самараноки онҳоро барои беҳбудбахшии рушди иқтисодӣ ва низоми пардохтӣ, онҳоро

танзим ва назорат менамояд. Ҷанбаҳои ҳуқуқӣ назорат ва танзими ҷарайёни пардохту хизматрасониҳои бонкӣ бо санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ифодаи ҷанбаҳои меъёрӣ ва сифатии онро муайян менамояд.

Вобаста ба таҷрибаи андӯхтаи кишвар баъд аз пошхурии ИҶШС ҳамчун органи асосӣ ё махсусагардонидашудаи пулию қарзӣ ва низоми бонкӣ, Бонки миллии Тоҷикистон мутобиқи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии Бонки миллии Тоҷикистон, самтҳои асосии рушди низоми пардохтии Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян намуда, қоида, шакл, мӯҳлат ва стандартҳои гузаронидани ҳисоббаробаркуниҳои нақдӣ ва ғайринақдиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамояд. Ҳамчунин, риояи таносуби меъёрҳои қонунгузориҳои миллий дар самти амалиётҳои электронӣ ва дигар воситаҳои ба ин баробар, вазифаи сохторҳо ва татбиқкунандагони низомҳои пардохтӣ мебошад.

Дар баробари гузариши низоми муосири хизматрасониҳои бонкӣ ва ворид шудани техникаву технологияҳои муосир ба низоми бонкӣ, ин равандҳо ба фарогирии бештари қонунӣ эҳтиёҷ дошта, тавассути қонуну дастуруламалҳо ва низомномаҳои соҳавӣ танзим карда мешаванд. Дар ҳамин радиф, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низоми пардохтӣ” (№1397 аз 24 феввали соли 2017) асосҳои ҳуқуқию ташкилии фаъолияти низоми пардохтӣ ва тартиби пешниҳод намудани хизматрасониҳои пардохтиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намуда, ба рушди низоми пардохтӣ мусоидат менамояд.

Ба андешаи мо, ташаккул ва рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ вобаста ба таъсири омилҳои дохилӣ ва беруна, ки ҷарайёни иҷрои амалиёту хизматрасониҳо дар доираи ин масъала ташаккул меёбад, муайян карда мешаванд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз мавқеи қушод доштани бозори хизматрасониҳои бонкӣ вобаста буда, ташаккули шаклҳои дигари хизматрасонӣ аз онҳо сарчашма мегирад:

1. Низоми пардохтҳои дохилӣ;
2. Низомҳои пардохти байналмилалӣ.

Қайд кардан зарур аст, ки дар доираи низомҳои пардохти дохилӣ як қатор хизматрасониҳои ғайринақдӣ: интиқоли пул аз як сураҷхисоб ба сураҷхисоби дигар, пардохти хизматрасониҳои қомуналӣ, пардохти маблағӣ истифодаи барқ, андоз, музди маош, ва ҳангоми хариду фурӯш ба роҳ монда мешавад. Илова бар ин, қайд кардан зарур аст, ки қисми зиёди амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ тавассути сураҷхисобҳои бонкӣ ва қисми дигари он тавассути замимабарномаҳои бонкӣ сураҷ мегиранд. Қайд кардан зарур аст, ки дар низоми пардохтҳои байналмилалӣ фарогирии амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ васеъ буда, онҳо натавонанд дар дохили Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки берун аз он низ бе мамоният ҳангоми пардохти дилхоҳ хизматрасонӣ васеъ истифода мегарданд.

Қайд кардан зарур аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз ба даст овардани истиқлолияти дар сатҳи бозори бонкӣ ва хизматрасониҳои он як қатор ислохотҳои ҷиддӣ ба миён омада, заминаи асосии хизматрасониҳои муносири бонкиро низоми пардохтӣ ташкил медиҳад. Аз ин лиҳоз, танзими қонунии масъалаи мазкур моро ба он водор месозад, ки заминаи бунёдии хизматрасониҳои бонкиро аз оғоз дар доираи низоми пардохтӣ ва баъдан ҳукумати электронӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор диҳем.

Бонки миллии Тоҷикистон дар асоси муқаррароти моддаи 14 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низоми пардохтӣ” ва “Тартиби гирифтани иҷозатнома барои фаъолияти оператори низоми пардохтӣ” ба низомҳои пардохтии ватанӣ ва байналмилалӣ иҷозатнома барои фаъолияти оператори низоми пардохтии зерин, ки айни замон амал менамоянд, додааст. Гуфтан мумкин аст, ки низоми пардохт ҳамчун низоми марказонидашудаи пулӣ дар фароҳам овардани шароити пардохтҳои ғайринақдӣ нақши калидиро доро мебошад. Илова бар ин, гуфтан мумкин аст, ки дар айни замон як қисми хизматрасониҳои муносири бонкиро ки дар онҳо талаботҳои рӯзафзун ҷой доранд, ин низомҳои пардохтӣ шомил мебошанд (ҷадвали 2.1.).

Ҷадвали 2.1. Низомҳои амалкунадани пардохтии дохилӣ ва байналмилалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

№	Низомҳои пардохтии дохилӣ	№	Низомҳои пардохтии байналмилалӣ
1	Корти миллӣ	1	Western Union (Фаронса)
2	Осон	2	Visa
3	ExpressPay	3	Mastercard
		4	CONTACT
		5	Юнистрим
		6	UnionPay
		7	Золотая Корона
		8	Астрасенд

Сарчашма: дар асоси маълумотҳои электронии <https://www.nbt.tj> сохта шудааст.

Қайд кардан зарур аст, ки фароҳам овардани шароити рушди низомии пардохтҳои электронӣ ва фароҳам овардани шароити зарурии хизматрасонӣ нақши Бонки миллии Тоҷикистон зарурӣ ва муҳим мебошад. Ҳамзамон чихати тақвияти рушди операторҳои пардохтӣ ва воситаҳои электронӣ санаи 10 январи соли 2023 бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон №2, мутобиқи моддаи 14 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низомии пардохтӣ», моддаи 18, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият» ва дар асоси моддаи 77 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» ба Ташкилоти қарзии ғайрибонкии ҳисоббаробаркунии «Платежный Центр» (Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд) иҷозатнома барои фаъолияти оператори низомии пардохтии «Золотая Корона» дода шуд. Албатта, тақвият ва ҳамкориҳои судманди байниидоравӣ дар шароити имрӯза барои беҳтар сохтани сифати хизматрасонӣ ва соддагардонии дастрасӣ ба онҳо мебошад.

Ҳамчунин, бо санаи 30 ноябри соли 2023 бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон, №125 мутобиқи моддаи 14 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низоми пардохтӣ”, моддаи 3 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи низоми иҷозатдиҳӣ» ва дар асоси моддаи 77 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» ба Ҷамъияти саҳомии Бонки тиҷоратии “Соколовский” иҷозатнома барои фаъолияти оператори низоми пардохтии “Астрасенд” дода шуд[32]. Бо ин мақсад гуфтан зарур аст, ки масъалаҳои бунёдии ташкили хизматрасониҳои нав дар заминаи хизматрасониҳои қаблан мавҷудбуда масъалаҳои зеринро дар бар мегирад:

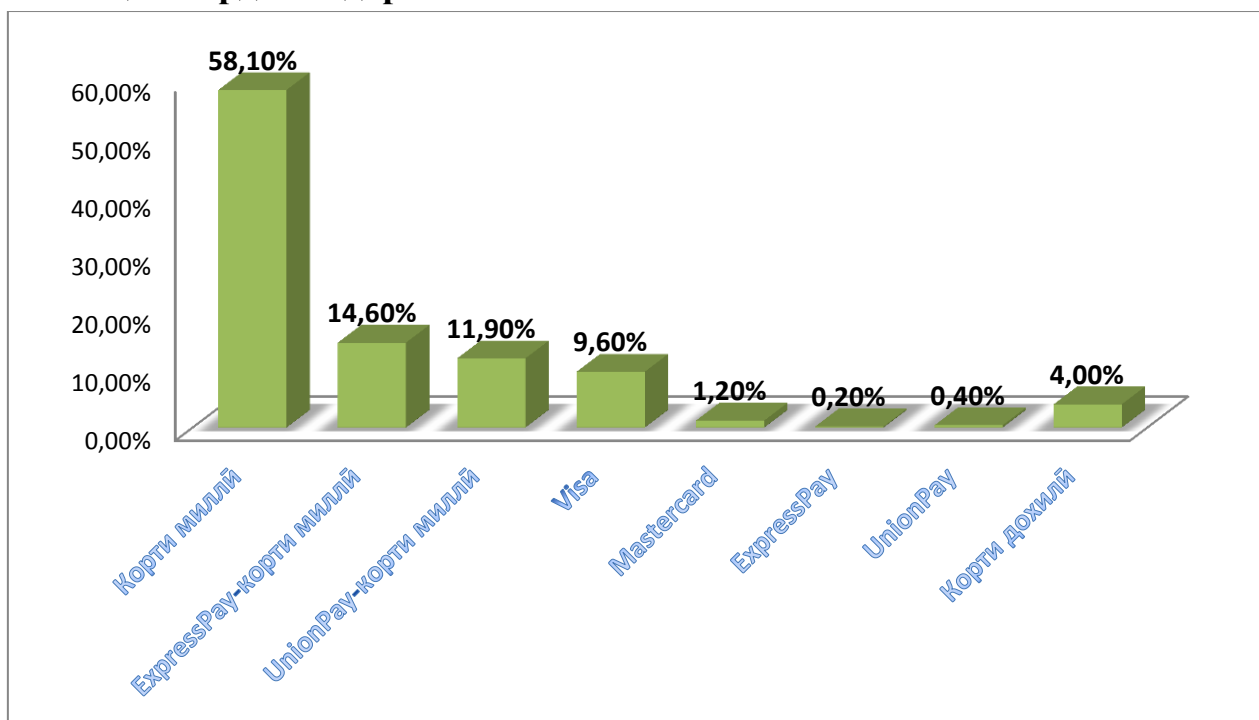
1. Тақвияти ҳамкориҳои мутақобилан судманд бо низомҳои пардохтии дохилию байналмилалӣ ба таври универсалӣ дар бонкҳои тиҷоратӣ;

2. Додани имконият ба операторҳои мобилӣ барои соддаю самарнок гардонидани амалиётҳои пардохтӣ дар тамоми минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон;

3. Истифодаи услҳои ҳавасмандгардонӣ барои тақвияти низомҳои муносири хизматрасонӣ ба бонку ташкилотҳои молиявӣ қарзии дар сатҳу соҳаҳои гуногун амалкунанда ва ғ.

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки татбиқи низоми мукаммали бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва ҳиссаи бештари ин бозор ба қорғҳои миллии нигаронида шудааст ва дар заминаи ин дигар шаклҳои хизматрасонии виртуалӣ ташаккул меёбад (диаграммаи 2.5.).

**Диаграммаи 2.5. Динамикаи ҳиссаи кортҳои пардохтӣ дар
низомҳои пардохтӣ дар соли 2023 бо %**

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои электронии <https://www.nbt.tj> таҳия шудааст.

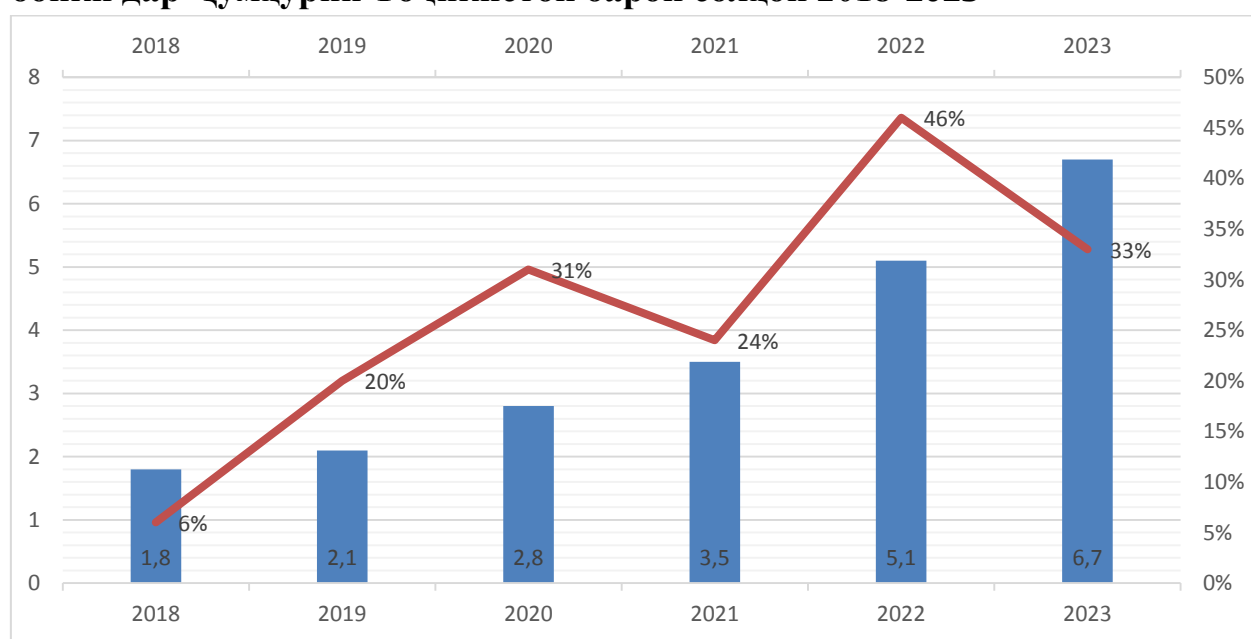
Қайд кардан зарур аст, ки рушди низоми пардохтҳо ва додани иҷозатнома ба операторҳои пардохтии дохилию байналмилалӣ имкон дод, ки дар сатҳи бозори хизматрасониҳои бонкӣ муҳити рақобатро ба миён оварда, диверсификатсияи операторҳои пардохтиро дар бозори хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил шавад. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки ташаккул ва рушди бозори хизматрасониҳои бонкиро ҳиссаи бештари дорандагони кортҳои миллӣ ташкил медиҳанд, ки ҳиссаи онҳо мутаносибан дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ 58,1%-ро ташкил медиҳад. Дар ин радиф ExpressPay-корти миллӣ 14,6%, UnionPay-корти миллӣ 11,9%, Корти дохилӣ 4,0% операторҳои пардохте, ки хусусияти байналхалқӣ доранд Visa 9,6%, Master card 1,2%, Express Pay 0,2%, Union Pay 0,4% - ро ташкил медиҳад, ки заминаи минбаъдаи рушди дигар шаклҳои хизматрасониҳои бонкиро ташкил медиҳанд.

Бо сабаби зарурати ташаккул ва рушди бозори хизматрасониҳои ғайринақдӣ ва афзалияти бештари он, таваҷҷуҳи ҳукумати кишвар ва ҳуди низоми бонкӣ ба тақвияти ин масъала бештар гардид. Вобаста ба ин,

фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ» аз 22 июни соли 2023, №586 дар самти пардохти андозҳо, бочҳои давлатӣ барои додани иҷозат ва иҷозатномаҳо, пардохтҳои дигари ҳатмӣ ба буҷет, ҷаримаҳо, маблағи суғуртаи ҳатмии давлатӣ, хизматрасониҳои тиббӣ, хизматрасониҳои коммуналӣ, намудҳои дигари хизматрасониҳои давлатӣ, инчунин, қабули маблағҳо аз ҷониби вазорату идораҳо ва ташкилотҳои давлатӣ (минбаъд - хизматрасониҳои музднок) тариқи ғайринақдӣ амалӣ карда шавад[33].

Ин заруратро, ки ҳадафи асосӣ ва минбаъдаи низоми бонкӣ ва ҳукумати кишвар буд, бонкҳои тиҷоратӣ чихати фароҳам овардани шароит ва дастрасии аҳоли ба пардохтҳои ғайринақдӣ тақвияти интишоари корҳои бонкиро ба роҳ монданд, ки ин масъала ба рушди бозори мукаммали хизматрасониҳои бонкӣ мусоидат намуд (диаграммаи 2.6.)

Диаграммаи 2.6. Динамикаи афзоиши шумораи кортҳои пардохтии бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2023

Эзоҳ. Ишораи раснги сурх рушд, ишораи ранги кабуд шумораи кортҳои бонкиро нишон медиҳад.

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои электронии <https://www.nbt.tj> таҳия шудааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки фароҳам овардани шароити қаблии рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ, пеш аз ҳама, аз таъмин намудани

аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қортҳои бонкӣ мебошад, ки тавассути он дастрасии аҳоли ба истифодаи хизматрасониҳои ғайринақдӣ ва истифода аз заимбарномаҳои бонкӣ бештар гардида, татбиқи масъалаи мазкур бо ин роҳ имконпазир мегардад. Тибқи маълумотҳои оморӣ ва сомонӣ расмӣ Бонки миллии Тоҷикистон ба санаи 31-уми декабри соли 2023 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби 24 бонку ташкилотҳои қарзии молиявӣ ватанӣ 6,7 млн. адад қортҳои пардохтии бонкӣ ба муомилот бароварда шуда, ки нишондиҳандаи мазкур ба ҳамин давраи санаи соли 2022 ба андозаи 32,6% зиёд мебошад.

Новобаста аз он, ки вобаста ба лапишҳои зиёдшавии барориши қорҳои пардохтии бонкӣ, ки соли 2022 нисбат ба соли 2021 ба андозаи 46% зиёд мебошад, лекин ин таносуб соли 2023 дар муқоиса ба соли 2022 ба андозаи қариб 1 млн. адад зиёд мебошад. Зеро, агар дар соли 2022 шумораи қортҳои пардохтии бонкӣ 5,1 млн. ададро ташкил намуда бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2023 6,7 млн. ададро ташкил намудааст, ки дар муқоиса ба соли 2022 1,6 млн. адад зиёд мебошад, яъне ин нишондиҳанда дар муқоиса ба солҳои 2018 нишондиҳандаи хеле баланд 4,9 млн. адад зиёд мебошад.

Қайд кардан зарур аст, ки дар ҷаҳони муосир фарогирии молиявӣ яке аз воситаҳои самараноки дастрасии хуб ва истифодаи сифати баланди хизматрасониҳои молиявӣ ва нақши муҳими он дар таъмини устувории секторҳои молиявӣ, бахши хусусӣ, беҳтарсозии фазои соҳибқарорӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли, рушди сармояи инсонӣ ва дар заминаи ин сатҳи рушди беҳтарсозии дар сатҳи давлат мебошад[15].

Тибқи таҳлили маълумотҳои мазкур ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҷиҳати вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ ва рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ҷораҳои зерин андешида шаванд:

- фароҳам овардани шароит ҷиҳати ба даст овардани эътимоди аҳоли дар заминаи ташкили инфрасохтори зарурии пардохтӣ дар тамоми манотиқи қобилияти иҷроӣ хизматрасониҳои бонкӣ;

- ташкили ҳамгирии байнисоҳавӣ дар самти кушодани суратҳисобҳои бонкӣ бо роҳи додани имтиёз ба субъектҳои иқтисодӣ дар сатҳи анҷом додани амалиёту хизматрасонӣ ба воситаи ин суратҳисобҳои бонкӣ;

- маҳдуд кардани воситаҳои техникӣ, ки боиси зиёд шудани талаботҳои нақдӣ ва дар ин замина боиси мушкilotи пардохтпазирии бонкӣ мегарданд;

- «..... фароҳам овардани замина барои паст кардани нархҳои хизматрасониҳои молиявӣ ва коҳиш додани харочотҳои амалиётӣ ва дигар масъалаҳо аз ҳисоби ҷорӣ намудани равандҳои инноватсионии фаъолияти соҳибкорӣ, гузариш ба сохторҳои ташкилии тағйирпазир, модернизатсияи заминаи техникӣ муассисаҳои молиявӣ, истифодаи васеи усулҳои муосири идоракунии суратҳисобҳои бонкӣ (дар масофа, аз ҷумла бонкдорӣ тавассути интернету воситаҳои мобилии алоқа ва низомии пардохт), истифодаи васеи воситаҳои электронии пардохт, баланд бардоштани сатҳи дастрасӣ, амният, сифати хизматрасониҳои пардохт ва низомии пардохт, рушди заминаи техникӣю инфрасохтори низомии пардохт»[14];

- аз байн бурдани норасоии воситаҳои пулӣ дар банкомат ва дигар нуқтаҳои пардохти пули нақд ҷиҳати боварӣ ҳосил кардани аҳоли дар масъалаи пардохтпазирии низомии бонкӣ;

- баланд бардоштани саводнокии молиявии аҳоли дар доираи самаранокии воситаҳои электронии бонкӣ ва бартариҳои онҳо дар сатҳи низомии бонкии кишвар;

- таҳия намудани стратегияи дарозмуддати тақмили хизматрасониҳои молиявӣ ва ба воситаи ин баланд бардоштани дараҷаи фарогирии молиявии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

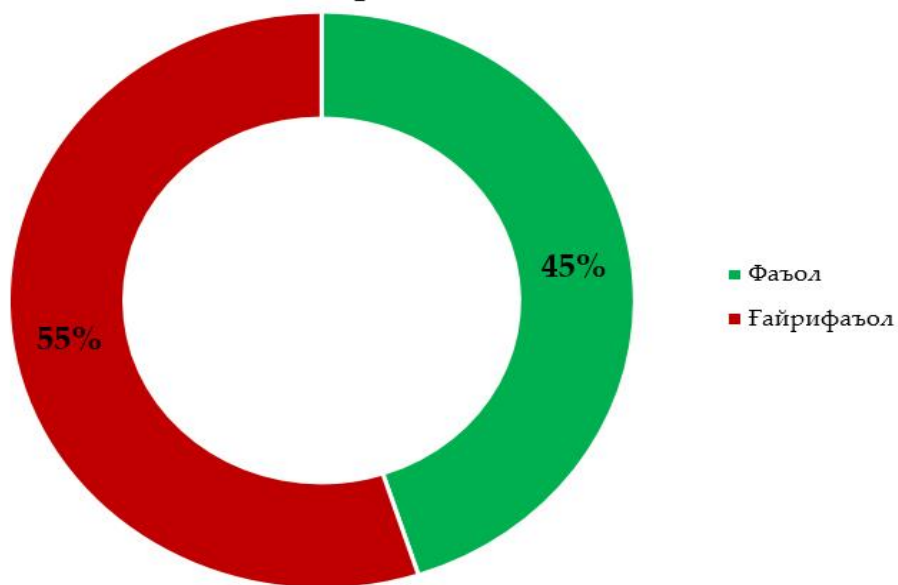
- дастрасии содда ба воситаҳои ҳозиразамонӣ техникӣ, воситаҳои виртуалӣ, кортҳои пардохтии бонкӣ ва дигар замимабарномаҳои бонкӣ ва ғ.

Айни замон, барои низомии бонкӣ натавонанд ба ҳама намудани номгӯи маҳсулоти бонкӣ ва тақмил додани технологияи сохтани онҳо, балки омӯختани роҳҳои татбиқи онҳо, баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ ва

нархи онҳо низ муҳим аст. Таҳлили навъҳои гуногуни маҳсулоти бонкӣ ва хусусиятҳои офариниши онҳо, инчунин, омӯзиши стратегияҳои маркетингӣ барои пешбурди фаъолияти бонкӣ ва ташаккули навъҳои нав ва муосири маҳсулот ва хизматрасониҳои нав ба бозор талаби замон аст. Мушкилоти асосии рушди бозори хизматрасониҳои бонкиро ба таври баробар рақамикунонии иқтисодиёт дар бар мегирад ва ин масъала бояд аз нуктаи назари омилҳои инфрасохторӣ мавриди таҳқиқ ва амал қарор дода шавад. Моро зарур аст, ки дар баробари заминаҳои бунёди рушди инфрасохтори зарурии хизматрасонӣ, ба фаъолнокии онҳо низ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намоем, то истифодабарандагон ва пешниҳодкунандагони ин шаклҳои хизматрасонӣ масъулиятпазир бошанд.

Диаграммаи 2.7. Ҳаҷм ва ҳиссаи истифодабарии терминалҳои электронӣ дар муассисаҳои савдо ва хизматрасонӣ бо %

Истифодабарии терминалҳои электронӣ дар муассисаҳои савдою хизматрасонӣ

Аз 3 763 адад терминалҳои электронӣ дар муассисаҳои савдою хизматрасонӣ 45% (1 683 адад) терминалҳои фаъол мебошанд.

Сарчашма: аз сомонии расмии бонки миллии Тоҷикистон <https://www.nbt.tj> гирифта шудааст.

Татбиқи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва дар амал татбиқ намудани ҳадафҳои стратегии кишвар дар самти рушди бозори

хизматрасониҳои бонкӣ ва пардохтҳои электронӣ истифодаи терминалҳои электронӣ ва дигар воситаҳои ҳисоббаробаркунӣ муҳим ва зарурӣ мебошад. Аз таҳлили маълумотҳои диаграммаи мазкур бар меояд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи самаранокии истифодаи терминалҳои электронӣ дар муассисаҳои савдо ва хизматрасонӣ дар сатҳи зарурӣ истифода намегардад.

Новобаста аз он, ки шумораи онҳо дар ҳоли афзоиш қарор доранд, лекин ҳамаи онҳо дар ҳоли истифода қарор доранд. Дар давраи таҳлилшаванда тибқи маълумотҳои диаграммаи мазкур аз 3763 адад терминалҳои электронӣ дар муассисаҳои савдою хизматрасонӣ 45% (1683 адад) терминалҳои фаъол мебошанд. Терминалҳои ғайри фаъол бошад, дар ин давра 2080 адад ё 55%-ро ташкил медиҳад, ки дар муқоиса ба терминалҳои фаъол ба ҳисоби % ин нишондиҳанда зиёд мебошад.

Камфаъолии субъектҳои иқтисодӣ аз истифодаи самараноки терминалҳои электронӣ боиси он мегардад, ки талабот ба пулҳои нақдӣ зиёд гардида, як қатор шафофиятҳои молиявӣ аз байн бардошта шаванд. Дар айни замон, ҷиҳати ба таври мукамал истифода гардидани терминалҳои электронӣ ва дигар воситаҳои ба ин баробар, зарурияти андешидани чораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

1. Таъмини шафофият дар иҷрои хизматрасониҳо ва пардохтҳои электронӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ;
2. Назорати доимӣ ва таъмин намудани ҷазои маъмурӣ вобаста ба самаранок истифода набурдани терминалҳои электронӣ дар нуқтаи савдо ва хизматрасонӣ;
3. Қабул намудани қонунҳои нав ва тавсиби фармонҳои дахлдор вобаста ба истифодаи васеи воситаҳои ҳозирамони пардохтҳои электронӣ;
4. Ташкили муҳити рақобат тавассути воситаҳои қонунӣ ва бо ин роҳ ҳавасманд гардонидани истифодабарандагони амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ;
5. Ташкили ҳисобдорӣ ва кушодани ҳисобҳои бонкӣ байни тамоми субъектҳои хоҷагидорӣ вобаста ба инфрасохтори зарурӣ ва минтақавӣ;

6. Ба таври доимӣ маҳдуд кардани воситаҳои техникӣ, ки ба зиёд шудани ҳаҷми пули нақд боис мегарданд (банкоматҳо ва терминалҳои электронии додани пули нақд) ва ғ.

Ба моқсади самаранок истифода бурдани воситаҳои ҳозиразамони ҳисоббаробаркунӣ зарур аст, ки аз як тараф, дар сатҳи иқтисодии кишвар технологияи рақамӣ ё иқтисодии рақамӣ қорӣ карда шавад, аз дигар, як қатор имкониятҳои зарурии татбиқкунандаи ин қарайён ба даст оварда шавад. Аз ин ин хотир, тавассути татбиқи иқтисодии рақамӣ ба воситаи техникаву технологияҳои муосир дар сатҳи иқтисодӣ ва низомии бонкӣ чунин имкониятҳо фароҳам оварда мешавад:

1. Технологияҳои рақамӣ заминаи эҷоди моделҳои нави тиҷорат ва шаклҳои муоширатро дар сатҳи муносибатҳои ҷамъиятӣ содда ва самаранок менамояд;

2. Миқдори зиёди маълумоте, ки бо истифода аз зеҳни сунӣ ҷамъоварӣ ва таҳлил мешавад, равандҳои қабули қарорҳо ро такмил ва самаранокӣ фаъолиятро афзоиш медиҳад, ки ин қарайён дар сатҳи низомии бонкӣ айнаи замон зарурӣ ва муҳим мебошад;

3. Роёниши абрӣ хароҷоти идоракунии инфрасохтор ва маълумотҳо ро коҳиш медиҳад. Дар сатҳи низомии бонкӣ ҳифз ва нигоҳдории маълумот шартӣ зарурӣ буда, нигоҳдории он дар шакли ҳуҷҷат барои бонк гаронарзиш ва хатарнок мебошад. Бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар қорхонаҳои фаъолияткунанда тамоми маълумотҳо робаста ба фаъолияти худ нигоҳ дошта, аз рӯи он самти фаъолияти худ ро дигар менамоянд.

4. Афзоиши тиҷорати электронӣ ва пардохтҳои онлайнӣ имкониятҳои нави тиҷоратро фароҳам меорад ва зиндагии истеъмолкунандагон ро осон мекунад.

5. Рушди дастгоҳҳои мобилӣ ба одамон имкон медиҳад, ки ҳар вақт ва дар ҳама ҷо қор ва муошират намуда, як қатор муаммоҳои фосилавӣ ва хароҷотҳои ба ин робаста ро коҳиш диҳанд.

Дар шароити имрӯза яке аз воситаҳои техникӣ, ки дар қори бонк ва амалиётҳои ҳозиразамони бонкӣ аҳамияти бартаридор мебошад, ин дастгоҳҳои телефонӣ ё телефонҳои ҳамроҳ мебошад, ки тавассути он дилхоҳ амалиётҳои бонкӣ иҷро ва тамоми амалиётҳои тижоратӣ назорат ва танзим карда мешаванд.

2.3. Таҳлили бозори хизматрасониҳои қарзӣ амонатӣ ва баҳодихии ҳолати фарогирии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Бозори хизматрасониҳои қарзӣ бахши инкишофёфтаи бозори имрӯзаи бонкӣ буда, дар он доираи васеи институтҳои молиявӣ ва дигар корхонаҳои хусусияти тижоратидошта фаъолият менамоянд. Илова бар ин, яке аз шаклҳои анъанавии хизматрасониҳои қаблан мавҷудбудаи бонкӣ – ин амалиётҳои қарзӣ ва пасандозӣ мебошад, ки тавассути ин амалиётҳо ба як қатор нишондиҳандаҳои меъерӣ, аз он ҷумла, ба дараҷаи рушди иқтисодиёт, сатҳи зиндагии аҳоли, даромади аҳоли ва фарогирии молиявӣ баҳо медиҳанд. Яъне, гуфтан мумкин аст, ки тавассути амалиётҳои пасандозӣ иқтисодори иқтисоддӣ ва сатҳи даромаднокии ҷомеаро баҳо дода, тавассути амалиёти қарзӣ бошад, сатҳи фарогирии аҳолиро, ки бо ин маблағҳо ба ягон фаъолият машғул мешаванд ё ягон навагониро ба миён меоранд, метавон баҳо дод. Агарчанде, ки амалиёти қарзӣ ва пасандозӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳалаи аввали соҳибистиклолӣ шакли анъанавии амалиёти бонкиро ташкил намуда бошанд ҳам, аммо дар шароити имрӯза он ба ёрии технологияҳои ҳозиразамон шакли ҳаракат ва дастрасии худро тағйир додааст.

Иброн доштан зарур аст, ки дар шароити имрӯза қарз яке аз воситаҳои муҳими таъмини норасоии захираҳои пулии субъектҳои хоҷагидорӣ ва аҳоли маҳсуб ёфта, он дар ташаккули даромади бонкӣ мавқеи асосӣ дошта, ҳамеша ба амнияти бозпасгардии қарзҳо ба бонк мусоидат менамояд. Дар доираи муносибатҳои ҷамъияти яке аз қисматҳои дигари бозори бонкӣ ин бозори

қарзӣ мебошад, ки доираи онро нисбат ба ғайрибанки фарохтар арзёбӣ менамоянд. Амсилаҳои густариши муносибатҳои қарзӣ зарурати такмили низоми махсусгардонидашудаи қарзиро тақозо намуда, имконияти мустақилона ташкил намудани захираҳои пулиро дар сатҳи банкии тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибанкӣ ба миён меоварад.

Гуфтан мумкин аст, ки ҳиссаи пасандозҳои аҳоли дар ташаккули даромади банкӣ аҳоли низ нақши калидӣ дошта, тавассути он то як андоза ба даромади аҳоли ва сифати зиндагии онҳо баҳо медиҳанд. Новобаста аз ин, гуфтан мумкин аст, ки тавассути даромад ва хароҷотҳои аҳоли ба имконияту иқтидорҳои молиявии онҳо дар гузоштани пасандоз ва гирифтани қарз низ баҳо медиҳанд. Ба ҳамин мақсад моро зарур аст, ки барои байёни дурусти ин масъала ба манбаъ ва сатҳи даромади аҳоли баҳо дода, сарчашмаҳои мавҷуда ин масъаларо таҳлил намоем.

Сатҳи даромади аҳоли ва хароҷотҳои онҳо ба қарзгирӣ ва пасандозгузориҳои онҳо дар банкии тиҷоратӣ муҳим ва зарурӣ буда, ғайрибанки низ дар ин самт муҳим ва зарурӣ мебошад. Новобаста аз он, ки сатҳи даромади аҳоли тамоюли зиёдшавӣ дорад, дар баробари ин хароҷотҳои онҳо низ дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дорад, ки дар ташаккули захираи қарзии банкии ва пасандозгузориҳои онҳо низ таъсири манфӣ мерасонад (ҷадвали 2.2.).

Ҷадвали 2.2. Ҷамъи даромад ва хароҷотҳои аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2022 (ба ҳар нафар дар як моҳ)

Номгӯӣ	Солҳо								Тағйирёбӣ (+/-)
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Даромади аҳоли	297,61	351,14	374,12	409,78	475,72	518,19	684,17	794,12	+ 1,6 мар
Хароҷоти аҳоли	265,68	321,36	329,68	358,49	429,89	649,09	793,15	855,63	+ 2,2 мар
Таносуб байни даромад ва хароҷотҳо	31,9	29,78	44,44	51,29	45,83	-130,9	-108,9	-61,51	

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023. Саҳ 115-119

Дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ яке аз механизмҳои асосии дастрасӣ ва талабот ба хизматрасониҳои бонкӣ ва, иловатан, фарогирии молиявӣ ин сатҳи даромади аҳоли ва таносуби он бо хароҷотҳои ҷорӣ онҳо дар як давраи муайяни вақт мебошад. Таҷриба нишон медиҳад, ки яке аз проблемаҳои асосии рушди бозори қарзӣ ва пасандозӣ дар Тоҷикистон аз даромади нокифояи аҳоли ва дараҷаи баланди хароҷотҳои шахсони ҳуқуқию воқеӣ мебошад. Таҳлили маълумотҳои ҷадвали 2.2. нишон медиҳад, ки сатҳи даромади аҳоли дар таносуб ба соли 2015 1,6 маротиба зиёд гардидааст.

Илова бар ин, бояд қайд намуд, ки масъалаи ташвишвар дар ин самт бамаротиб зиёд шудани хароҷотҳои аҳоли мебошад, ки ин тағйирёбӣ дар муқоиса ба соли таҳлилшаванда 2,2 маротиба зиёд гардидааст. Ҳамзамон бо ин фарқ байни даромад ва хароҷотҳои аҳоли дар як моҳ 61,51 сомонӣ зиёд гардидааст, ки ба таври солоне ин тағйирёбӣ 738,12 сомнӣро ташкил медиҳад. Дарёфти сарчашмаҳои молиявӣ яке аз қисматҳои асосии фарогирии молиявӣ дар ташкилотҳои қарзӣ махсуб ёфта, тағйирёбии фондҳои бонкӣ ва хоҷагиҳои хонавода аз он вобастагии зиёд дорад. Ба гардиш андохтани захираҳои хоҷагиҳо аз як тараф сарчашмаи маблағгузорӣ гардида, аз дигар тараф, сатҳи сифати зиндагии аҳоли аз ҳисоби изофалулҳои пасандозшуда беҳтар гардонида мешавад.

Масъалаи қонеъ гардонидани мизоҷ оиди кафолати эътимодияти нигоҳ доштани пасандози он дар бонки тичоратӣ масъалаи калидӣ ҳисоб меёбад. Ва имрӯз афзоиши рӯзафзуни пасандозҳои аҳоли далолат аз рушди устувори иқтисодӣ ва солимгардии фазои низоми бонкӣ мебошад. Ғайр аз ин, дар шароити имрӯза, яке аз манбаъҳои асосии ташкили сармояи қарзии бонкҳои тичоратӣ ва маблағгузориҳои дохилӣ ба самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ пасандозҳои аҳоли ва шахсони ҳуқуқӣ мебошанд. Вобаста ба таъмини эътимоди аҳоли афзоиши ҳиссаи пасандозҳои мӯҳлатнок дар бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ муҳим ва зарурӣ буда, инҳо бояд ҳамеша дар стратегияи фаъолияти худ ба ин масъала аҳамияти аввалиндараҷа диҳанд. Илова бар ин, ҳиссаи пасандозҳои мӯҳлатноки аҳоли яке аз сарчашмаҳои

асосии захираҳои қарзии бонкҳо махсуб ёфта, хизматрасонии қарзӣ ва тақвияти муносибатҳои қарзиро густариш медиҳад (диаграммаи 2.8.).

Диаграммаи 2.8. Ҳиссаи пасандозҳои муҳлатноки аҳоли ва субъектҳои иқтисодӣ барои соҳои 2015-2022

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои бюллетени омили бонкӣ соҳаи 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305).

Дар ҳамин муддат масъалаи тақмил ва пурзӯр кардани захираҳои пулии бонкҳои тиҷоратӣ аз ҳисоби воситаҳои ҷалбкардашуда, махсус аз ҳисоби қабули амонату пасандозҳои шахсони ҳуқуқию воқеӣ масъалаи асосӣ махсуб меёбад ва бонкҳо барои тақвияти ин масъала талошҳои доимӣ менамоянд. Маъмулан, қисми зиёди захира ва даромади бонкҳои тиҷоратиро амонату пасандозҳо ташкил медиҳанд. Дар шароити имрӯзаи иқтисодиёти мамлакат пасандозҳо яке аз сарчашмаи асосии маблағзории дохилӣ ва эътимоди аҳоли ба низоми бонкӣ мебошад.

Пасандозҳои аҳоли ҳамчун омили асосии сатҳи сифати зиндагии аҳоли махсуб ёфта, он дар тақвияти рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ нақши асосӣ дорад. Тибқи маълумотҳои диаграммаи 2.8 ҳиссаи пасандозҳои муҳлатнок дар маҷмӯи умумии пасандозҳо агар соли 2015 57,54% ро ташкил намуда бошад, пас ҳамин нишондиҳанда дар соли 2023 33,7% ро ташкил

медихад, ки дар муқоиса ба соли таҳлилшаванда -23,84% коҳиш ёфтааст, ки ин масъала аз як тараф кам гардидани боварӣ ва эътимоди аҳоли ба низоми бонкӣ, паст гардидани сатҳи пардохтпазирии бонкҳо дар як давраи муайян, инчунин, аз байн рафтани як қатор бонку ташкилотҳои қарзӣ мебошад. Бинобар сабаби зарурати иқтисодӣ доштани пасандозҳои шахсони ҳуқуқию воқеӣ бонкҳои тижоратиро зарур аст, ки барои ба даст овардани эътимоди мизочон ва пурзур намудани захираҳои пулию қарзӣ дар бозори байнибонкӣ чораҳои зарурии зеринро андешанд:

1. Пурзӯр кардани захираҳои озодаи пулӣ барои иҷрои саривақтии уҳдадорӣҳо аз ҳисоби воситаҳои худдӣ дар ҳолатҳои зиёд шудани талабот ба пулҳои нақд ва дигар амалиётҳои ба ин баробар;

2. Аҳамияти ҷиддӣ додан ба қобилияти пардохтпазирии бонкҳои тижоратие, ки ҳангоми анҷом додани ҳисоббаробаркуниҳо қисми зиёди бозори қортҳои бонкиро дар даст доранд;

3. Назорати қатъӣ бурдан оиди бо пул таъминкунии банкоматҳо дар нуқтаҳои ҷойгиршуда то давраи кам кардани талаботҳои нақдии аҳоли;

4. Ба самтҳои афзалиятнок истифода бурдани захираҳои пулии аз ҳисоби пасандозҳо ташкилшуда, ки имконияти саривақт ба бонк баргарштани онҳо имконпазир мебошад;

5. Ба қадри имкон афзоиш додани меъёри фоизи амонату пасандозҳо вобаста ба шароити иқтисодӣ, ки талаботҳои пасандозгуздоронро бо натиҷаҳои самаранок афзоиш медиҳад ва ғ.

Дар охир қайд кардан бамаврид аст, ки аҳамияти афзалиятҳои иқтисодии пасандозҳо ҳамчун сарчашмаи маблағгузориҳои дохилӣ ва эътимоди аҳоли ба он махсус дар шароити душвориҳои иқтисодии дохилию берунӣ яке аз масъалаҳои асосӣ ва калидӣ маҳсуб меёбад. Аз ин лиҳоз, бонкҳои тижоратӣ ва ташкилотҳои қарзии ғайрибонкиро зарур аст, ки ба иҷрои чораҳои дар боло овардашуда аҳамияти ҷиддӣ ва диққати даркорӣ диҳанд. Яке аз унсурҳои асосии сатҳи хизматрасониҳои қарзӣ ва пасандозӣ дар сатҳи низоми бонкӣ нарх ё фоизи онҳо мебошад, ки тавассути ин амал метавонад

тақвияти доимии низоми қарздиҳӣ ва ҷалби пасандозҳоро дар сатҳи заруӣ таъмин намоянд. Аз ин лиҳоз, бояд гуфт, ки нархи қарзҳо ва пасандозҳо дар ҷомеаи имрӯза метавонад ҳам аҳамияти боздорандагӣ дошта бошад ва ҳам хосияти ҳавасмандгардонӣ. Бо илова бар ин гуфтан зарур аст, ки нарх боздорандагӣ дар ин шакли хизматрасониҳо дар баланд будани меъёри фоизи қарз ва паст будани меъёри фоизи пасандозҳо, ки ҳатто аз таварруми пул камтар мебошад. Дар сурати баръакс будани ин амал, агар аз як тараф ҳисса ва ҳаҷми қарздиҳӣ зиёд гардад, аз дигар тараф ҳавасмандии аҳоли ва дигар субъектҳои иқтисодӣ барои гузаштани маблағҳои қарзии худ ба бонкҳо ҳавасманд мегарданд.

Илова бар ин, дар шароити имрӯза, яке аз масъалаҳои дигари ҷалби таваҷҷуҳи дорандагони маблағҳои озоди пулӣ, дар айни замон, фоизи амонату пасандозҳои аҳоли мебошад, ки ин метавонад заминаи муосиди сармоягузорӣ ва қарздиҳӣ бошад. (ҷадвали 2.2)

Ҷадвали 2.3. Таносуби фоизҳои қарз дар бозори бонкӣ барои солҳои 2015-2023.

Номгӯӣ	Солҳо								
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Бо пули милли	26,57	24,98	28,33	26,44	23,53	21,44	25,26	24,18	23,20
Бо асъори хориҷӣ	22,66	20,68	21,02	17,55	17,32	13,40	13,23	12,19	11,90
Меъёри фоизи бонкӣ									
Фоизҳои бонки	8,00	9,79	15,13	14,24	13,73	11,65	12,12	13,26	10,23
Меъёри бозтамвил									
Меъёри бозтамвил	10,00	11,00	12,50	14,75	14,00	12,75	13,25	13,00	10,00
Меъёри репрезентативӣ аз рӯи қарзҳо									
Меъёри репрезентативӣ	19,80	20,87	20,65	18,93	20,48	22,63	23,29	22,64	23,05

Эзоҳ. Маълумотҳои овардашуда ба охири декабри ҳар сол рост меоянд

Сарчашма: дар асоси маълумотҳои сомонии Бонки миллии Тоҷикистон, бахши монетарӣ таҳия шудааст. (Санаи мурочиат ба сомона 12.02.23)

Дар баланд кардани дараҷаи эътимоди аҳоли оид ба истифодабарандагони хизматрасониҳои бонкӣ зарурати пешниҳоди меъёри

қобили қабул, ки дар асоси имкониятҳои молиявии онҳо сохта шудааст, зарурӣ арзёбӣ намудан мумкин аст. Таҷриба нишон медиҳад, ки новобаста аз он, ки сатҳи рушди иқтисоди миллӣ ва талаботи аҳоли рӯз аз рӯз ба қарзҳои бонкӣ зиёд гардида истодааст, ҳомоно меъёри фоизи қарзҳои бонкӣ баланд мебошад. Аз рӯи маълумотҳои ҷадвали 2.3. гуфтан мумкин аст, ки меъёри миёнаи фоизи қарзҳо бо пули миллӣ дар соли 2015 26,57 ва дар соли 2023 23,20%-ро ташкил медиҳад, ки дар таносуб ба соли 2023 -3,37 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст, ки ин масъала дар натиҷаи тағйир ёфтани таркиби иқтисодиёт нишондиҳандаи қаноатмандкунанда нест. Меъёри фоизи қарзҳо бо асъори хориҷӣ бошад, соли 2015 22,66%-ро ташкил намуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2023 11,90% баробар шуда, мутаносибан ба андозаи - 10,76 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст.

Ҳамчунин, меъёри бозтамвил, ки қисмати дигар дастгирӣ ва дастрасии бонкҳои тижоратӣ ба қарзҳои Бонки миллии Тоҷикистон ва имконияти қонё гардонидани талаботҳои мавсимии субъектҳои иқтисодӣ мебошад, дар айни замон он меъёри тағйирёбанда дошта, аз вазъи сиёсати пулию қарзии мамлакат вобастагии зиёд дорад. Тибқи маълумотҳои ҷадвали 2,2 меъёри бозтамвил дар соли 2015 8,00 ва дар соли 2023 10,05 % ро ташкил медиҳад ва дар муқоиса ба соли 2015 2, банди фоизӣ зиёд гардидааст. Қайд кардан зарур аст, ки яке аз меъёрҳои асосие, ки ба дараҷа ва сатҳи рақобатпазирӣ бозори бонкӣ баҳо медиҳад, ин, албатта, нархгузори амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ мебошад. Ин масъала вобаста ба меъёри репрезентативӣ мебошад, ки ин дар бозори бонкӣ меъёри баробар мебошад. Ҳамчунин, илова бар ин гуфтан зарур аст, ки чунин меёр маънои сатҳи нокифояи рақобатпазирӣ дорад, ки зиёд аз 50%-и бонкҳо қариб бо як меъёри баробар қарз медиҳанд.

Тибқи маълумотҳои ҷадвал меъёри репрезентативӣ дар соли 2015 19,80 ва дар соли 23,05%-ро ташкил медиҳад, ки дар муқоиса ба соли 2015 нисбатан баланд гардидааст, ки чунин баландшавӣ хосияти хуби самаранокӣ надорад. Аз ин маълумотҳо бар меояд, ки қисми зиёди бонку ташкилотҳои қарзӣ ба субъектҳои иқтисодӣ аз рӯи фоизи яхела қарз медиҳанд, ки чунин

тамоюл хосиятҳои хуби иқтисодӣ надорад, вобаста аз он, ки меъёри фоизи қарзҳо бо асъори хориҷӣ коҳиш ёфтааст аммо тағйирёбии қурб аниқтараш баланд гардидани қурби асъори хориҷӣ нисбат ба пули миллӣ ин ҷарайёро қариб бетағйир мегузорад. Вобаста ба таҳлилу натиҷаҳои мазкур қайд кардан зарур аст, ки барои беҳтар гардонидани сатҳу сифати хизматрасониҳои қарзӣ бо роҳи зиёд намудани шумораи қарзгирандагон, дар айни замон, бояд бонку ташкилотҳои қарзӣ дорои имкониятҳои зерин бошанд:

➤ пурзӯр намудани иқтидори захираҳо ва фондҳои қарзии бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарздиханда аз сарчашмаҳои арзони дохилию хориҷӣ;

➤ вобаста ба имконияту иқтидорҳои иқтисодӣ ва сатҳи даромаднокии субъектҳои иқтисодӣ ва аҳоли, муайян намудани меъёри фоизи қарз, ки дастрасӣ ва дигар меъёрҳои он ба талабот ва даромаднокии аҳоли ва субъектҳои иқтисодӣ хос бошад;

➤ маҳдуд намудани қарздихӣ бо асъорҳои тағйирёбанда ва дорои хавфи баланди доллари ИМА;

➤ ташкили муҳити рақобат дар амалиётҳои қарзӣ бо даҳлати давлат, ки он дорои имтиёзҳои меҳварманфиати бонкӣ мебошанд;

➤ ба бахшҳои афзалиятноки иқтисодӣ додани қарзҳои имтиёзнок бо фоизи оддӣ ва ғ.

Танзими дурусти захираҳои қарзӣ ва идораи босамари пешниҳоди фоизҳои қарзӣ, агар аз як тараф аз ҳисоби захираҳои пулии худии бонкҳо бошад, аз дигар тараф он аз ҳисоби воситаҳои ҷалбкардашуда ташаккул меёбад. Дар ташкили захираҳои қарзӣ пасандозҳои мӯҳлатнок нақши асосӣ дошта, афзоиши ин захираҳо аз меъёри фоизи пасандозҳо, ки хосияти афзояндагӣ дорад, имрӯз масъалаи асосӣ мебошад. Новобаста аз он, ки меъёри фоизи пасандозҳо тамоюли коҳишёрӣ дорад, ин агар аз як тараф устуворгардии бонкҳоро нишон диҳад, аз дигар тараф то як андоза ба ҳаҷм ва ҳиссаи пасандозҳои мӯҳлатнок дар бонкҳо таъсир мерасонад (ҷадвали 2.4.).

Чадвали 2.4. Таносуби фоизҳои амонатҳои мӯҳлатнок бо пули миллӣ ва асъори хориҷӣ дар бозори бонкӣ барои солҳои 2015-2023.

Номгӯй	Солҳо								
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Бо пули миллӣ	13,14	12,07	10,07	9,93	9,23	9,57	13,91	15,89	15,32
Бо асъори хориҷӣ	4,25	4,56	3,27	5,11	4,03	5,20	6,66	10,05	11,61
Меъёри репрезентативӣ аз рӯи қарзҳо									
Меъёри репрезентативӣ	10,15	9,19	6,59	6,35	6,48	6,38	2,78	2,65	1,17

Эзоҳ. Маълумотҳои овардашуда ба охири декабри ҳар сол рост меоянд.

Сарчашма: дар асоси маълумотҳои сомонаи расмӣи Бонки миллии Тоҷикистон, бахши монетарӣ таҳия шудааст. (Санаи мурочиат ба сомона 12.02.23)

Ҷаъолияти мунтазами бонкӣ дар шароити имрӯза мураккаб буда, дар масъалаи фоизҳо ва нархи хизматҳои расонидашуда аҳамияти асосӣ доранд. Зеро, агар аз як тараф, пастшавии меъёри фоизи пасандозҳо шиддати воридшавии пасандозҳо ба низоми бонкӣ коҳиш диҳад, аз дигар тараф, ин масъала устувории бонкҳо метавонад инъикос намояд. Кайд кардан зарур аст, ки дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ ин ду масъала аз нуқтаи назари ҷанбаҳои психологӣ мизочон хосиятҳои духурагӣ дошта, як давраи муайяни вақтро дар бар мегиранд. Яке аз механизмҳои асосии ҳавасмандии ҷалби бештари воситаҳои пулии аҳоли ба бонкҳо меъёри фоизи пасандозҳо мебошад, ки ин меъёр дар соли 2015 13,14%-ро ташкил карда, дар соли 2023 15,32%-ро бо пули миллӣ ташкил намудааст, ки дар муқоиса ба солҳои 2015 2,19% зиёд шудааст.

Меъёри фоизҳо бо асъори хориҷӣ бошад, дар муқоиса ба солҳои пеш зиёд гардида, соли 2023 11,61%-ро ташкил намудааст, ки ин тамоюл барои зиёд шудани захираҳои асъории бонкҳо метавонад ҳамчун механизми ҳавасмандӣ бошад. Вобаста ба меъёри фоизи репрезентативии пасандозҳои аҳоли гуфтан мумкин аст, ки дар Тоҷикистон айни замон шумораи бонкҳои низомсоз зиёд гардида истодааст, ки нишонаи он бо меъёри пасти фоиз қабул

намудани пасандозҳои аҳоли ва дигар субъектҳои иқтисодӣ мебошад. Аз таҳлили маълумотҳо бар меояд, ки дар давраи баланд гардидани шиддати хавфҳо, зиёдшавии талаботҳои нақдӣ ва як қатор масъалаҳои дигар меъёри фоизи пасандозҳои соли 2015 10,15 %-ро ташкил менамуд ва ин нишондиҳанда дар соли 2023 1,17%-ро ташкил додааст. Дар сатҳи бозори бонкӣ зиёд намудани шумораи бонкҳои низомсоз яке аз масъалаҳои дигари рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ мебошад, ки айни замон шумораи чунин бонку ташкилотҳои қарзӣ маҳдуд ва қаноатмандкунанда нест. Зарур аст, ки барои рушди масъалаи мазкур шумораи чунин бонку ташкилотҳои қарзӣ афзоиш дода шаванд. Айни замон шумораи чунин бонкҳо маҳдуд мебошад (ҷадвали 2.5.).

Ҷадвали 2.5. Меъёри ҷамъбасти ташкилотҳои қарзии низомсоз ва ташкилотҳои қарзии эҳтимоли барои солҳои 2019 - 2022 (бо%).

Номгӯи ташкилотҳои қарзӣ низомсоз	Солҳо				Тағйирёбии нисбӣ ба соли 2019
	2019	2020	2021	2022	
КВД ҚТ «Амонатбонк»	30,64	31,13	30,53	24,64	-6%
ҚСК «Ориёнбонк»	21,71	20,54	21,43	20,06	-1,65%
ҚСК «Бонки Эсхата»	13,52	12,43	11,91	12,64	0,88%
Ташкилоти қарзии эҳтимоли					
ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл»	7,30	7,22	6,42	5,07	-2,23%

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асосии маълумотҳои сомонаи расмӣ Бонки миллии Тоҷикистон <https://www.nbt.tj>

Чунин шакли бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ дар марҳалаи аввал ба бозори анъанавии бонкӣ хос буда, асоси устувори онҳо меъёрҳои баҳодихии кифоягии сармояро ташкил намуда, иқтидори захиравӣ молиявии кофӣ доранд. Қайд кардан зарур аст, ки дар шароити имрӯза ҳамагон рушди фаъолияти самараноки бонкҳоро натавонанд доштани захираҳои кофии пулӣ, балки имкониятҳои хуби технологию барномавии бонкҳо ташкил медиҳад. Новобаста аз он, ки меъёри ҷамъбасти ташкилотҳои қарзии низомсоз тамоюли коҳишёрӣ доранд, дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт ва гузариш ба амалиётҳои бидуни пул чунин тамоюлҳо аҳамияти умумиқтисодӣ ва таъсиррасонӣ надоранд. Зарурияти

тақвияти сатҳи амалиётҳои виртуалӣ низ дар бозори бонкӣ шартӣ зарурӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, барои беҳтар сохтани фазои рушди бозори хизматрасониҳои амонатӣ пасандозӣ ва қарздиҳӣ дар шароити имрӯза андешидани масъалаҳои зерин аҳамияти бештар дорад;

- содда ва самаранок гардонидани амалиётҳои пасандозӣ ва табдил кардани онҳо ба хизматрасониҳои пасандозӣ, ки дар ин ҷо таъсири омилҳои субъективӣ пурра аз байн меравад;

- фароҳам воардани шароити хуби дастрасӣ ба технологияҳои хозиразамони пардохтӣ, ки заминаи асосии рушди низоми бонкӣ ва эътимоди аҳолиро таъмин карда метавонанд;

- зиёд намудани амалиётҳои электронии қарзӣ дар заминаи баланд кардани масъулияти қарзгирандагон, ки дар соҳаи истеҳсолот ин қарзхоро истифода мебаранд;

- баланд намудани сатҳи самараи истифодаи маблағҳои қарзӣ ба тариқи электронӣ вобаста ба истифодаи маблағҳо марҳала ба марҳала.

Қайд кардан зарур аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон субъектҳои асосии бозори қарзӣ ва истифодабарандагони амалиётҳои қарзӣ, ҳуди бонкҳо, корхонаву муассисаҳои сатҳи гуногун, субъектҳои иқтисодӣ ва аҳоли мебошанд, ки дар бозори қарзӣ фаъолтаринҳо маҳсуб меёбанд. Аксар фаъолони бозори хизматрасониҳои қарзӣ дар шароити имрӯза субъектҳои иқтисодӣ дар бахши воқеии иқтисодиётро ташкил медиҳанд.

Новобаста аз ҳамаи хосиятҳои ғайриоддии қарз дар бозори хизматрасониҳои қарзӣ, нақши қарз дар тавсия додани истеҳсолот муҳим ва зарурӣ буда, як қатор имкониятҳои мачуднабударо ташаккул медиҳад. Истеҳсолкунандагон барои тавсия додани истеҳсолот дар шароити имрӯза аз бозори бонкӣ қарзи кӯтоҳмуддат гирифта, захираҳои истеҳсолотро зиёд меkunанд ва истеҳсолоти молро афзун гардониди, талаботҳои рӯзафзуни бозорро қонеъ мегардонанд.

Вобаста ба ин масъала, бояд қайд намуд, ки қарздиҳӣ ба бахши воқеии иқтисодиёт нишон медиҳад, ки дар ин масъала қарздиҳӣ ба соҳаи саноат,

кишоварзӣ ва қарзҳои истеъмоли афзалияти бештар дорад, аммо, ҳиссаи онҳо дар таносуб ба афзоиши қарзҳои истеъмоли қаноатмандкунанда нест. Чӣ тавре ки аз ҷадвали 2.6. маълум аст, дар баробари дигар соҳаҳои муҳими ҷамъияти қарздиҳӣ ба ин соҳа дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дорад ва инро то як андоза ба беҳтаршавии фазои хизматрасониҳои бонкӣ шабеҳ додан мумкин аст (ҷадвали 2.6.)

Ҷадвали 2.6. Қарзҳои додашудаи ва пардохтшудаи низоми бонкӣ ба баҳши воқеии иқтисодиёт дар солҳои 2014-2022 (млн.) сомонӣ

Номгуи нишондиҳандаҳо	Қарзҳои додашуда, ҳамагӣ									2022/ 2014 %
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Қарзҳои додашуда, ҳамагӣ	8 443 721	7 360 542	4 373 530	5 038 086	4 646 487	6 095 858	7 390 119	9 594 7 87,9	9 370 9 98,2	10,9
Саноат	1 072 899	2 112 528	1 551 525	2 373 050	893 336	167 633	884 632	1 027 8 59,2	922 139,1	-14
Кишоварзӣ	1 023 646	611 585	474 359	329 259	403 661	417 665	697 235	1 006 0 37,4	1 039 738,4	1,5
Хизматрасонӣ	339 746	205 782	194 011	330 923	337 921	744 497	848 625	1 226 8 30,6	846 224,2	149
Истеъмолот	1 243 029	859 662	615 578	702 958	952 977	1 189 717	2 118 553	3 707 3 57,6	5 092 0 88,5	309,6

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти бюллетени омили бонкӣ 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305), 2021 №12 (316), 2022, №12 (329).

Аз таҳлили маълумоти ҷадвали мазкур бармеояд, ки тамоюли қарздиҳии низоми бонкӣ ба баҳши воқеии иқтисодиёт дар ҳоли зиёдшавӣ дошта, нишондиҳандаҳои дар ин самт мавҷудбуда сол аз сол зиёд гардидаанд, аммо дар муқоиса бо қарзҳои истеъмоли қаноатмандкунанда нестанд. Зеро омили асосии афзоиши даромади аҳоли ва беҳтар шудани сатҳи зиндагии аҳоли аз рушди баҳши воқеии иқтисодиёт бисёр вобаста мебошад. Иброз доштан зарур аст, ки айнаи чунин таомили зиёдшавӣ, агар аз як тараф аз ҳисоби фаъолияти самараноки соҳаҳо бошад, аз дигар тараф аз

беҳтар гардидани фазои фаъолияти низоми бонкӣ мебошад. Таҳлиҳи нишон медиҳад, ки қарзҳои додашуда ва пардохтшудаи бонкҳо ба бахши воқеии иқтисодиёт дар ҳоли зиёдшавӣ қарор доранд, ки ин масъала аз беҳтар гардидани қобилияти қарзадокунии бахши воқеии иқтисодиёт мебошад. Чӣ тавре, ки дида мешавад, ҳаҷми қарзҳои додашуда ва пардохтшудаи бонкҳо агар дар соли 2014 8443,7 млн. сомониро ташкил намуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2022 9370,9 млн. сомони баробар гардидааст, ки дар муқоиса ба соли 2014 10,9% афзоиш ёфтааст.

Новобаста аз он, ки пардохти қарзҳои додашуда ба соҳаи саноат дар соли 2022 ба андозаи -14% коҳиш ёфта бошанд ҳам, тибқи таҳлилҳои қарзҳои додашуда дар ин соҳа тамоюли зиёдшавиро доро мебошад. Новобаста аз он, ки ҳадафи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз иқтисодиёти аграрӣ – саноатӣ ба низоми иқтисодиёти индустриалӣ-аграрӣ гузаштааст, ҳамоно таваҷҷуҳ ба соҳаи кишоварзӣ дар сатҳи баланд қарор дорад ва таваҷҷуҳи низоми бонкӣ дар самти дастгирии соҳаи кишоварзӣ бештар гардидааст. Агарчанде, ки қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ афзоиш ёфта бошад, дар баробари ин, пардохти қарзҳо низ аз тарафи соҳаи мазкур дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дорад. Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки қарзҳои ба соҳаи кишоварзӣ додашуда агар дар соли 2014 1 023 646 млн. сомониро ташкил намуда бошанд, пас ин нишондиҳанда дар соли 2022 1 039 738,4 млн. сомони ё 1,5% зиёд гардидааст.

Хизматрасонӣ бошад 149% ва қарзҳои истеъмоли бошанд 3,9 маротиба афзоиш ёфтаанд. Қайд кардан зарур аст, ки дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ чихати фароҳам овардани шароит барои рушди соҳаи саноат ва дигар соҳаҳои ба он ёрирасон, пеш аз ҳама, додани имконияти қарздиҳӣ ва пардохти қарзҳо ба онҳо мебошад. Дар айни замон, то чӣ андозае, ки ба соҳа имконияти зиёд дода шавад, то ҳамоно андоза имконияти рушди он васеъ мегардад.

Тавсеа додани ҷарайёнҳои муҳими истеҳсолот, афзоиши таҷҳизотҳои нав ва пешрафтаи истеҳсолиро талаб менамояд ва ин ба як қатор норасоииҳои молиявӣ ва моддӣ мувҷеҳ мебошад, чунин норасоииҳоро аз ҳисоби захираҳои

бозори қарзӣ қонеъ мегардонад. Қайд намудан зарур аст, ки дар марҳалаи ноокифоя будани воситаи хусусӣ, дар сатҳи субъектҳои хоҷагидорӣ онҳо матавонанд мувофиқи норасоии захираҳои пулӣ аз бонки тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии худ қарзи дарозмуддат ё кӯтоҳмуддат гиранд. Ҳамин тариқ, нақши қарзи бонкӣ натавонад фаъолияти бефосилаи истеҳсолотро таъмин менамояд ва боиси баланд шудани иқтидори иқтисодии субъектҳои хоҷагидорӣ мегардад, балки дар сатҳи маърифати молиявии аҳоли ва таъвияти бозори хизматрасониҳои бонкӣ нақши калидӣ ва асосро доранд.

Қайд кардан зарур аст, ки дар бозори хизматрасониҳои қарзӣ нақши қарзҳои бонкӣ низ аз рӯи шакл ва таъинот дар беҳтар шудани сатҳи некӯаҳволии аҳоли низ мақоми муҳимро ишғол менамояд. Айни замон, тағйирёбии бозори бонкӣ бо сатҳи тараққиёти истеҳсолот, усулҳои додани қарз, меъёри фоизи қарз ба идора кардани портфели қарзии бонкҳо вобастагии зиёд дорад. Масалан, то давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ, қарзҳо ба субъектҳои хоҷагидорӣ (корхонаҳо, ташкилотҳои давлатӣ, хоҷагиҳои хонавода) дар ҳудуди муайяншуда дода мешуданд. Инчунин, мавҷуд набудани қарзҳо дар соҳаи хоҷагии қишлоқ ба болоравии сатҳи нархҳо дар бозор, кам шудани маблағгузориҳои бонкӣ монеъа мешуданд. Дар ин давраҳо талаботи соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ ба таври пурра барои мустақилона фаъолият намудани субъектҳои муносибатҳои қарзӣ ва қарздиҳандагон бозори хизматрасониҳои қарзӣ нақши асосӣ дорад. Баръакс, дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ самти муносибатҳои қарзӣ тавсеа меёбад ва нақши қарз дар иқтисодиёт низ баъди ғайридавлатигардонии моликият аҳамияти бештарро касб намуда, ба ин масъала аҳамияти доимӣ медиҳанд.

Хулосаи боби 2

Дар низоми бонкии Тоҷикистон такмил ва арзёбии низоми хизматрасониҳои бонкӣ вобаста ба таҳлили динамика ва натиҷабахшии хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз бартарӣ ва мушкilotҳои низоми муносири хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити имрӯза

огоз гардида, бо таҳлили бозори хизматрасониҳои қарзию амонатӣ ва баҳодиҳии ҳолати фарогирии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба итмом мерасад. Қайд кардан зарур аст, ки яке аз механизмҳои асосии беҳтарсозии бозори хизматрасониҳои бонкӣ ҳангоми таҳлили мушахасси натиҷабахшии хизматрасониҳои нав зарурати бозсозии равандҳои меъёрии бозорро тақозо менамояд.

Ҳамзамон бо ин, дар айни ҳол нигоҳ доштани мувозинати сатҳи рақобатпазирии бонкҳо амсилаи асосии тақвияти баҳодиҳии бартарият ва мушкилотҳои хизматрасониҳои электронӣ, амонатию пасандозӣ ва қарзӣ мебошад, ки ин дар таҳқиқоти илмӣ мо меҳвари асосӣ ва бартарияти бештар дорад. Илова бар ин, қайд кардан зарур аст, ки ҳангоми таҳлил вобаста ба баррасии масъалаи боби мазкур мушкилотҳои зерин ошкор карда шуд:

1. Сатҳи нокифояи дастрасӣ ба амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ ба таври фарогир дар минтақаҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон;

2. Сатҳи нокифояи дастрасӣ ба технологияҳои ҳозиразамони пардохтӣ дар як қатор минтақаҳои кишвар бо норасоии шабакаи интернет ё мавҷҳои интернетӣ;

3. Таъсири манфӣ расонидани дастгоҳҳои додани пули нақд ба ҷарайёни тақвияти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва пардохтҳои электронӣ ба монанди: банкомат ва терминалҳои додани пули нақд;

4. Камчинии сарчашмаҳои даромади пулии аҳоли, сатҳи нокифояи фарогирии молиявии аҳоли, кам будани эътимоди аҳоли ба низоми бонкӣ ва паст будани фишангҳои ҳавасмандгардонии аҳоли аз тарафи низоми бонкӣ;

5. Норасоии воситаҳои худии бонкҳо, кам будани захираҳои арзони қарзии бонкӣ, баланд будани меъёри фоизии қарзҳо ва мувофиқ набудани мӯҳлати қарздиҳӣ барои аксар соҳаҳои муҳим ва ғ.

БОБИ 3

РОҲҲОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ СИФАТИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР АСОСИ ТАТБИҚИ ИННОВАТСИЯҲО

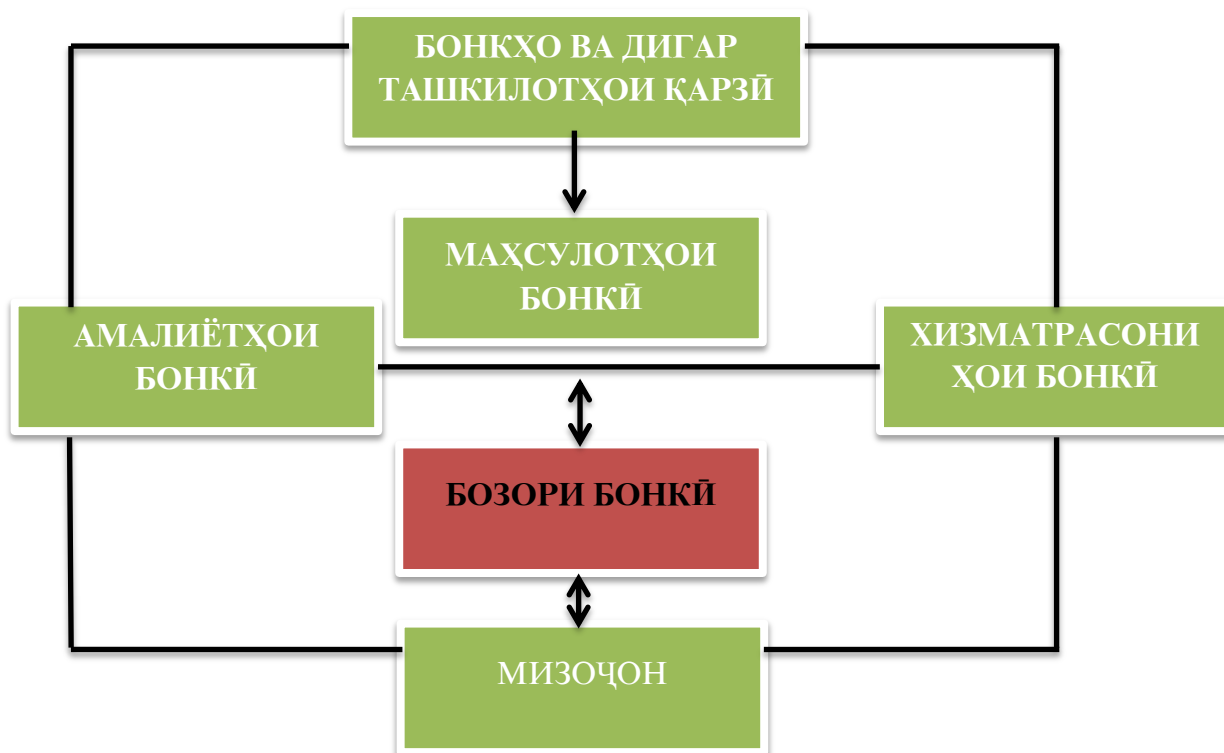
3.1. Гуруҳбандӣ ва механизмҳои такмили ҳисоббаробаркунӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ

Воқеан, дар ҳама давраи замон, институтҳои молиявӣ қисми ҷудонашавандаи иқтисодиёти миллӣ маҳсуб ёфта, воситаи асосии таъминкунанд рушди иқтисодиёти давлат мебошад. Воқеияти ирӯзаи рушди иқтисодиёти миллӣ ба низоми бонкӣ алоқамандии зич дошта, он метавонад дар заминаи шаклҳои муосири хизматрасонӣ дар сатҳи зарурӣ таъмин карда шавад. Илова бар ин, бонкҳо таъминкунандаи муносибатҳои пулӣ буда иқтисодиётро бо шаклҳои гуногуни ҳисоббаробаркунӣ бо пул таъмин мекунанд. Бо ҳамин мақсад маълум аст, ки дар ҳама шароит мақсади асосии бонкҳои тиҷоратӣ гирифтани фоида мебошад, ки асоси воқеии онро амалиёт ва хизматрасониҳои анҷомдодаи онҳо ташкил медиҳад. Сарчашмаҳо ва фарзиётҳо нишон медиҳанд, ки дар ҳомае пеш аз бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ амалиёт ва хизматрасониҳои онҳо ба вуҷуд омадаанд, ки баъдан дар натиҷаи рушди талаботи ҳомае бонкҳо ба миён овардаанд.

Дар давраи соҳибистиклолии кишвар баъд аз соли 1991 як қатор падидаҳои нодире, ки ҳомаи моро ба ояндаи дурахшон пеш мебарад, ин низоми пулию бонкии кишвар мебошад. Ин падидаи воқеан муҳимми таърихӣ барои ташаккули пешрафти ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҳомае, аз ҷумла, соҳаи бонкдорӣ шароит ва имконияти мусоид фароҳам овард. Ҳарчанд низоми бонкии ҷумҳурӣ дар заминаи шабакаи бонкии замони шӯравӣ бунёд гардида, дар даврони Истиклолият тадриҷан зинаҳои такмили заминаи қонунгузорӣ, ба муомилот ворид кардани пули миллӣ, бунёди сиёсати мукаммали пулию қарзӣ, ба роҳ мондани ҳисоббаробарҳои мунтазаму боэътимод, ташкили назорат дар пояи меъёрҳои молиявию иқтисодӣ асоснокии фаъолияти бонкӣ ва монанди инҳоро тай намуда, дар айни замон ба яке аз соҳаҳои ниҳоят муҳимми иқтисодиёти мамлакат табдил ёфтааст.

Вобаста ба ин, масъалаҳои муҳимтарини дастгирии иқтисодиёт бо роҳи бо пул таъминкунии самтҳои афзалиятноки истехсолот ин вазифаи асосии миёнаравии молиявии бонкҳо мебошад, ки тавассути сармояи муттамарказ ин соҳаро дастгирӣ менамояд ва ба ҷарайёнҳои заифи иқтисодиёти кишвар мусоидати ҳаматарафа менамоянд.

Дар як қатор сарчашмаҳои илмӣ “бонк” як муассисаи мушахасси иқтисодӣ мебошад, ки маҳсулоти махсус эҷод намуда, бо ҳаракати гардиши пули нақди аз шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ҷамъшуда алоқаманд амал менамоянд ва аз ҳисоби ин маблағҳо хизматрасониҳои бонкӣ мерасонад». Баракси дигар миёнаравҳои молиявӣ, фаъолияти бонкҳо хусусияти дукарата дорад, ки ба мубодилаи уҳдадорихои қарзӣ онҳо уҳдадорихои қарзи худро ҷой медиҳанд ва маблағҳои дар ин асос сафарбаршударо ба уҳдадорихои қарзӣ ва қоғазҳои қиматнок гузошта мешаванд[141]. Ҷиҳати ташҳиси фарқияти масъалаи мазкур тавзеҳи ин раванд дар сатҳи низоми бонкӣ зарурӣ мебошад ва таркиби ин масъаларо расми 3.1. нишон медиҳад.

Расми 3.1. Сохтори таркибии амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ дар бозори бонкӣ

Сарчашма. Таҳияи муаллиф

Бонкҳои тиҷоратӣ бо амалиётҳои гуногун иқтисодиётро бо пул таъмин менамоянд. Агар аз як тараф тавассути миёнаравӣ иқтисодиётро бо пул таъмин намоянд, аз дигар тараф, тавассути хизматрасониҳо дар бозори бонкӣ иқтисодиётро бо пул таъмин менамоянд.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ гарчанде, ки бонкҳои тиҷоратӣ зиёда аз 300 намуни амалиёт ва хизматрасониро анҷом медиҳанд, ки ҳамаи онҳо маҷмӯан маҳсулотҳои бонкӣ мебошанд. Дар таҷрибаи тамоми низоми бонкӣ фаъолияти ҳамаи институтҳои молиявӣ дар доираи се унсури асосӣ сурат мегирад, ки ин унсурҳо ифодаи мантиқ тамоми фаъолияти онҳоро дар сатҳи иқтисодиёти малакат ва мизочоне, ки аз ин унсурҳо истифода мебаранд, ба роҳ монда мешавад. Аз рӯи расми мазкур гуфтан мумкин аст, ки дар бозори бонкӣ, асосан, маҳсулотҳои бонкӣ хариду фурӯш карда мешаванд. Ҳамчунин қайд кардан зарур аст, ки таркиби маҳсулотҳои бонкиро амалиёт ва хизматрасонӣ ташкил медиҳад.

Маҳсулотҳои бонкӣ ҷамъи амалиёту хизматрасонӣ ва дигар воситаҳои мебошад, ки тавассути он анҷоми амалиёт ва хизматрасониҳо ба роҳ монда мешавад. Дар фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣ, асосан, маҳсулотҳои бонкӣ, ки онҳо барои гирифтани фоида ба мизочон пешниҳод карда мешаванд, онҳо аз амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ ва дигар воситаҳои бонкӣ, ки дар асоси он амалиёту хизматрасониҳо ба монанди: қарзҳои пардохтӣ, банкомат, постерминалҳо ва монанди ин роҳандозӣ карда мешавад.

Амалиёти бонкӣ гуфта, фаъолияти қонунигардонидашудаеро дар назар доранд, ки аз рӯи нақшаи муайян ва феҳрасти иҷозатдодашуда тавассути кормандони ташкилотҳои қарзӣ бо дархости шахсони ҳуқуқию воқеӣ ба роҳ монда мешавад. Аз рӯи хусусиятҳои фарқкунанда амалиёт – ин шакли ибтидоии фаъолияти институтҳои молиявӣ буда, дар он таъсири субъект мавқеи асосӣ дорад. Яъне, амалиётҳои бонкӣ хусусияти субъективӣ доранд ва аз тарафи субъектҳо идора ва назорат карда мешаванд. Бо мурури замон вобаста ба ҷаҳонишавии муносибатҳои бонкӣ ва ҷорӣ шудани техникаю технологияи муосир ҷои амалиётҳои бонкиро хизматрасониҳои бонкӣ ишғол

менамојад ва бо мурури замон ҳиссаи амалиётҳо дар сатҳи фаъолияти бонкҳо бамаротиб кам мегардад.

Хизматрасониҳои бонкӣ гуфта қисмати иловагии амалиётҳои бонкиро дар назар доранд, ки тавассути техникаю технологияи муосир бе таъсири конкретии субъектҳо ба роҳ монда мешавад. Хизматрасониҳои бонкӣ дар сатҳи низоми бонкӣ дар заминаи равандҳои инноватсионӣ ба роҳ монда мешавад. Дар тамоми ташкилотҳои қарзӣ хизматрасониҳои бонкӣ – ин амалиётҳои нисбатан такмилёфта мебошанд, ки барои содда кардани ҷарайёни истифодаи амалиётҳо мусоидат мекунанд. Дар анҷоми чунин шакли фаъолият бонкҳои тижоратӣ қонеъ намудани талаботи мизочонро новобаста аз вақту соати қарз дар заминаи техникаю технологияи муосир ба роҳ мемонанд. Вобаста ба ин, қайд гардидааст, ки дар баробари ин Костерина А.М. бар чунин ақида аст, ки “пешниҳоди хизматрасониҳо бояд бо тарзу усули ба ҳар як бонк хос пешниҳод карда шавад[101]”.

Дар бонкҳои тижоратӣ ҷарайёни пешниҳод ва тағйири раванди хизматрасонӣ дар заминаи талаботи мизочон ва шароиту имкониятҳои онҳо пешниҳод карда мешавад.

Дар шароити муосир кулли амалиётҳои бонкӣ дар асоси технологияҳои иттилоотии муайян амалӣ гардонида мешавад, аз ин рӯ суръати иҷроиши маҳсулоти бонкӣ тезонида шуда, вобаста ба ин ҳаҷми даромади бонк низ меафзояд. Вобаста ба ин, имрӯз яке аз омилҳои асосӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкии кишвар рушди технологияҳои иттилоотӣ ва пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ тавассути интернет доништа мешавад. Доираи хизматрасониҳои электронии бонкӣ, принципи дастрасӣ ба хизматрасониҳоро аз фосилаи дур, дар ҳолати аз ҷониби мизочон истифода шудани телефон ва ё компютер бо мақсади истифода бурдан аз амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ, доро мебошад. Ҷиҳати рушди истифодаи технологияи муосир бонкҳо бояд стратегияи муайяни худро дошта бошанд ва дар татбиқи он кӯшиш намоянд[89]. Дар айни замон бозори хизматрасониҳои бонкиро амалиётҳои фаро гирифтаанд, ки дар асоси техникаю технологияи

муосир амалӣ карда шуда, маҳсулотҳои гуногуни бонкӣ ба фурӯш бароварда мешаванд.

Ташаккулдиҳии муносибатҳои нави бозорӣ дар шароити норасоии захира (имконият)-ҳои молиявӣ бевосита ба рушди бахши воқеии иқтисодиёт ва зарурати пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ ба аҳоли дар сатҳи сифатан нав таъсир мерасонад, дигаргуншавии фаъолияти бонкҳоро дар самти ғундкунии захираҳои озоди молиявии аҳоли барои таъмини такрористехсоли васеъ талаб менамояд.

Бозори хизматрасонии бонкӣ соҳаи ташаккули талаботу пешниҳоди хизматҳои бонкӣ аст, ки ба қонеъгардонии талаботи муштарӣ дар самтҳои гуногуни фаъолияти бонкӣ мусоидат мекунад. Бо назардошти он, ки ташкилоти қарзӣ хизматрасонии бонкиро анҷом медиҳад, дар ин росто ҷустуҷӯи муштарӣ наву ниғаҳдорӣи муштарӣ қаблан ҷалбшуда ва бунёди низоми таъмини расонидани ин хизматҳо ба истеъмолкунанда аз вазифаҳои муҳимтарини бозори хизматрасонии бонкӣ ба ҳисоб мераванд[42].

Бозори хизматрасониҳои электронии бонкӣ қисми асосии бозори хизматрасониҳои бонкӣ маҳсуб меёбад. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ ҷузъи асосии соҳаи хизматрасониҳо буда, дар он бештар маҳсулотҳои бонкӣ пешниҳоди ниёзмандон гардонида мешавад. Бо дарназардошти рушди бемайлоии технологияҳои иттилоотӣ кумуникатсионӣ имкониятҳои бозор васеъ гардида, дар он давра ба давра хизматрасониҳои нав ворид карда мешавад. Дар шароити имрӯзаи рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ татбиқи технологияҳои иттилоотӣ кумуникатсионӣ дар тамоми ҷабҳаҳои фаъолияти инсон боиси ташаккули соҳаи хизматрасониҳо, аз он ҷумла, ба боло рафтани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, махсусан, суръати афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) гардидааст[103].

Дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бештар фаъолнокии бонкҳо ва дигар ташкилотҳои ваколатдор дар бозори хизматрасониҳо тавассути қортҳои пардохтӣ ба назар мерасад, яке аз қисматҳои таркибии бозори хизматрасониҳои бонкӣ тавассути қортҳои пардохтӣ мебошад, ки

иштирокчиёни асосии он бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ мебошанд.

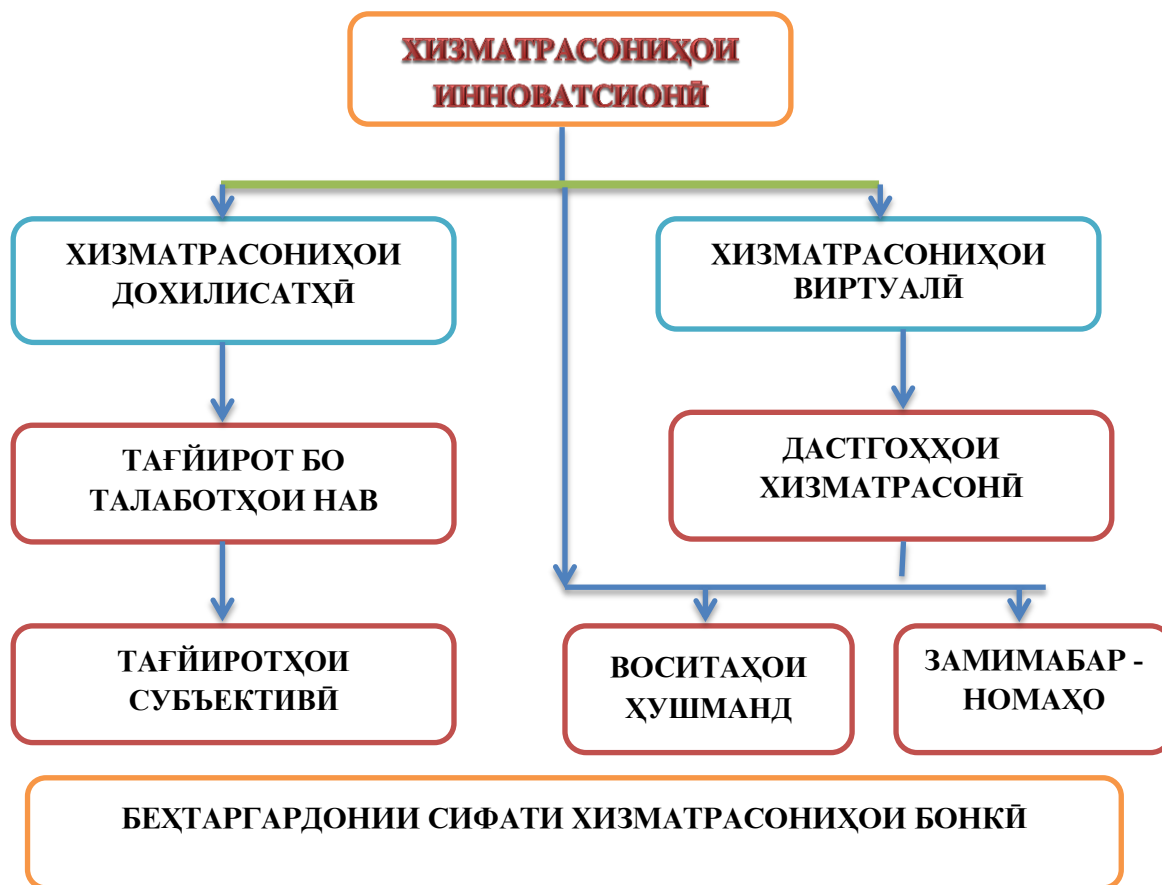
Дар шароити ба маротиб зиёд гардидани талабот ба пули нақд зарурати тақсими бозори қортҳои пардохтӣ, ҳамчун қисмати таркибии бозори хизматрасонӣ мувофиқи мақсад мебошад. Мушкилотҳои солҳои охири дар низоми бонкӣ бавучудода вобаста ба бозори хизматрасониҳои қортҳои пардохти нишон дод, ки яке аз сабабҳои асосии коста гардидани раванди пардохтпазирии бонк ин аз иҷро накардани уҳдадориҳои пардохтӣ дар назди дорандагони қортҳои пардохтӣ мебошад.

Албатта, дар чунин шароит ба бонкҳои аз лиҳози захираҳои пулӣ устувор тақсим намудани бозори қортҳои пардохтӣ ҷиҳати ба даст овардани эътимоди аҳоли нисбат ба хизматрасониҳои бонкӣ, мувофиқи мақсад мебошад. Афзалияти асосии хизматрасониҳои бонкиро дар шароити имрӯза, пеш аз ҳама, бартарии бидуни таъсири омилҳои субъективӣ ташкил медиҳад ва ин моҳияти асосии самаранокии онро дар шароити муосир ташкил медиҳад.

Хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ – дар айни замон технологияҳои пешниҳоди хизматрасониҳои дар асоси фармоишҳои аз ҷониби муштарӣ додашуда аз фосилаи дур (яъне бидуни боздид аз бонк) интиқол дода мешавад, аксар вақт бо истифода аз компютер ва шабакаҳои телефонӣ сурат мегирад.[38]. Дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ хусусиятҳои ҳоиси рушди бозори хизматрасони ҷанбаҳои васеи техника ва технологияҳои муосирро дар бар гирифта, он фарогири як қатор масъалаҳои мубрами бонкӣ мебошад.

Қайд кардан зарур аст, ки дар шароити имрӯза маҷмӯи хизматрасониҳои нави бонкиро, ки он дар асоси технологияҳои муосир ва бидуни онҳо анҷом дода мешаванд, инноватсияҳои бонкӣ ном дорад, ки он доираи васеи амалиёт ва хизматрасониҳои бонкиро дар шароити имрӯза дар бар мегирад. Вобаста ба таҳқиқи масъалаҳои муҳими арзёбии рушди бозори хизматрасониҳои бонк гуфтан зарур аст, ки ин тамоюл ба ду гурӯҳи асосӣ

чудо мегардад, ки чарайёни мазкурро дар шароити ҷаҳонишавӣ пурра дар бар мегирад.

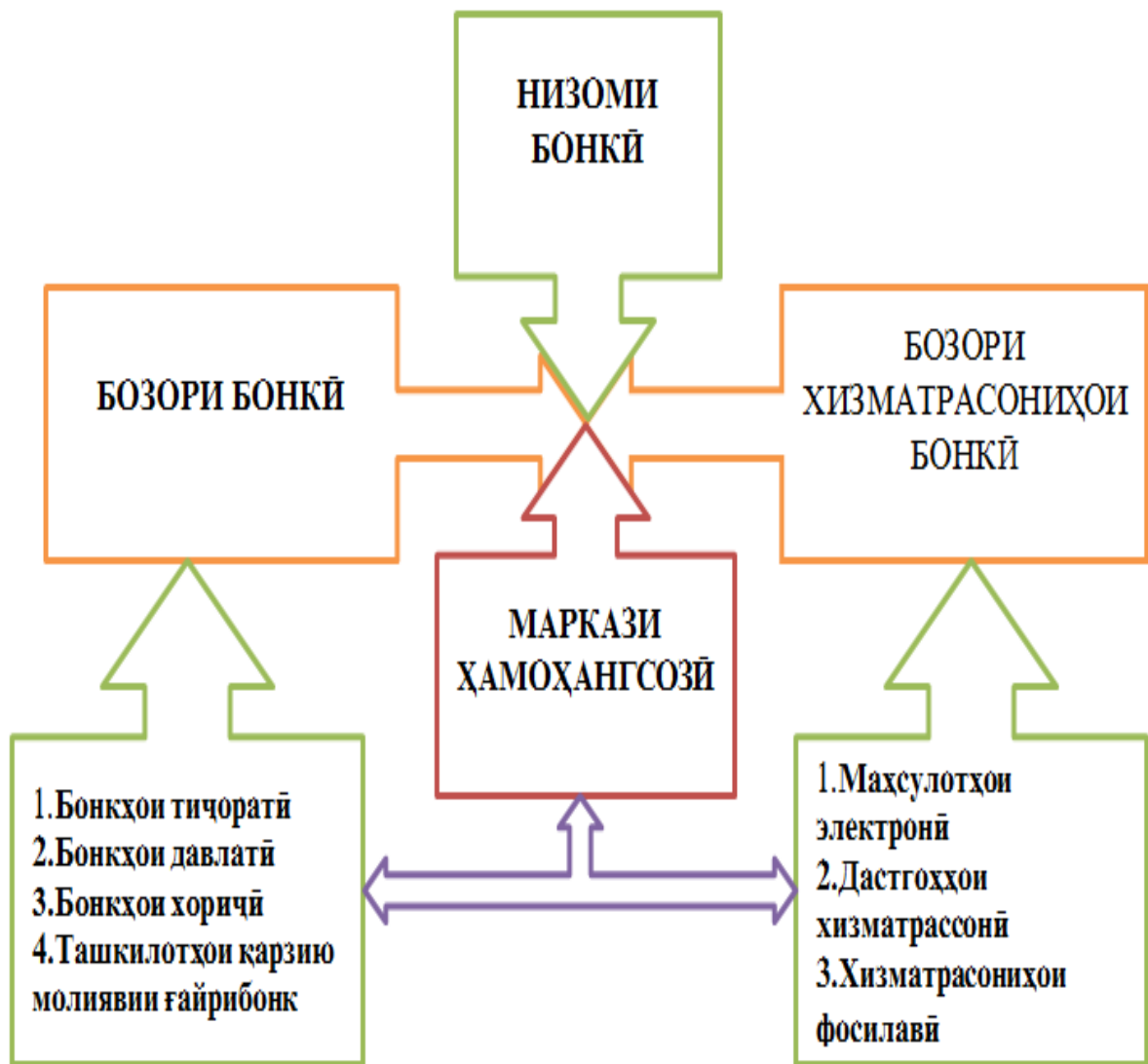

Расми 3.2. Гурӯҳбандии хизматрасониҳои инноватсионии бонкӣ
Сарчашма. Таҳияи муаллиф.

Фаъолияти бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии ба ин баробар дар шароити имрӯза аз як қатор омилҳои инноватсионӣ иборат буда, он аз тағйиротҳои сохторӣ, инноватсионӣ, технологӣ, техникӣ ва иттилоотӣ иборат мебошад. Дар сатҳи низоми бонкӣ амсилаҳои асосии рушди бозори бонкӣ ва доштани мавқеъ дар муҳити рақобат аз ин аз дараҷа ва сатҳи хизматрасониҳои виртуалии бонкӣ таъсири мусбат мерасонад. Асоси устувории низоми бонкиро дар шароити имрӯза хизматрасониҳои виртуалӣ ташкил медиҳанд, ки он аз доираи васеи техника ва технологияҳои ҳозиразамони ҳушманд иборат мебошад. Имрӯза хизматрасониҳои виртуалиро дастгоҳҳои хизматрасонӣ ба монанди: банкомат, терминал, постерминал, компютер, телефонҳои мобилӣ (смартфон) ва дигар дастгоҳҳои ба ин баробар ташкил медиҳад.

Дар шароити тезутунд гардидани равандҳои ҷаҳонишавӣ ва вазъияти имрӯзаи иқтисодӣ бонкхоро зарур аст, ки роҳҳои навро ҷустуҷӯ намуда, усулҳои навро ҷиҳати ба даст овардани натиҷаҳои дилхоҳи молиявӣ истифода баранд. Илова бар зарурияти доимии рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ, имрӯз масъалаи сифатан беҳтар намудани равандҳои маркетингӣ шартӣ зарурӣ мебошад. Ташаккули бозори фарогирии бо талаботҳои муосир, ки ба ҷарайёнҳои рақамикунонии иқтисодиёт ва ғайринакдикунонии амалиётҳо мансуб мебошанд, шартӣ зарурӣ ва асосӣ мебошад.

Баррасии афзалиятҳо ва фарқиятҳои бозори бонкӣ ва бозори хизматрасониҳои бонкӣ доираи фарогирии технологияҳои рақамиро дар сатҳи кишвар густариш медиҳад ва ин ба имконияти иловагии паст кардани шиддати хавфҳои бонкӣ мусоидати ҳаматарафа менамояд. Дар айни замон, бо шарофати васеъ паҳн гардидани равандҳои ҷаҳонишавӣ ва афзалияти ногузирро касб намудани рақамикунонии иқтисодиёти миллӣ ва доираи ҷаҳонӣ субъектҳои иқтисодиёт, ки ба воситаи ин ҷараён устуворона пеш мераванд, дар сатҳи низоми бонкӣ маҷмӯан онро бозори бонкӣ меноманд. Ғайр аз бозори бонкӣ, шакли нав ва пешрафтаи бозори бонкӣ, яъне, бозори хизматрасониҳои бонкиро ба миён овард ва ин бозорро, ки дар айни замон бозори муосири бонкӣ махсус меёбад, дар расми 3.3. мушоҳида кардан мумкин аст.

Расми 3.3. Сохорҳои бозори муосири бонкӣ

Сарчашма. Таҳияи муаллиф

Ташаккули низоми қаблии бонкӣ дар сатҳи дузинагии низоми анъанавии бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб ёфта, фаъолияти он дар доираи амалиётҳои қаблӣ ва анъанавӣ қариб бидуни технологияҳои ҳозиразамон амалӣ карда мешавад. Дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ бозори қаблии бонкиро тамоми бонку ташкилотҳои қарзие, ки дорои захираҳои зиёд ва арзони пулианд, ба бозори бонкӣ ворид шуда, иқтидори худро ба воситаи пардохтпазирӣ ва иҷрои уҳдадорӣҳои саривақтӣ амалӣ амал менамоянд.

Қайд кардан зарур аст, ки бозори қаблии бонкӣ бозори содда ва оддӣ буда, дар ин бозор ҳаҷм ва ҳиссаи пулҳои нақдӣ дар ихтиёри бонкҳо мавҷудбуда ба муомилот бароварда мешаванд. Мақеи асосиро дар бозори

каблии бонкӣ ҳамон бонкҳое доранд, ки онҳо дорои пулҳои нақд ва сатҳи баланди пардохтпазирӣ мебошанд. Дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ бошад мавқеи асосиро хизматрасониҳои фосилавӣ, дастгоҳҳои электронӣ ва амалиётҳои бидуни пули нақд ташкил намуда, ин бозор дар шароити имрӯза шакли нави бозори пешрафтаи бонкиро ифода менамояд. Аз ин лиҳоз зарур аст, ки таҳияи модели бартарият ва мушкилотҳои бозори анъанавии бонкиро бо бозори муосири хизматрасониҳои бонкӣ дар доираи имкониятҳои мавҷуда таҳия ва пешниҳод намоем (ҷадвали 3.1.).

Ҷадвали 3.1. Модели афзалиятҳо ва мушкилотҳои бозори бонкӣ ва бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосир

БОЗОРИ АНЪАНАВИИ БОНКӢ		БОЗОРИ МУОСИРИ ХИЗМАТРАСОНИӢОИ БОНКӢ	
БАРТАРӢ	- наздик будан ба эътимоди аҳоли - фароҳам будан ҷойҳои нави корӣ - кам гардидани бонкҳои заиф - аз низоми бонкӣ берун шудани бонкҳои безътимод - ба таври доимӣ зиёд намудани захираҳои пулӣ аз ҳисоби воситаҳои ҷалбгардида	БАРТАРӢ	- сарфаи вақт ва хароҷоти иловагӣ дар иҷрои амалиёт - Баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирӣи бонк - фароҳам овардани меъёрҳои рақобатпазирӣ - бомаротиб коҳиш додани сатҳи хавфҳои бонкӣ вобаста ба пулҳои нақд ва талаботҳои нақдӣ - фароҳам овардани шаффофият дар амалиётҳои бонкӣ - фарохмачро намудани доираи амалиётҳои бонкӣ - бемахдуд кардани ҷарайёни иҷрои амалиётҳои бонкӣ - бидуни таъсири омилҳои субъективӣ дар ҳама ҳолат ва шароит иҷро намудани амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ - содда намудани назорати доимӣ ва баланд гардидани сифати иҷрои амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ - зиёд намудани номгӯй ва шумораи амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ

Идомаи ҷадвали 3.1	
МУШКИЛОТ	МУШКИЛОТ
- баланд будани шиддати хавф вобаста ба пардохтпазирии бонкӣ - маҳдуд будани шаффофият дар иҷрои амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ - зид будани сатҳи ғасод ва дигар омилҳои ба нуфузи бонк таъсиррасонанда; - маҳдуд будани захираҳои пулӣ дар баъзе аз бонкҳо, ки таъсири муттақобила ба низоми бонкӣ доранд - дарстарасии паст ба амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ - баланд будани сатҳи хароҷот ва маҳдуд будани ҳаҷм ва ҳиссаи амалиётҳои бонкӣ - зиёд будани таъсири омилҳои субъективӣ ба нуфуз ва обрӯи бонк - дар як вақт дар шакли маҳдуд пешниҳод намудани амалиёт ва хизматрасонӣ - баланд кардани сатҳи осебпазирии низоми бонкӣ - заиф кардани муқобилияти бонк бо равандҳои ҷаҳонишавӣ ва таъсири омилҳои беруна;	- маҳдуд будани инфрасохтори зарурӣ дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар- - сатҳи пасти дастрасии аҳоли ба шабакаи интернет ва истифодаи технологияҳои хизматрасонӣ - маҳдуд будани доштани маърифати иттилоотӣ - зиёд будани хароҷот ҷиҳати таъмини мутавозини воситаҳои техникӣ дар шароити кӯҳсор будани Тоҷикистон - дар баъзе маврид заиф будани ҳимояи истифодаи воситаҳои электронӣ
ДУРНАМО	ДУРНАМО
- ба таври ғоисилавӣ аз байн рафтани бозори анъанавии бонкӣ ва амалиётҳои хусусияти субъективӣ дошта - пурра ё қисман гузаштани бонкҳо ба бозори нави хизматрасониҳои бонкӣ - қомилан тағйр додани сохтори идоракунӣ ва амалиётгузаронии бонк марҳала ба марҳала - даст кашидан аз амалиётҳои ҳосияти нақддошта бо мурури замон дар шакли маҳдудкунии миқдорӣ	- зиёд намудани миқдор ва ҳаҷми амалиётҳои виртуалӣ зинна ба зина; - гирифтани пеши роҳи муфлисшавии бонкҳо дар ҳадӣ то 90% - татбиқи иқтисоди рақамӣ дар доираи хизматрасониҳои молиявӣ дар давоми 10 сол - дар сатҳи пастарини хароҷот ва ба даст овардани ғоидаи зиёд бо амнияти назаррас ва қомилан ҳифзгардида.

Сарчашма. Таҳияи муаллиф

Дар шароити имрӯзаи муҳити инноватсионӣ иброз доштан зарур аст, ки сохтани маделҳои гуногуни соҳавӣ, махсусан, дар соҳаи хизматрасонӣ, натавон ҳосияти ҳисобӣ ва дурнамоӣ дошта бошад, балки маделҳоро дар шакли SWOT – анализи, расмҳо, навқша ва диаграммаҳо низ ишора намудан мувофиқи мақсад мебошад. Ба ҳамин мақсад, мо дар шакли ҷадвал мадели имкониятҳо ва мушкилотҳои иқтисодӣ рақамӣ, пардохтҳои электронӣ ва

дигар масъалаҳои ба ин баробарро мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додем. Тамоюлҳои доимотағйирёбандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ ва бомаротиб баланд гардидани тақонҳои иқтисодӣ давлатро ба он водор месозад, ки аз бозори анъанавии бонкӣ ба бозори хизматрасониҳои муосири бонкӣ гузашта, дар заминаи ин фаъолияти минбаъдаи хуро дар доираи талаботҳои мавҷуда мутобиқ намояд. Ба андешаи мо, новобаста аз он, ки гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ҷарайён дорад, як қатор мушкилотҳои низ ҷой дорад, ки ба ин масъала таъсири манфӣ мерасонанд. Дар татбиқи иқтисодиёти рақамӣ яке аз механизмҳои асоси муассир ва самаранок ин рушди бозори муосири хизматрасониҳои бонкӣ мебошад, ки меҳвари беохир дошта, он аз воситаҳо ва дастгоҳҳои ҳозиразамони иттилоотӣ иртиботӣ иборат мебошад.

Новобаста аз он, ки гузариш ба ҳукумати электронӣ ё иқтисоди рақамӣ дар марҳалаи аввал дорои як қатор мушкилотҳои сатҳӣ ва инфрасохторӣ мебошад, зарур аст, ки вобаста ба имкониятҳои мавҷуда марҳала ба марҳала татбиқи ин низом ҳадафҳои асосӣ ва кӯтоҳмуддат бошад. Қайд кардан зарур аст, ки маҳдуд будани инфрасохтори зарурӣ дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар, сатҳи пасти дастрасии аҳоли ба шабакаи интернет ва истифодаи технологияҳои хизматрасонӣ, маҳдуд будани доштани маърифати иттилоотӣ, зиёд будани хароҷот ҷиҳати таъмини мутавозини воситаҳои техникӣ дар шароити кӯҳсор будани Тоҷикистон, дар баъзе маврид заиф будани ҳимояи истифодаи воситаҳои электронӣ наметавонанд ба идомаи гузариш ба иқтисоди рақамӣ ё электроникунии амалиётҳои молиявӣ монеа эҷод намояд.

Бозори муосири хизматрасониҳои бонкӣ ин бозори фарогир ва дорои афзалиятҳои зиёди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ буда, он як қатор ҷарайёнҳои пулиро содда ва сатҳи хавфҳои низоми бонкиро коҳиш медиҳад. Қайд кардан зарур аст, ки бо фарохмачро будани бозори хизматрасониҳои бонкӣ, имрӯз бозори бонкии анъанавиро ба он шомил намудан мукин аст, ки он як қисми таркибии бозори муосири хизматрасониҳои бонкиро ташкил медиҳад.

Бо мурури замон, вобаста ба печида гардидани равандҳои ҷаҳонишавӣ ва мутобиқшавии бонкҳои Тоҷикистон ба ин раванд, агарчанде, ки барои паст гардани шиддати хавфҳо ва фарогир намудани аҳоли ба хизматрасониҳои бонкӣ ба хизматрасониҳои инноватсионӣ қаноатманд нашуда, роҳҳои дигари хизматрасониҳои бонкиро коркард ва пешниҳод намоем, дар 4-5 соли оянда чунин хизматрасониҳои нав дар тамоми низоми бонкӣ ҷорӣ карда мешаванд. (нигар ҷадвали 3.2.).

Ҷадвали 3.2. Сохтори шаклҳои нави хизматрасониҳои бонкӣ дар Тоҷикистон

Накли хизматрасонӣ	Тафсири хизматрасонӣ	Истифодаи имконияти хизматрасонӣ
Қарзҳои ғайринақдӣ	Пешниҳоди қарзҳои бонкӣ тариқи ғайринақдӣ тавассути қортҳои бонкӣ ва замимабарномаҳои мобилӣ имконияти вусъати ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва густариши иқтисодиёти рақамиро дар сатҳи ҷамъият татбиқ менамояд.	Қайбули як қатор барномаву стратегияҳои дахлдори соҳавӣ ва ташаббусҳои ҳукумати кишвар имконият медиҳад, ки бо мурури замон қарзҳо аз шакли анъанавӣ ба шакли нави қарзи ғайринақди гузашта назорати дуруст беҳатарии он дар сатҳи иқтисодиёт таъмин карда шавад.
Пасандозҳои ғайринақдӣ	Пасандозҳои ғайринақдӣ метавонанд тавассути замимабарномаҳои мобилӣ ва қортҳои бонкӣ дар амал татбиқ карда шаванд.	Ташаккули пасандозҳои ғайринақдӣ аз марҳалаҳои инноватсионии иқтисодиёти рақамӣ ва технологияҳои пешрафтаи бонкӣ вобаста ба буда ин амал дар асоси ташкили платформаҳои муайяни ва шартномаҳои тарафайн роҳандозӣ гарданд.
Пулҳои электронӣ ё рақамӣ	Гузаштан ба шаклҳои нави пулӣ ва муносибатҳои нави бо пулҳои рақамӣ ё электронӣ ифодаёфта имкон медиҳад, ки хавфи пардохтпазирӣ ва дигар хавфҳои таҷаммуъро аз байн мебарад.	Фароҳам овардани инфрасохтори зарурии пардохтӣ, ташкили муҳити истифодаи пулҳои электронӣ, таъмини интернетӣ баландсуръат ва ташкили низоми ҳатмӣ дурусти ҳисобдорӣ омили асосии рушди пулҳои электронӣ ё рақамӣ мебошад.

Идомаи ҷадвали 3.2		
Банкоматҳои хушманд ва дигар дастгоҳҳои бо нерӯи симо амалкунанда	Дар шароити имрӯза истифодаи чунин банкоматҳо имкон медиҳад, ки бехатарии пардохтҳо, таъмини эътимодноки ва аз байн бурдани нобоварӣ нисбат ба низоми бонкӣ чӯзӣ нави хизматрасониҳои бонкӣ мебошад	Дар сурати фароҳам овардани технологияҳои навтарини бонкӣ, ки дорои хотираи локалӣ ва зехни сунъӣ мебошанд, имконият медиҳад, ки хавфҳои мавҷуда ба тадриҷ коҳиш дода шуда, пардохтҳои ғайринакдӣ ё қабули пардохтҳо бидуни изи ангушт, чашм ё симо сурат гиранд.
Кушодани хатти қарзӣ ба таври ғайринакдӣ	Кушодани хатти қарзӣ агар чанде, ки қабл аз пешниҳоди мо низ вучуд дошта бошад, ҳам ба тариқи ғайринакдӣ ба роҳ мондани он дар шароити баланд гардидани хавфҳои маҷмӯӣ муҳим ва зарурӣ мебошад.	Дар шароити имрӯзаӣ хочагидорӣ яке аз механизмҳои асосии кам кардани сатҳи хавфҳои низоми бонкӣ ба босамаргардонии амалии қарзҳои додашуда ва баланд гардидани масъулияти қарзгиранда мусоидат менамояд. Татбиқи ин масъала аз сатҳ татбиқшавии иқтисодиёти рақамӣ ва электроникунии амалиётҳои бонкӣ ба он вобаста мебошад.
Вусъати тичорати электронӣ бо пулҳои электронӣ	Тақвияти имрӯзаӣ тичорати электронӣ яке аз механизмҳои мебошад, ки бевосита хоси шароити имрӯза мебошад ва он ҳар рӯз дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дорад.	Истифодаи ин шакли тичорати электронӣ бевосита ба тақвияти пардохтҳои электронӣ вобаста буда дар оянда ин масъала метавонад ҷои тичорати анъанавиро комилан гирад.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Проблемаҳои фарогирӣ чарайёнҳои молиявӣ дар сатҳи ҷамъият аз як қатор хусусиятҳои дутарафа иборат буда, имкониятҳои минбаъдаи рушди хизматрасониҳои бонкӣ ва бозори муосири хизматрасониҳои бонкиро муайян менамояд. Таҷриба нишон медиҳад, ки пешрафти имрӯзаӣ бонкҳоро бе таъсиси технологияҳои марказонидашудаи иттилоотӣ иртиботӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст ва сохтани чунин тамоюл шарт зарурӣ ва асосӣ мебошад. Бо ин мақсад сохтори имрӯзаӣ хизматрасониҳои бонкӣ дар

Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ҳамчун сохтори мукамал ва фарогир, равшанӣ медиҳад.

Тақвияти шаклҳои нави хизматрасониҳои бонкӣ метавонад дар бозори бонкӣ як таҳаввулотӣ навро ба вуҷуд оварда, имкониятҳои дигари ба рушди бонкҳо ва иқтисодиёт нигаронидашударо дар бозори муосири бонкӣ ба вуҷуд оварад. Ёдовар шудан ба маврид аст, ки татбиқи шаклҳои нави хизматрасониҳои муосири бонкӣ имкон медиҳад, ки талаботи аҳоли бо шаклҳои сифатан нави хизматрасониҳо таъмин карда шавад. Дар шароити гузариш ба технологияҳои рақамӣ дар сатҳи низоми бонкӣ воситаҳои марказонидашудаи техникӣ тавассути шабакаҳои интернетӣ фаъол мегарданд, аҳамияти аввалия доранд. Илова бар ин, қайд кардан зарур аст, ки ба андешаи мо, агарчанде, ки бозори хизматрасониҳои бонки дар шароити имрӯза бозори оддӣ ба назар расад ҳам, фаъолият ва амалиётҳои дар он анҷом мегардида хосиятҳои мураккаб доранд. Дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ марҳалаи аввали хизматрасониҳои бонкиро дастгоҳҳои хушманд бидуни таъсири омилҳои субъективӣ, миқдори маҳдуди банкоматҳо, миқдори маҳдуди нуқтаҳои пардохти пули нақд, постерминалҳо, кортҳои бонкӣ ташкил медиҳад, ки заминаи асосии рушди дигар хизматрасониҳои фосилавӣ мегардад.

Низоми марказонидашудани хизматрасонии бонки, ки онро доираи васеи бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ метавонанд иҷро намоянд, он аз хизматрасониҳои мобилӣ, Q-рамзҳо, шабакаҳои байналмилалӣ интиқолдиҳандаи маълумотҳои молиявӣ, замимабарномаҳои бонкӣ, инчунин, воситаҳои иловагии дастгоҳҳо: смартфон, компютер, телевизорӣ рақамӣ, принтери 3D, форматҳои рақамӣ - аксҳои рақамӣ, видео, аудио, ҳуҷҷатҳои матнӣ, чадвалҳо иборат мебошад.

Бояд ибраз дошт, ки дар шароити имрӯза барои ташаккул ва рушди дурусти бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди масъалаҳои зерин аҳамияти стратегӣ дорад;

- густариши интернетӣ баландсуръат ва фароҳмаҷро дар тамоми минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон
- густариши маърифати иттилоотӣ: таълиму омода кардани мутахассисон дар доираи восита ва технологияҳои иттилоотӣ иртиботии ҳозиразамони хушманд;
- ташкил, татбиқ ва истифодаи ҳамаҷонибаи ҳисобдорӣ дар тамоми субъектҳои иқтисодӣ ва ташкили роҳҳои дастрасӣ ба қорҳои бонкӣ ва ба воситаи ин кушодани суратҳисоб;
- ҳамкорӣ ва шарикӣ бо субъектҳои хоҷагидорӣ, аҳоли, сохторҳои дахлдори кишварҳои дигар чӣхати татбиқи иқтисоди рақамӣ ва ҳукумати электронӣ;
- фарогирии молиявӣ ва доштани суратҳисоб дар бонкҳои тичоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣ, инчунин зиёд намудани сатҳи даромади аҳоли ва сарчашмаҳои даромади он;
- истифодаи васеи зеҳни сунъӣ дар иқтисодиёт ва идора намудани равандҳои самаранокгардонии бахшҳои воқеии иқтисодиёт;
- таърихи зист ва фаъолияти шаҳрванд чӣхати гирифтани пеши роҳи хавфҳои эҳтимоли дар самти амалиёту хизматрасониҳои молиявӣ ва ғ.

Кайд қардан зарур аст, ки новобаста аз он, ки мо дар ҳоли босуръат қорӣ қардани технологияҳои рақамӣ қарор дорем, як қатор мушкилотҳои низ қой қоранд, ки онҳо қорқардҳои иловагӣ ва тағйироти қидди қорозо қоранд, ки ислоҳоти қиддӣ дар воситаҳои электронии қардохт мақсади асосии қисолаи илмии мо мебошад.

3.2. Нақши хизматрасониҳои бонкӣ дар рушди самтҳои афзалиятноки иқтисодии кишвар

Дар таҷрибаи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз соли 2014 як таҳаввулотҳои бузурги молиявӣ ба вучуд омад, ки дар ин самт сатҳи осебпазирии низоми бонқиро дар қомеаи иқтисодӣ мушахасс намуд. Низоми бонкии кишвар, бинобар сабаби таъсири дуҷоми бўҳрони молиявии

чаҳонӣ ва ошкор гардидани сатҳи пасти пардохтпазирии як қатор бонкҳои низомсоз, таҳримҳо ба шарикони стратегии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон, баланд гардидани индекси нархҳои сабади истеъмоли, коҳиши бамаротиби курби пули милли нисбат ба асъори хориҷӣ, кам гардидани интиқоли маблағҳои пулӣ аз хориҷи кишвар, оғоз гардидани давраи дигари бӯхронӣ эътиמוד ба ин низом як қатор тағйиротҳои ҷиддиро ба миён овард.

Сатҳи пасти рақобатпазирии низоми бонкӣ дар бозори бонкӣ боиси он гардид, ки бонкҳои тичоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ ба низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ таъя намуда, шиддати хавфҳои бо пули нақд ва пардохтпазири алоқамандро бартараф намоянд. Таъя намудан ба таҷрибаи пешрафтаи хориҷӣ, ки давраҳои душвори бӯхрониро дар заминаи мавҷуд будани низомҳои ягонаи электронӣ паси сар намуданд, мувофиқи мақсад мебошад. Ҳамчунин, дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати ҳалли мушкилотҳои мавҷуда стратегияи фаъолияти бонкҳо тағйир намуда, ба воситаҳои ҳозиразамони виртуалӣ ва бо афзоиши қортҳои бонкӣ ва дигар техникаи электронии масири ҳисоббаробаркуниҳоро дигар намуданд.

Дар шароити имрӯзаи рушди иқтисодиёти чаҳонӣ татбиқи технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ дар тамоми ҷабҳаҳои фаъолияти инсон боиси ташаккули соҳаи хизматрасониҳо, аз он ҷумла, боло рафтани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, махсусан, суръати афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) гардидааст[103]. Занҷираи бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва элементҳои дар он ташаккулёбанда ба монанди рағҳои хунгард, ки ба ҳаёт ва рушди инсон нақши калидӣ доранд, бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар пешрафти иқтисодиёт ва вусъати нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ чунин вазифаро иҷро менамоянд. Густариши ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ тақозои замон буда, истифодаи бемайлоии технологияҳои рақамӣ ва доштани ҳатмии суратҳисобҳоро дар ташкилотҳои қарзӣ талаб менамояд.

Моро зарур аст, ки барои содда ва манфиатовар гардонидани пардохтҳои электронӣ ва дар заминаи ин кам кардани хавфҳо ва босамар гардонидани амалиётҳои вертуалӣ бо ба даст овардани эътимоди комили мизочон, маделҳои нави воситаҳои худхизматрасони маҷозиро ҷиҳати тақвияти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар байни мизочон дарёфт намоем. Албатта, маделҳои нави хизматрасониҳои бонкро дар рисолаи илмӣ мо ҳамаи он воситаҳои электроние, ки тавассути онҳо хизматрасониҳои электронии маҷозӣ сурат мегиранд, рабт медиҳем, ки онҳо дар тақвияти суръати амалиётҳо ва бемахдуд анҷом додани хизматрасониҳо мусоидати ҳаматарафа менамоянд.

Қайд кардан зарур аст, ки шумораи ҳамёнҳои электронӣ зиёд гардид, ки дар навбати худ боиси баланд шудани ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар маҷмӯи умумии ҳисоббаробаркуниҳо гардид. Дар сатҳи низоми бонкӣ чунин шакли хизматрасонӣ ҳамчун шакли нави ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ махсуб ёфта метавонад як қатор сабукиҳоро ба истифодабаранда фароҳам созад. Қобили тазаккур аст, ки ба санаи 31 декабри соли 2023 теъдоди умумии ҳамёнҳои электронии 21 ташкилоти қарзии молиявӣ 8,7 млн. ададро ташкил дода, нисбат ба ҳамин санаи соли 2022 2,4 млн. адад (37,6%) афзудааст, ки ин нишондиҳанда дар муқоиса ба соли 2018 ва қабл аз он нишондиҳанда баланд ва мусбат мебошад. (нигаред ба диаграммаи 3.3.)

Дар вусъати ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва пардохти хизматрасониҳо баъд аз ошкоргардии мушкilotи асосии пардохтҳои ба муомилоти нақди алоқаманд баъд аз соли 2018 тақвияти ҳамёнҳои электронӣ ҳамчун воситаи амалии ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ густариш ёфта, ҳиссаи онҳо имрӯз дар татбиқи масъалаи мазкур назаррас мебошад.

Диаграммаи 3.3. Тамоюли тағйирёбии шумораи ҳамёнҳои электронии як қатор бонку ташкилотҳои қарзӣ дар солҳои 2018-2023 (адад)

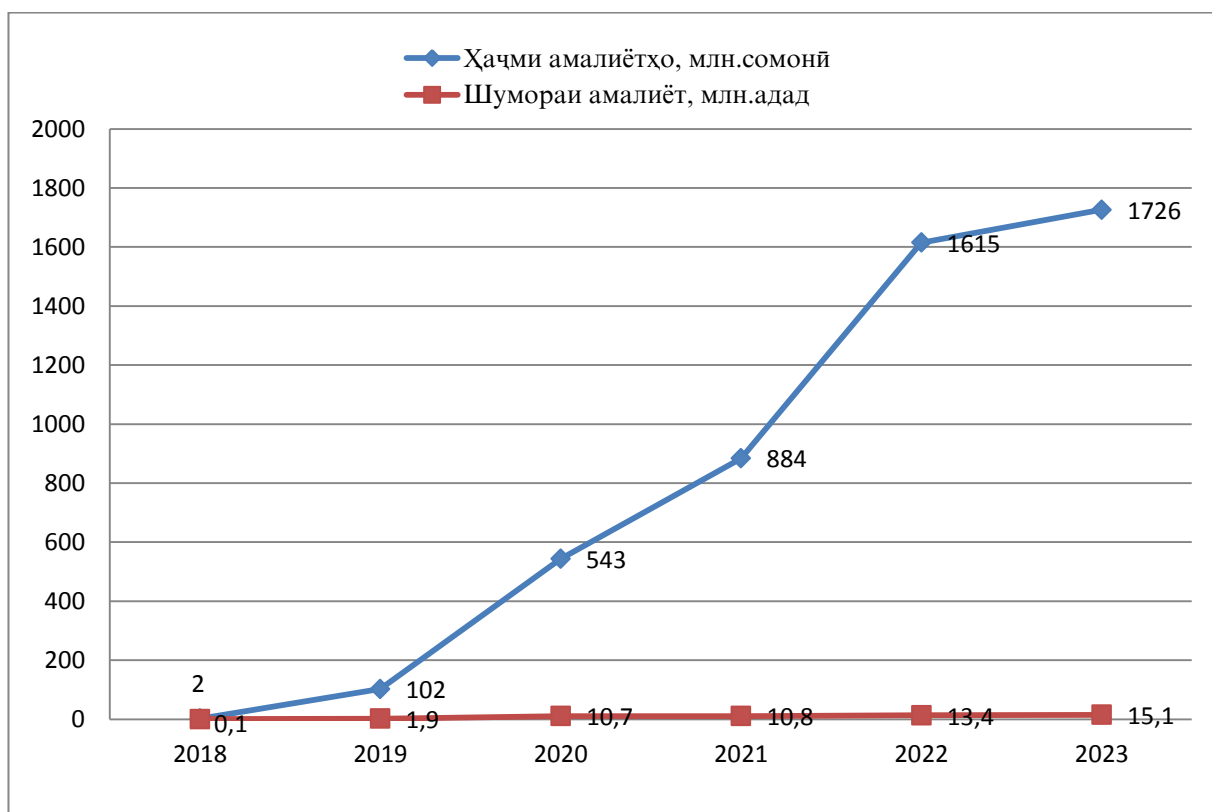
Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои электронии <https://www.nbt.tj>

Истифодаи васеи воситаҳои электронӣ боиси он мегарданд, ки сатҳи хавфҳои пардохтпазирии низоми бонкӣ коҳиш дода шуда, ба воситаи ин эътимоди аҳоли ба низоми бонкӣ зиёд мегардад ва дар натиҷа боиси ҷалби бештари воситаҳои озоди пулӣ дар бонкҳои тижоратӣ ва дигар бонкҳои таъиноти гуногундошта мегардад. Аз таҳлили маълумотҳои мазкур бармеояд, ки агар дар соли 2018 шумораи ҳамёнҳои электронӣ 23 727 ҳазор ададро ташкил намуда бошад, ҳамин нишондиҳанда дар соли 2023 8 707 601 млн. ададро ташкил медиҳад, ки дар муқоиса ба соли таҳлилшаванда 36,6 маротиба афзоиш ёфтааст.

Бо боло гирифтани таҳвулотҳои технологию иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, низоми бонкӣ пайваста дар тақвияти рушди низоми амалиётҳои электронӣ ва дар заминаи фароҳам овардани шароит дар инфрасохтори пардохтӣ мебошад, ки ин масъала боиси тақвияти амалиётҳои электронии пардохтӣ ва ҳаҷми чунин амалиётҳо гардидааст.

Иловатан бояд иброз дошт, ки дар соли 2023 тавассути ҳамёнҳои электронӣ 15,1 млн. адад амалиётҳои пардохти ғайринақдӣ ба маблағи 1,7 млрд. сомонӣ анҷом дода шуданд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта мувофиқан 12,6 фоизро ташкил дод, ки дар таносуб ба соли гузашта ба андозаи 6,9 банди фоизӣ зиёд мебошад. Тамоюли тағйирёбии шумораи ҳамёнҳои электронӣ аз тарафи 21 бонку ташкилотҳо боиси зиёд гардидани ҳаҷми амалиётҳо ва шумораи амалиётҳои ғайринақдӣ гардидаанд (диаграммаи 3.4.).

Диаграммаи 3.4. Динамикаи тағйирёбии амалиётҳо тавассути ҳамёнҳои электронӣ дар солҳои 2018 – 2023

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои электронии <https://www.nbt.tj>

Бо шарофати коҳиш додани сатҳи осебпазирии низоми бонкӣ, баъди ташкил ва истифода шудани воситаҳои электронии ҳозиразамони бонкӣ, ҳаҷми амалиётҳо тавассути ҳамёнҳои электронӣ афзоиш ёфта, нишондиҳандаҳои он аз 2 ҳазор сомони соли 2018 ба 1,7 миллиард сомонӣ дар соли 2023 баробар гардид, ки ин дар муқоиса ба соли таҳлилшаванда зиёда аз 86 маротибаро ташкил медиҳад. Гуфтан мумкин аст, ки чунин

тамоюл метавонад дар назди банкоматҳо ва терминалҳои электронии пардохти пули нақд анбӯҳи одамонро кам намояд ва, ҳамзамон, талаботҳои нақдиро низ коҳиш диҳад. Ҳамчунин шумораи амалиётҳои электронӣ аз 0,1 адади соли 2018 ба 15,1 млн адад дар соли 2023 зиёд гардидааст, ки дар ин масъала тамоюли зиёдшавии бамаротиб баландро мушоҳида кардан мумкин аст.

Бояд ибраз дошт, ки чорӣ намудани низомҳои муосири идоракунии хавф ва усулҳои назорат дар асоси арзёбии хавфҳо дар сатҳи низоми бонкӣ айнӣ замон ҳангоми гузаштани тамоми давлатҳои ҷаҳон ба низоми пешрафтаи электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ имконпазир мебошад. Таҷриба нишон медиҳад, ки дар кадом давлате, ки талабот бо пули нақд зиёд мебошад, то ҳама он андоза сатҳи хавфҳои низоми бонкӣ дар он зиёд мебошад. Чунин таҷриба борҳо дар кишвари мо вобаста ба зиёд будани ҳиссаи пулҳои нақди дар муомилотбуда мушоҳида гардид, ки боиси ба бамиён омадани як қатор мушкилотҳо гардид (ҷадвали 3.3.).

Ҷадвали 3.3. Пулҳои захиравӣ ва пулҳои нақд дар солҳои 2017-2022 (млрд сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо						Нисбат ба 2017
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Пулҳои захиравӣ	14,6	15,6	18,7	22,5	25,1	38,4	131%
Пулҳои нақд	10,9	18,9	22,2	18,1	22,1	32,5	1,9 мар
Нисбат ба ММД бо%	20%	7%	20,1%	20,2%	11,6%	46,8%	26,8%

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои бюллетени омили бонкӣ солҳои 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305).

Пулҳои нақдӣ ё доштани захираҳои пулӣ аз тарафи низоми бонкӣ омили асосии эътимоди аҳоли ба сатҳи устуворӣ ва пардохтпазирии низоми бонкӣ маҳсуб ёфта, ҳамзамон, боварии мардумро ба рушди иқтисодиёти миллӣ дучанд мегардонад. Гуфтан мумкин аст, ки дар сурате, ки талабот ба амалиётҳои нақдӣ ё ифода ба ин зиёд мебошад, бояд бонку ташкилотҳои

қарзӣ бо баназаргирии талаботҳои нақдӣ, бояд захираҳои нақдии худро пурзур намоянд.

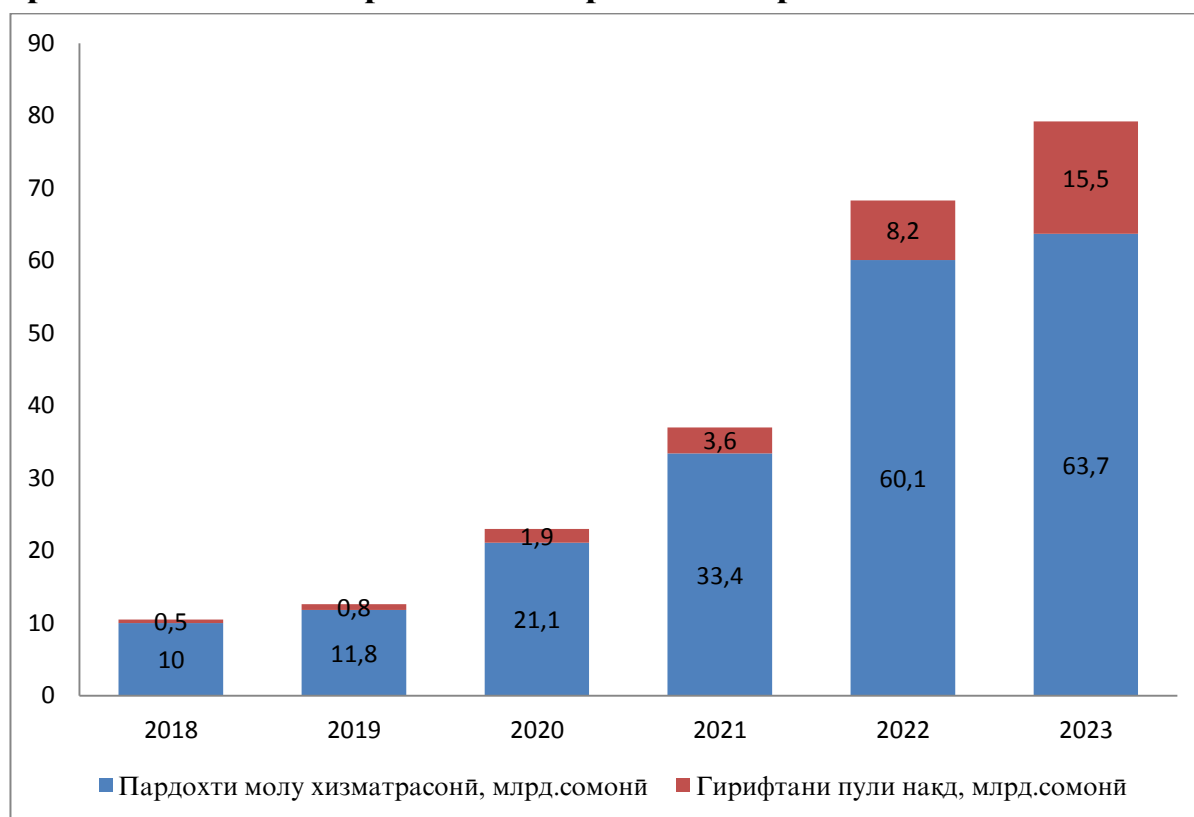
Ин афзоишро дар солҳои 2017-2022 мушахассан мушоҳида кардан мумкин аст. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки агар дар соли 2015 ҳаҷми пули нақди дармуомилотбуда 10,9 миллиард сомониро ташкил намуда бошад, ин нишондиҳанда якбора 18,9 миллиард сомониро ташкил дод, ки дар муқоиса ба соли 2017 73,3% афзоиш ёфта, ин нишондиҳанда мутаносибан 1,9 маротиба афзоиш ёфтааст. Ин зиёдшавӣ дар шароити гузариш ба ҳукумати электронӣ ва тақвияти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ барои сатҳи пардохтпазирии низоми бонкӣ метавонад як қатор мушкилотҳоро ба миён оварда, сатҳи рушди онро коста гардонад.

Ҷиҳати самаранок пеш бурдани сиёсати пулию қарзӣ, рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва дигар воситаҳои молиявӣ, инчунин, барои таъмини сатҳи мӯътадилии нархҳои дохилӣ ва устувории қурби пули миллӣ нигоҳ доштани қобилияти пардохтпазирии ташкилотҳои қарзӣ, баланд бардоштани эътимоди аҳоли ба низоми бонкӣ ва таъмини ғайрипардохтӣ босуботи беҳатарии низоми пардохтӣ дар шароити имрӯза аз густариши воситаҳои электронии пардохтӣ вобаста мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои густариши воситаҳои пардохтӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз соли 2018 оғоз гардида, он сол аз сол дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дорад.

Дар тӯли 3-4 соли охир тамоюли бамаротиб боло гирифтани амалиётҳо ва воситаҳои электронии пардохтӣ ба таври ҷашмрас мушоҳида мегардад. Қайд кардан зарур аст, ки яке аз масъалаҳои асосие, ки арзёбӣ ва баҳодиҳии дурусти амалиётҳои электронӣ ё хизматрасониҳои бонкиро инъикос менамояд, ин таҳлили нишондиҳандаҳои воқеии ин масъала мебошад. Солҳои охир аз таҳлили маълумотҳои омӯрӣ бар меояд, ки барои паст кардани ҳаҷми пулҳои нақди дармуомилотбуда ва зиёд кардани ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар маҷмӯи ҳисоббаробаркуниҳо

истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ тақвият ёфтааст, ки динамикаи онро дар диаграммаи 3.5. дидан мумкин аст.

Диаграммаи 3.5. Амалиётҳо бо истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ ва ҳиссаи пардохтҳои ғайринақдӣ дар солҳои 2018-2023

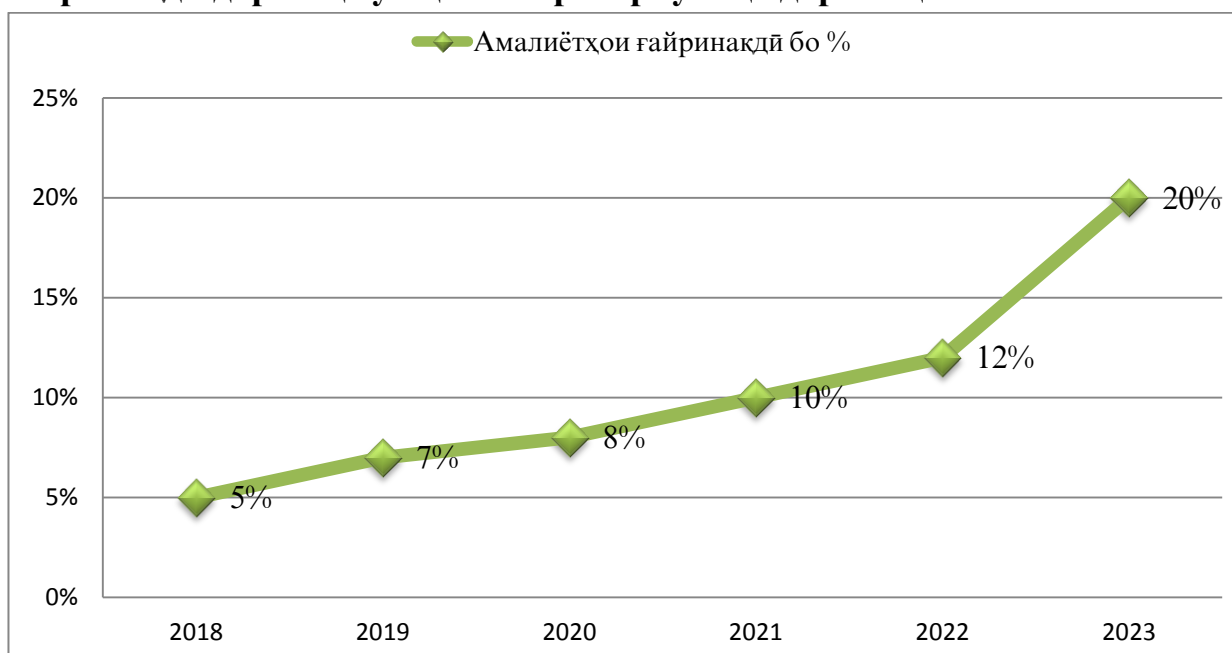

Сарчашма: дар асоси маълумотҳои сомонии электронии <https://www.nbt.tj> сохта шудааст.

Бояд ибраз дошт, ки новобаста аз андешидани тамоми чораҳои зарурӣ ҳанӯз ҳам гирифтани пули нақд аз банкоматҳо дар баробари афзоиши ҳаҷми пули дармуомилотбуда зиёд буда, он аз 0,5 млн. сомонӣ соли 2018 ба 15,5 млрд. сомонӣ дар соли 2023 баробар гардидааст, ки коҳиши ин масъала тақвияти баъзе паҳлӯҳои инфрасохтори электронии пардохтро тақозо менамояд. Аз маълумотҳои диаграммаи мазкур бар меояд, ки пардохти молу хизматрасонӣ дар соли 2018 10 млрд. сомонино ташкил намуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 63,7 млрд. сомонӣ баробар гардидааст, ки дар муқоиса ба соли 2018 5,3 маротиба афзоиш ёфтааст, ки ин ба вусъати бевоситаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар маҷмӯи умумии ҳисоббаробаркуниҳо мусоидат менамояд.

Таъсири манфии равандҳои ғайримунтазираи иқтисодӣ ба сатҳи фаъолияти бонкӣ, ки таъсири омилҳои берунаро дар худ таҷассум менамояд, талаб мекунад, ки тақвияти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар маркази диққати роҳбарияти олии кишвар ва мақомотҳои марбута қарор дода шуда, дар ин самт пайваста чораҳои татбиқшавӣ бояд андешида шавад. Дар ин аснод вобаста ба гирифтани пеши роҳи осебпазирӣ ва як қатор мушкилотҳои чузъии дигаре, ки дар ин замина пешрафти бомароми ташкилотҳои қарзиро мураккаб мегардад, ислоҳоти хизматрасониҳои қаблӣ, ки аз як қатор нуктаи назар ба талаботҳои имрӯзаи рақамикунонии иқтисодиёт мувофиқ намебошанд шартӣ зарурист ва онҳо бо шаклҳои нави хизматрасонӣ иваз намудан мувофиқи мақсад мебошад. Мушкилотҳои солҳои 2008-2014 ва таъсири омилҳои беруна бонкҳоро водор намуд, то ба низомҳои нави хизматрасонии бонкӣ таъя намуда, дар ин самт чораҳои зарурӣ андешанд. Ҳамин масъалаҳо ба раванди тақвияти низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва пардохтҳои электронӣ равиши дигар ба вуҷуд овард (диаграммаи 3.6.).

Диаграммаи 3.6. Динамикаи тағйирёбии ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар маҷмӯи ҳисоббаробаркуниҳо дар солҳои 2018-2023.

Сарчашма: дар асоси маълумотҳои сомонии электронии <https://www.nbt.tj> сохта шудааст.

Гузариш ба низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва тақвияти пардохтҳои электронӣ дар саросари кишвар то як андоза шиддати таъсири хавфҳои эҳтимолиро паст намуда, сатҳи пардохтпазирии бонку ташкилотҳои қарзиро баланд мегардонад. Вобаста ба он маълумотҳои расмие, ки аз тарафи БМТ пешниҳод гардидаанд, соли 2023 амалиётҳои ғайринақдӣ тавассути воситаҳои электронии пардохтӣ (кортҳои пардохтии бонкӣ ва ҳамёнҳои электронӣ) аз рӯи шумора 71,0 фоиз ва аз рӯи ҳаҷми амалиёти гузаронидашуда 90,4 фоиз афзоиш ёфтааст, ки дар муқоиса ба солҳои 2014-2017 натиҷаи рушди назаррас дорад.

Аз диаграммаи мазкур маълум аст, ки тамоюли рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар ҷамъи ҳисоббаробаркуниҳо агар соли 2018 5%-ро ташкил намуда бошад, ин меъёр дар соли 2023 ба 20% баробар гардидааст, ки дар давраи соҳибистиклолӣ аз ҳама нишондиҳандаи назаррас мебошад. Яъне, ин нишондиҳанда соли 2018 ба ҳисоби фоиз нисбат соли 2023 18 банди фоизӣ зиёд мебошад.

Мизони нобаробари талаботу тақлифот дар сатҳи амалиётҳои пулӣ, ки он тавассути пулҳои нақдӣ асос ёфтаанд, тақозо менамояд, ки ҷиҳати ҳамқадам шудан бо равандҳои ҷаҳонишавӣ ҳарчи зудтар инфрасохтори зарурии пардохтҳои электрониро бо фановариҳои замони муосир дар шароити имрӯза муҳайё намоянд. Ҷиҳати фароҳам овардани чунин шароит бо дарназардошти талаботҳои имрӯза бояд масъалаҳои зерин ҳадафи асосӣ бошанд;

1. Додани имтиёзҳои андозӣ ба пардохтҳои электронӣ дар муддати 3-4 сол вобаста ба шакли фаъолияти корхонаву муассисаҳо, ки ба қисми зиёди аҳоли хизмат мерасонанд;

2. Вобаста ба баҳисобгирии шумораи аҳолии кишвар дар сатҳи минтақаҳои Тоҷикистон фароҳамсозии инфрасохтори зарурии пардохтию электронӣ ҷиҳати тақвияти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ;

3. Кушодани марказҳои хизматрасонии электронӣ дар марказҳои фуруши калонҳаҷм ва дорои имкониятҳои зиёди хариду фуруш;

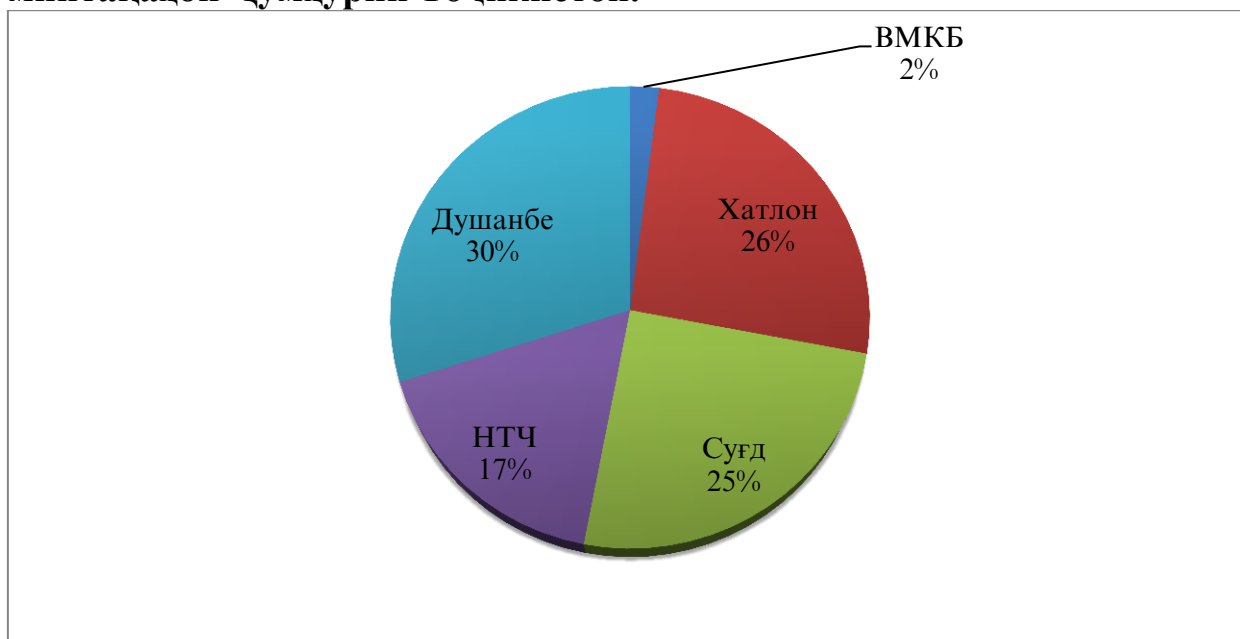
4. Дарёфти роҳҳои ҳавасманд гардонидани субъектҳои гуногуни иқтисодӣ чӣхати кушодани суратҳисобҳои бонкӣ барои пешбурди ҷарайёни дуруст ва саривақтии ҳисоббаробаркунӣ ва ғ.

Қайд кардан зарур аст, ки, ба андешаи мо, дар шароити имрӯза яке аз механизмҳои асосии тақвияти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва пардохтҳои электронӣ ин зиёд намудани шумора ва ҳаҷми қортҳои пардохтӣ мебошад, ки ба ин масъала пайваста ҷораҳои зарурӣ андешида мешавад ва ин масъала ҳамчун вазифаи асосии низоми бонкӣ махсуб меёбад. Таҷриба ва таҳлилҳои воқеии нишондиҳандаҳо ишора бар он дорад, ки дар Тоҷикистон аз солҳои 2010 то солҳои 2015 як қатор бонкҳои низомсоз, ки бидуни фароҳам сохтани инфрасохтори зарурии ташкилкунандаи ҷарайёнҳои пардохтӣ ҳиссаи бештари бозори қортҳои бонкиро дар таносуб бо дигар бонку ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ, ки имкони чунин амалро доштанд, фаро гирифта буданд ва ба як қатор мушкилотҳои идоравӣ ва пардохтпазирӣ рӯ ба рӯ гардиданд.

Бинобар ин, ҳангоми набудан ё нарасидани воситаҳои таъминкунандаи низоми пардохтӣ ё воситаҳои ҳозиразамони таъминкунандаи хизматрасониҳои виртуалӣ зарур аст, ки ҳар як бонку ташкилотҳои қарзӣ ба ҳавфҳои эҳтимолии мавсуф ба амалиётҳои нақдӣ ҷораандешӣ намуда, мавқеъ ва ҳиссаи худро дар доираи меъёрҳои имконпазири худ ба роҳ монанд, зеро ба воситаи татбиқи амалии технологияҳои ҳозиразамони иттилоотӣ тақвияти шаклҳои нави хизматрасонӣ имконпазир гардида, анбӯҳи талабот ба амалиётҳои нақдӣ кам мегардад.

Бояд иброз дошт, ки дар шароити нави хоҷагидорӣ масъала ҳамчун таҷриба боиси он гардид, ки бонкҳои тичоратӣ ғайр аз пешниҳоди қортҳои бонкӣ бояд як қатор замимабарномаҳои бонкӣ, ҳамёнҳои электронӣ ва Қ-рамзҳоро чӣхати содда ва осон кардани амалиёту хизматрасониҳо фароҳам оваранд. Рушди бозори қортҳои бонкӣ дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар гуногун буда, вобаста ба шумораи аҳоли ё зичии аҳоли рангоранг мебошад (диаграммаи 3.7.)

Диаграммаи 3.7. Динамика ва хиссаи қортҳои пардохтӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Сарчашма: дар асоси маълумотҳои сомонии электронии <https://www.nbt.tj> сохта шудааст.

Ба андешаи мо, дар ташкили мутавозини рушди бозори қортҳои бонкӣ ва, умуман, бозори хизматрасониҳои бонкӣ фаъолгардонии бахши институтсионалии бонкӣ ва муҳити рақобат зарурӣ ва аввалиндараҷа мебошад. Шарипов Б.М. дар мақолаи илмӣ худ чунин қайд намудааст, ки “.... таҳлили рақобат дар бозори хизматрасонии бонкӣ яке аз воситаҳои асосии идоракунии самарабахши фаъолияти бонкӣ ба ҳисоб рафта, ҳар як ташкилоти қарзӣ дар натиҷаи рақобат метавонад мавқеи худро дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ муайян намояд”[124]. Чунин тамоюл агарчанде, ки дар солҳои пеш барои низоми бонкии мо зарур буд, имрӯз пешрафт ва вучуд доштани бонкҳоро бидуни он тасаввур кардан ғайриимкон мебошад. Барои дар амал татбиқ намудани иқтисоди рақамӣ ва вусъати бомароми пардохтҳои электронӣ дар баробари шароити хуби хизматрасониҳо бояд масъалаҳои зерин таъмин бошанд:

1. Дастгирии бахшҳои имконпазирии истеҳсолӣ ва ба шуғли пурмахсул фаро гирифтани аҳоли дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар;
2. Содда ва дастрас гардонидани амалиётҳои бонкӣ ва бо ин роҳ баланд кардани саводнокии молиявии аҳоли;

3. Дастгирӣ намудани соҳибкории хурду миёна аз ҳисоби пешниҳоди қарзҳои арзон ва имтиёзнок дар сатҳи кишвар;

4. Ташкил намудани бонкҳои виртуалӣ ё хизматрасониҳои ба ин баробар, ки хусусияти минтақавӣ ва байналимилалӣ доранд;

5. Таъмин намудани афзалиятҳои бехатарӣ ва амнияти пулҳои ғайринақдӣ, гум шудани қорт ё ҳолатҳои дигаре, ки тавассути замимабарномаҳои бонкӣ идоракунии суратҳисобҳо имконпазир мебошад.

3.2. Масъалаҳои арзёбӣ ва таъмини сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва ташаккули шаклҳои нав ва таъсисёфтаи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ташаккули муносибатҳои нави бозорӣ қулли мақом ва нақши муносибатҳои байнибонкиро тағйир дода, таъмини пай дар пайи раванди тақрористеҳсол ва бартараф намудани таваккалҳоро дар соҳаҳои иқтисодиёт аз ҳисоби омилҳои бонкӣ, ки дар ҳолати интиқоли пул сар мезанад, ба миён овард. Дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ фаъолияти бонкҳои тичоратӣ бояд ҳамчун шакли соҳибкорӣ, таъминкунандаи бехатарии иқтисоддӣ ва ниғаҳдошти маблағҳои пулии мизочон дар шакли амонату пасандоз, инчунин, расонидани хизматҳои нав, ки талаботи замони иқтисоди пешрафта мебошад, арзёбӣ карда шавад. Тағйир ёфтани ҳолати техникий низоми бонкии ҷаҳонӣ ва тақия намудан ба ҷарайёнҳои рақамикунонӣ тамоми бонкҳоро водор намуд, ки аз шаклҳои муосири хизматрасониҳои виртуалӣ бо истифода аз дастгоҳҳои ҳушманд васеъ истифода баранд.

Барои дарки таҳия ва татбиқи чораҳо оид ба ташаккули бозори мутамаддини хизматрасонии муосир, пурзӯр қардани низоми ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ ва истифодаи ҳисоббаробаркунӣ тибқи стандартҳои байналхалқӣ мутахассисони баландихтисос заруранд ва татбиқи ин масъала як зумра масъалаҳоро оид ба инноватсия дар фаъолияти бонкҳо бо истифодаи васеи технологияҳои муосир дар бар мегирад[71].

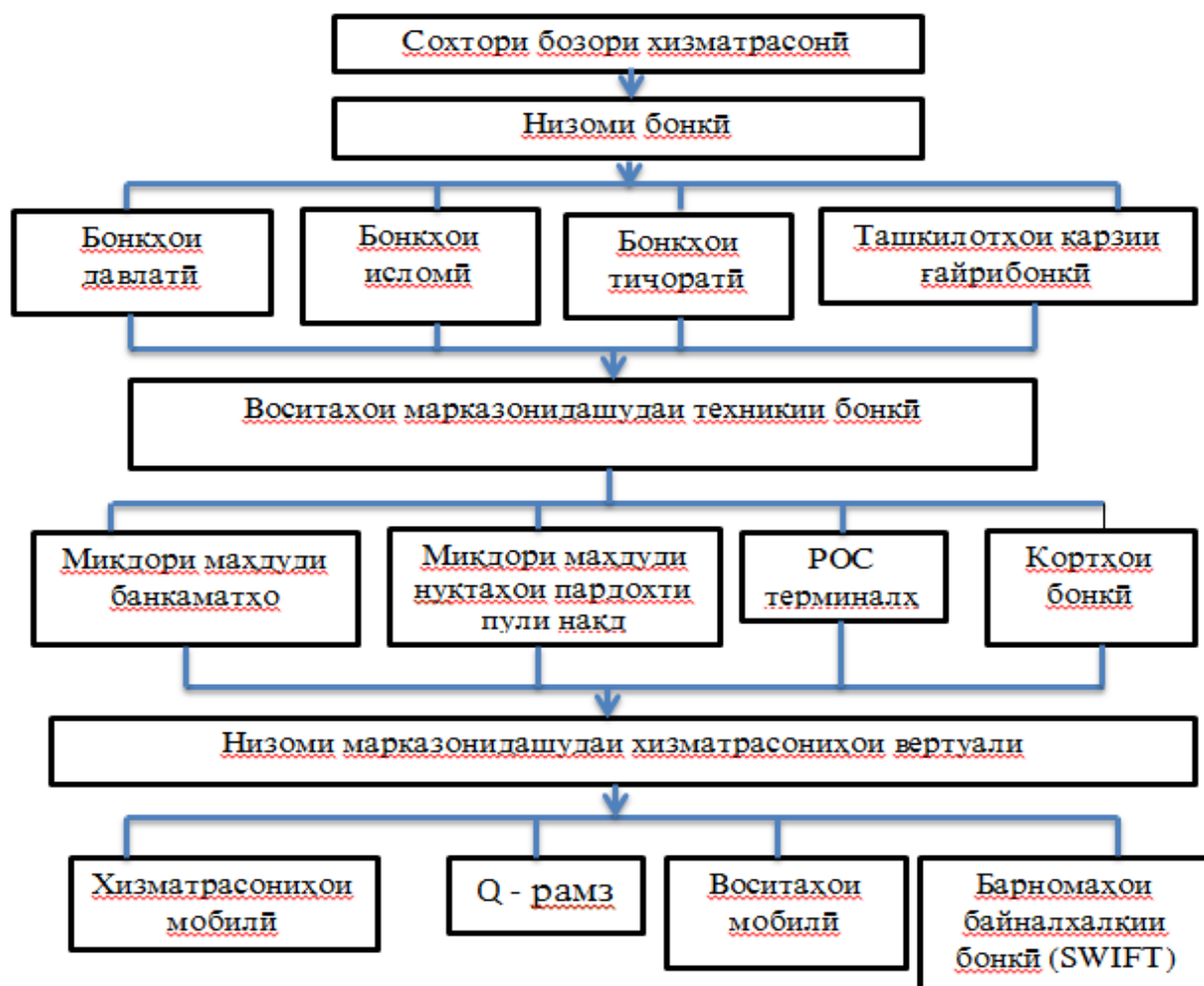
Таҷрибаи рушди низоми бонкӣ нишон медиҳад, ки амнияти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ аз нуқтаи назари коҳиш додани як қатор мушкилотҳои бо пули нақд алоқаманд дар муқоиса бо дигар амалиётҳои, ки хусусияти нақдӣ ва субъективӣ доранд, афзалият ва бартариӣ бештар доранд. Қайд кардан зарур аст, ки дар давраи иқтисоди бозаргонӣ, баъди васеъ шудани доираи муносибатҳои иқтисодии гуногунҷабҳа бо кишварҳои дуру наздик дар ҳолати иҷрои қор, мол, хизматрасонӣ, интиқоли пул ва дигар ҳуҷҷатҳои пардохтӣ, инноватсияи бонкиро як амри воқеӣ барои пешбурди қори соҳаҳои гуногун муайян намудан зарур аст. Ташкили дурусти қорӣ намудани навоҷарӣ яке аз шартҳои асосии пешрафти иқтисодиёти бозаргонӣ буда, донишмандони масъалаҳои марбут ба инноватсияи бонкӣ, тартиби пардохтҳои электронӣ, шаклҳои муфиди ҳисоббаробаркунӣ ва масъалаҳои дигари воқеа ба онҳо, ки бевосита ба самаранокии фаъолияти бонкҳои тижоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣ мусоидат мекунанд ва ба роҳ монда мешаванд, аҳамияти муҳим доранд.

Дар шароити бошиддат ривож ёфтани техника ва технологияҳои муосир дар соҳаи низоми бонкӣ, махсусан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тақозо менамояд, ки хизматрасониҳои маҷозии қомилан мувофиқ ба талаботи аҳолии пешниҳод қардида, бозори хизматрасониҳои бонкӣ қурзур қарда шаванд. Зеро мувофиқ ба талабот ба таҷрибаи доимӣ афзоиш ёфтани талабот ба амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ, ки мо онро метавонем таваҷҷути воқеаҳои ҳоҷиразмони электронӣ пардохтӣ қурра қонеъ намоем. Гуфтаи зарур аст, ки тағйиротҳои соҳторӣ ва қурӯҳбандии марҳалаҳои рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ бо дарназардошти сатҳи талаботи қомеа арзёбии қиддири тақозо намуда, роҳҳои имқонқазирӣ рушди мутақобиларо бо иқтисодиёт тақозо менамояд ва ин соҳторҳои даҳлдори давлатиро ба он водор месозад, ки ташкили бозори муттамадин ва пешрафтаи хизматрасониҳои бонкиро дар кишвар ташқил намуда, роҳҳои татқиқи онро пайваста қустуҷӯ намоянд.

Дар доираи тамоюлҳои замони муосир дар мақолаи илмӣ худ Ганиев Р.Г. чунин ибраз доштааст, ки “..... бо мақсади ифшо ва пешгирӣ намудани афзоиш ва авҷи хавфҳои системавӣ, мунтазам дар самти мавҷудияти алоқамандӣ байни миёнаравони молиявӣ ва инфрасохтори бозори молиявӣ, таъсири соҳаи бучавӣ ба рушди бахши воқеии иқтисод, таъсири тамоюлҳо дар рушди бозорҳои молиявӣ ва молии ҷаҳонӣ, алаҳхусус, кишварҳои шарикӣ Тоҷикистон, таъсири маҷмӯи омилҳои дигар тадқиқотҳо амалӣ гашта истодаанд”[94].

Вобаста ба санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танзими раванди идоракунии бозори хизматрасониҳои бонкӣ тавассути техникаву технологияҳои муосир бо дарназардошти таҳлили вазъи бозори хизматрасониҳои бонкӣ, иловатан, пешниҳоди хизматрасониҳои нав ҳамчун маҳсулотҳои босифати бонкӣ авлавияти муваффақиятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи низоми бонкӣ ва бозори бонкӣ мебошад.

Имрӯз иштирокчиён ва ташкилкунандагони бозори хизматрасониҳои бонкиро бахши институционалии молиявӣ қарзӣ ташкил дода, онҳо бо бартариятҳои гуногун амал менамоянд.

Расми 3.4 . Соҳтори бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва таркиби воситаҳои он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Шаклгирӣ ва паҳлӯҳои гуногуни ҷарайёнҳои бонкӣ имрӯз аҳамияти бештарро дар самти пешниҳоди шаклҳои нави хизматрасониҳои муосири бонкӣ бо усулҳои нави ҳозиразамон тақозо намудааст. Ин боис мегардад, ки барои тақвияти хизматрасониҳои нави бонкӣ бо дарназардошти қонеъ гардонидани талаботҳои аҳоли танзими онҳо низ таъмин гардад.

Ташкили дурусти бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар ҳама ҳолат аз ваъзият ва ҳолати иқтисодии низоми бонкӣ вобаста буда, рушди ҳаматарафаи онро иқтисодии захиравии бонк, қабляти пардохтпазирӣ, сатҳи навоарӣ ва дараҷаи идоракунӣ ташкил медиҳад. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ қисми мураккабии бозори бонкӣ буда, он аз як қатор меъёрҳои таркибӣ ва воситаҳои электронӣ иборат мебошад. Доимотағйирёбанда

будани назму низоми иқтисодиёти ҷаҳон боиси он мегардад, ки дар сатҳи зарурӣ вобаста ба талаботи замон бозори хизматрасониҳои бонкӣ тақвият ёфта, рушди он бо фановариҳои замони муосир ҳамоҳанг карда шавад.

Маълум аст, ки «...тибқи бозори муосири хизматрасониҳои бонкӣ бартариӣ бештарро истифодаи технологияҳои муосир ва дар заминаи ин замимабарномаҳои виртуалӣ ташкил медиҳад, ки тавассути он тамоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ анҷом дода мешаванд. Ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ бо роҳи аз як суратҳисоби бонкӣ баровардан ва ба суратҳисоби бонкии дигар ворид намудани воситаҳои пулии мизочон амалӣ мешаванд»[85]. Вобаста ба чунин шароитҳои ҷорӣ зарурияти тақвияти рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ, ки он ҳамчун масоили мубрами муштаримеҳварро дар бар мегирад, муҳим доништа, рушди бомароми таъмини устувори бонкҳои тичоратиро фарогир мебошад.

Дар баромади худ Холиқзода Ҳ.Ҳ. дуруст қайд намудааст, ки «...бешак таҷриба нишон медиҳад, ки гузариш ба низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ яке аз омилҳои рушди босуботи иқтисодиёти миллӣ ва низоми молиявӣ маҳсуб ёфта, барои таъмини шаффофиятҳои молиявӣ, ғанӣ гардонидани буҷети давлатӣ, пешгирии омилҳои коррупсионӣ ва коҳиши таъсири омилҳои инсонӣ нақши муҳим дорад»[123]. Рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити баланд гардидани талабот ба хизматрасониҳои виртуалӣ тақозо менамояд, ки барои баланд гардидани рақобатпазирии бонк ва ҷалби таваҷҷуҳи мизочон шаклҳои нав ва соддаи хизматрасониҳои бонкиро ҷорӣ намояд. Ҷорӣ намудани шаклҳои муосири бонкӣ, дар айни замон, бояд хусусияти умумимиллӣ ва умумииқтисодӣ дошта, дар он бояд таъмини амнияти иқтисодӣ ва рушди самараноки он ифода карда шавад.

Бояд тазаққур дод, ки вобаста ба сохтори нишондиҳандаҳои бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва тақвияти минбаъдаи рушди ин нишондиҳандаҳо дар соли 2023 назаррас мебошад, ки сатҳи воқеии онро дар расми 3.5. мушоҳида кардан мумкин аст.

Расми 3.5. Инфрасохтори пардохтӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои Ҷаҳонишавӣ, Тараққӣёт, Бонкдорӣ с. 43.

Вобаста ба маълумотҳои овардашудаи инфрасохтори рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо далелҳои хавфнок гардидани амалиётҳои нақдӣ ва коҳиш ёфтани сатҳи пардохтпазирии бонку ташкилотҳои қарзӣ тамоюли зиёдшавиро касб намуд. Тибқи нишондиҳандаҳои расми мазкур инфрасохтори пардохтӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон натиҷаи назаррас дошта, соли 2023 шумораи бонкаматҳо 1947 адад, терминалҳои электронӣ дар нуқтаҳои пешниҳоди пули нақд 2797 ададро ташкил дода, ҳамзамон бо ин терминалҳои электронӣ 7437, терминалҳои электронӣ дар нуқтаҳои савдо ва хизматрасонӣ 4637, Q - рамзҳо 20051 ададро ташкил медиҳад, ки дар муқоиса ба солҳои пеш зиёд мебошад.

Натиҷаи ин зиёдшавӣ маънои онро дорад, ки ҳаҷми амалиётҳои ғайринақдӣ аз 12% соли қорӣ то ба 20% дар соли 2023 баробар гардидааст.

Дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ зарурати тақвияти минбаъдаи рушди бозори хизматрасониҳои бонкиро тавассути замимабарномаҳои бонкӣ татбиқ намудан имконпазир мебошад. Аз ҳамин лиҳоз, баҳодиҳӣ ба вазъи хизматрасониҳои бонкӣ шартӣ зарурӣ буда, дар заминаи он ҷорӣ намудани шаклҳои нав ва комилан санҷидашудаи хизматрасониҳои бонкӣ шартӣ зарурӣ мебошад ва дар татбиқи он бояд ҳамеша аксуламалҳои институтсионалӣ ҷой дошта бошад.

Қайд кардан зарур аст, ки айни замон дар таҳия ва татбиқи чораҳои ҷиҳати ташаккули бозори мутамаддини ватанӣ ва гузаронидани пул аз як суратҳисоб ба суратҳисоби дигар, пурзӯр кардани низоми ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ ва пардохтҳои электронӣ, пурра ташкил намудани ҳукумати электронӣ ва дар сатҳи зарурӣ аз байн бурдани мушкilotҳои асосии муфлисшавии бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои ғайрибонкӣ қадамҳои мушахасс гузоштан муҳим аст.

Рушди босуботи низоми бонкӣ дар заминаи технологияҳои ҳозиразамони хизматрасонӣ метавонад чунин имкониятҳоро фароҳам оварад;

- баланд гардидани ҳиссаи пасандозҳои шахсони ҳукукию воқеӣ дар шакли ғайринақдӣ бидуни гирифтани онҳо аз бонк дар як давраи муайян;

- зиёд гардидани шаклҳои муосири хизматрасониҳои бонкӣ тавассути дастгоҳҳои алоқаи виртуалӣ ва замимабарномаҳои бонкӣ;

- фароҳам овардани шароит ҷиҳати тақвияти низоми бонкӣ бо роҳи баланд бардоштани рақобатпазирии бонкӣ;

- кам гардидани нархи хизматрасониҳои бонкӣ ва баланд гардидани сифати хизматрасониҳои бонкӣ.

Таркиби бозори хизматрасониҳои бонкиро як қатор амалиёту хизматрасониҳои асосии бонк ташкил медиҳанд, ки дар заминаи он дигар шаклҳои хизматрасониҳои виртуалии бонкӣ ба воситаи дигар замимабарномаҳои бонкӣ, дастгоҳҳои ҳозиразамони хушманд анҷом дода мешаванд ва рушди ин масъала, дар айни замон, боис мегардад, ки як қатор

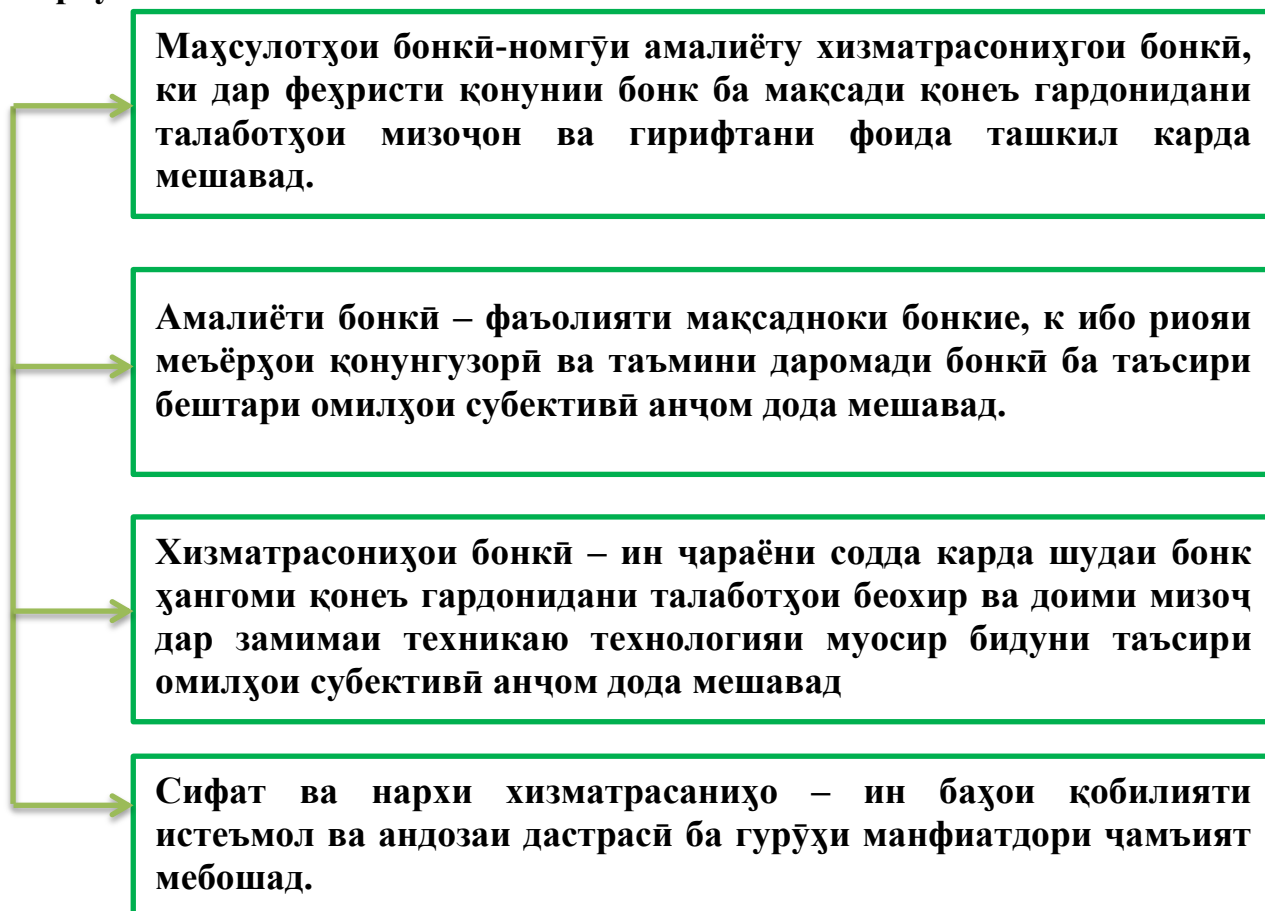
масъалаҳое, ки боиси сади роҳи ҳавасмандии мизоҷон мегардад, гирифта шавад.

Қайд кардан зарур аст, ки дар шароити имрӯза яке аз масъалаҳои асосии рақобатпазирӣ ва мавқеи бонки тичоратӣ дар бозори молиявӣ бевосита аз сифати маҳсулот ва хизматрасониҳои бонкӣ, расмиёт ва сатҳи устувории он вобаста аст. Равандҳои тичоратӣ дар қаноатмандии муштарӣ ва эътимоди онҳо ифода меёбад. Бо вучуди ин, сатҳи маҳсулот ва хизматрасониҳои муосири бонкӣ дар аксар маврид ба якхела ва якрангии нархҳо хос аст. Ҷузъиётҳое, ки бонкҳои тичоратиро водор месозад ба хусусиятҳои ғайринархӣ худ, аз ҷумла, ба сифати таъминот тавачҷӯх намоянд, ин сифати хизматрасониҳои бонкӣ мебошад.

Заминаи бунёдии рушди хизматрасониҳои нави бонкӣ аз ягонагии ҷарайёнҳои ба ҳам алоқаманд ва вобастаи шаклҳои анъанавии маҳсулот, амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ сурат мегирад ва тавассути он арзёбӣ ва баҳодиҳии масъала дар доираи ҳадафҳои рушди масъала таъмин карда мешавад. Бо ин мақсад моро зарур аст, ки вобаста ба зарурияти масъалаҳои муҳими низоми бонкӣ тавсифи ягонагии омилҳои асосиро дошта бошем (расми 3.6.).

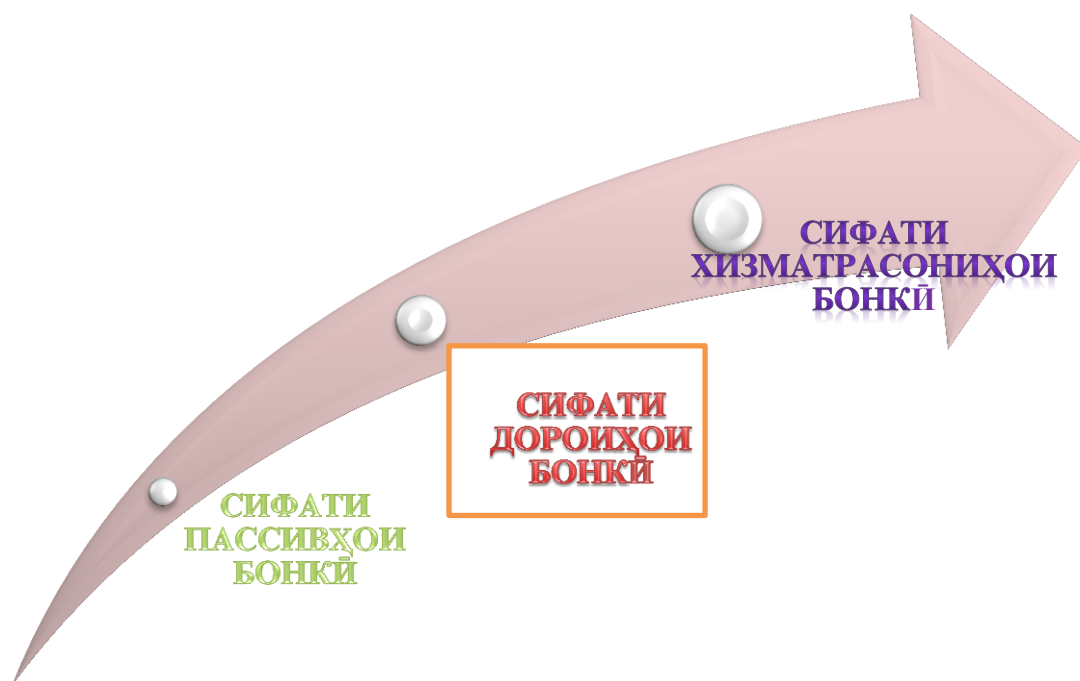
Сифати хизматрасонии (маҳсулотҳои) бонкӣ ин қобилияти маҷмӯи аломатҳои (унсурҳои) хизматрасонии (маҳсулотӣ) бонкӣ мебошад, ки барои қонеъ гардонидани талаботи муштарӣ нигаронида шудааст[108].

Расми 3.6. Тавсифи таркибии ташаккулёбандаи амалиётҳои виртуалии бонкӣ.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Маҳсулотҳои бонкӣ ин ҷароҳатҳои анъанавии фаъолияти бонк мебошад, ки дар заминаи он амалиёт ва дигар хизматрасониҳои бонкӣ ташаккул меёбанд. Вобаста ба ин қайд кардан зарур аст, ки дар шароити имрӯза заминаҳои ташаккули амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ аз маҳсулотҳои бонкӣ таркиб ёфта бошад, тақвият ва рушди он дар ҳама шароит аз сифати хизматрасониҳои бонкӣ таркиб меёбад. Илова бар ин, қайд кардан зарур аст, ки дар сатҳи фаъолияти бонкӣ дараҷаи сифати бунёдии омилҳои доираи фаъолияти бонкӣро ба 3 гурӯҳи асосӣ тақсим кардан мумкин аст, ки натиҷаи онро дар расми 3.5. мушоҳида кардан мумкин аст.

**Расми 3.7. Унсурҳои асосии сифат ва рақобат дар сатҳи бозори
банкӣ**

Сарчашма. Таҳияи муаллиф.

Гуфтан зарур аст, ки хизматрасониҳои банкӣ қисми таркибии фаъолияти банкҳо буда, дар доираи он сатҳи талабот ва дигар имкониятҳои мавҷудаи банк мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор дода мешавад. Қарайёни қаблии сатҳу сифати фаъолияти банкро дар бозори рақобат, пеш аз ҳама, сифати пассивҳои банкӣ ташкил дода, он аз қобилияти устувор будани банк вобаста ба нуқтаи назари мизочон ва боварии онҳо вобастагӣ дорад. Айни замон, яке аз шартҳои асосии самаранонк пеш бурдани фаъолияти банк – ин дар доираи захираҳои мавҷудбуда фаъолият кардан мебошад, ки он ба қисмати таркибии пассивҳои банкӣ вобаста мебошад.

Таркиби сифати пассивҳои банк, пеш аз ҳама, аз мӯҳлати захираҳо, ҳаҷм ва меъёри фоизи онҳо баҳо дода мешавад. Ташкили захираҳои банкӣ аз ҳисоби сармояи дохилӣ яке аз қисматҳои дигари сатҳи самаранокии фаъолияти минбаъдаи банкҳо махсуб ёфта, ба ин масъала аҳамият додан шарти зарурӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, ҷиҳати ҷалби сармояи дохилӣ зарур аст, ки чораҳои зерин андешида шаванд;

1. Таъмин ва чорӣ намудани воситаҳои кафолатӣ ба дорандагони воситаҳои озоди пулӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

2. Пешниҳоди шартҳои зарурӣ ҷиҳати бехатарии пасандозҳои аҳоли ва ҳимояи манфиати онҳо;

3. Пурзӯр кардани қобилияти пардохтпазирии худ ва дар заминаи ин иҷро кардани уҳдадориҳои саривақтии худ ва ғ.

Дар шароити тағйирёбанда будани вазъияти иқтисодии давлат ва доимӣ будани сатҳи талабот ба амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ сифати активҳои бонкиро омили асосии баромадан аз вазъияти бӯҳронӣ ҳисобидан мумкин аст. Вобаста ба баъзе сифатҳо активҳои бонкиро аз рӯи омилҳои зерин муайян кардан мумкин аст:

- сифати сандуқи қарзӣ;
- ғоидаоварии активҳо;
- дараҷаи хатари активҳо;
- ҳиссаи қарзҳои мӯҳлати паспардохташон батаъҳирифта.

Қайд кардани зарур аст, ки сифати активҳои бонкиро аз рӯи унсурҳои зерин муайян кардан хусусияти умумӣ дошта, он аз рӯи сатҳи сифати сандуқи қарзӣ бо таносуби ҳиссаи қарзҳои муаммодор ва сатҳи ғоидаоварии активҳо муайян карда мешавад. Дар айни замон, ғоидаоварии активҳо аз қисмати активҳое иборат мебошад, ки онҳо активҳои дар гардишбуда иборат буда, бештар ба активҳои пулӣ мансуб мебошад. Маълум аст, ки дар бонкҳои тиҷоратӣ барои дигар кардани таркиби хизматрасониҳо аз ҳисоби хароҷотҳои иловагӣ барои ворид намудани технологияҳои нави хизматрасонӣ онҳоро ба: активҳои умумӣ ва активҳои пулӣ ё ғоидаовар ҷудо мекунанд, ки аз рӯи инҳо ба татбиқи масъалаҳои нав бонк мавқеи ҳудро дигар менамояд. Илова бар ин, дараҷаи бехатарии активҳо яке аз шартҳои асосии таъмини устувории ғаъолияти бонк маҳсуб ёфта, он аз активҳои дараҷаи хатарнокиашон паст ва дараҷаи хатарнокиашон баланд иборат буда, ба он бояд дар ҳама ҳолат аҳамияти зарурӣ ва аввалиндараҷа дода шавад.

Таҷрибаи солҳои 2014-2018 нишон дод, ки сатҳи ҳиссаи қарзҳои мӯҳлати паспардохташон батаъхирафтода аз ҳудуди 50% низ гузашт, ки ҳамчун мушкилоти асосии низоми бонкӣ онро ҳисобидан мумкин аст. Гирифтани пеши роҳи болоравии сатҳи хавфҳои сандуқи қарзӣ як қисми дигари беҳтаршавии сифати хизматрасониҳои бонкӣ маҳсуб меёбад. Бояд ибраз дошт, ки дар натиҷаи таҳлилу баррасии масъалаи мазкур илова бар гуфтаҳои боло, ба андешаи мо, ба сифати активҳои бонк, пеш аз ҳама воситаҳои зарурии пулӣ дар бонк, дароз будани мӯҳлати захираҳои пулӣ ва зиёд будани дороиҳои пардохтпазир аст.

Дар сатҳи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба зиёд шудани сатҳи талаботҳои мавҷудаи бозори бонкӣ ва густариши ҳиссаи хизматрасониҳои бонкӣ ва рақобатпазирии маҳсулотҳои бонкӣ сифати хизматрасониҳо омили асосии муваффақиятҳои ҳар як бонки тижоратӣ дар бозори бонкӣ маҳсуб меёбад. Дар сифати хизматрасониҳои бонкӣ айни замон бартарияти бештарро қобилияти пардохтпазирии бонкҳои хизматрасон, сифати хизматрасониҳои онҳо, нархи хизматрасониҳо, пайваستшавии бемаҳдуд ба шабакаи интернет ва дастрасии содда ба хизматрасониҳои бонкӣ таъкил медиҳанд.

Барои таъкили сифати хизматрасониҳои бонкӣ дар айни замон зарурияти андешидани чораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

- беҳтаргардонии ҳолати техникаю барномавии бонк ҳангоми баланд шудани талабот ба амалиётҳои виртуалӣ;
- пурзӯр кардани амнияти иттилоотию иртиботии хизматрасониҳои бонкӣ ҳангоми истифодаи онҳо дар ҷарайёни хариду фурӯш;
- беҳтар сохтани фазои дастрасӣ бо интернет ба баландсуръат дар минтақаҳои алоҳидаи аҳамияти умумидошта ва минтақаҳои алоҳида дурдаст;
- ба даст овардани эътимод ва боварии аҳоли ҳангоми пешниҳод ва истифодаи хизматрасонӣ ва ғ.

Қайд кардан зарур аст, ки ҳангоми баланд будани тамоюлҳои зудтағйирёбанда дар шароити муосир бояд, пеш аз ҳама, ҷиҳати иҷрои васеи тамоми амалиётҳо дар минтақаҳои гуногун навоариҳои навбатии тамоми низоми бонкӣ ташаккул ва бунёди таъҷилии экосистемаи мустақили бонкӣ ва дастрасии содда ба он бошад. Зарур аст, ки ҷиҳати рушд технологияҳои рақамӣ сарҳадҳои байни низоми бонкӣ ва ташкилоту муассисаҳои савдо, хизматрасонӣ ва истехсолиро аз ҳисоби надоштани воситаҳои ягонаи ҳисобу китоб норавшан менамояд, ки ин боиси таҳияи концепсияи экосистемаи виртуалии бонкӣ мегардад.

Ташреҳ ва тавсифи мукаммали ин масъаларо чунин меҳисобанд, ки экосистемаи бонкӣ – ин, пеш аз ҳама, муттаҳид шудани бонк ё низоми бонкӣ ва бахши институтҳои молиявӣ, ширкати интернетӣ ва оператори мобилӣ дар як ширкати холдингӣ бо мақсади 100% қонеъ гардонидани талаботи муштариён бо истифода аз низоми «равзанаи ягона» ва назорати пурраи муштарӣ мебошад[90]. Ба андешаи мо, дар айни замон ташкили чунин муҳити экосистемаи бонкӣ дар муттаҳид сохтани шабакаи интернет тавассути операторҳои мобилӣ омили асосии тақвият ва рушди масъалаи мазкур дар сатҳи зарурӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, экосистемаи бонкӣ натавонанд хизматрасониҳои бонкӣ, балки хизматрасонии суғуртавӣ, тақвияти маҳсулоти сармоягузорӣ, хадамоти алоқа, хизматрасонии сайёҳӣ, интиқоли ғизо ва хӯрокворӣ, хизматрасонии нақлиётӣ, кинотеатрҳои онлайнӣ, хизматрасонии таълимӣ ва тиббӣ, хадамоти машваратӣ ва ғайраро дар доираи ташкил ва татбиқи дурусти экосистемаи марказонидашуда, ки бахши бонкӣ қисмати асосии он мебошад, имконпазир мегардад.

Ислоҳоти таркибӣ дар самти амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити имрӯза аз дараҷаи рушди иқтисоди миллӣ ва талаботҳои рӯзафзуни аҳоли вобастагии зиёд дошта, он ба таври муқаррарӣ ҳамаҷун масъалаи асосӣ ва аввалиндараҷа маҳсуб меёбад.

Ибрази андеша намудан муҳим ва зарур аст, ки дар фаъолияти худ бонкҳо амалиёту хизматрасониҳои гуногунро истифода менамоянд ва онҳо дар аксар маврид хосиятҳои фарогирӣ дошта, ба ҳама самту соҳаҳои алоҳида рост меоянд. Лекин, вобаста ба зарурият ва талаботҳои доимӣ аз нуктаи назари мавқеъ ва вақти дастрасӣ ба хизматрасониҳо, онҳо бояд такмил дода шаванд. Вобаста ба ин зарурият мо ташкил ва такмилдиҳии як қатор амалиёту хизматрасониҳоро дар шакли сифатан нав пешниҳод намуда, онро дар чунин шакл тавсиф намудем (ҷадвали 3.4.).

Ҷадвали 3.4. Шаклҳои муосири татбиқшавандаи хизматрасониҳои бонкӣ дар ташкилотҳои қарзӣ

Шаклҳои муосири хизматрасониҳои бонкӣ	Тафсири хизматрасониҳои муосири бонкӣ	Имкониятҳои истифодаи хизматрасониҳои бонкӣ
Қарздиҳии ғайринақдӣ	Дар татбиқи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва пиёда сохтани ҳадафҳои стратегии давлат истифодаи қарздиҳии ғайринақдӣ	Дар айнаи замон инфрасохтори зарурии татбиқи қарздиҳии ғайринақдӣ вобаста ба ҳолатҳои воқеии ҷойдошта 90% дар 100% имконияти татбиқшавӣ. Ин масъала дар доираи фармони роҳбари давлат дар масъалаи «Вусъати ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ» имконпазир аст.
Кушодани хатти қарзӣ	Кушодани хатти қарзӣ новобаста аз он, ки қабл аз ин ҳам вуҷуд дошт. Зарур аст, ки онро дар шакли нав ба тариқи ғайринақдӣ амалӣ намуд.	Дар шароити имрӯза тақвияти ин масъала аз тарафи бонкҳо ва дигар институтҳои қарзии ба ин баробар 100% имконпазир аст. Аз рӯи татбиқи он назорат бурдан шартӣ зарурӣ мебошад.
Хизматрасонии ҳавасмандгардонӣ ва маҳдудкунӣ	Хизматрасонии фосилавӣ, ҳавасмандгардонӣ, маҳдудкунӣ – ин шакли нави хизматрасонии универсалие мебошад, ки дар ҳама намудҳои амалиёт онро истифода бурдан имконпазир аст.	Хизматрасонии фосилавӣ маҳдудкунӣ бештар имконияти истифодаи он дар амалиёт бо қортҳои бонкӣ, амалиётҳои қарздиҳӣ, амалиёти пасандозӣ ва монанди инҳоро истифода намудан мумкин аст.

Хизматрасонии бефоиз	Хизматрасонии бефоиз ба хотири нигоҳ доштани сатҳи мизочон ва доимӣ кардани истифодаи онҳо аз хизматрасониҳои бонкӣ ва ба таври пайваста пешниҳод намудани хизматрасониҳо.	Хизматрасонии бефоиз, асосан, аз тарафи бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ дар додан ва нигоҳдории малағ бояд истифода гардад. Татбиқи истифодаи ин шакли хизматрасонӣ ба бонку ташкилотҳои молиявӣ қарзии ғайрибонкӣ ва иқтисодии захиравии онҳо вобаста мебошад.
Хизматрасонии машваратӣ – фосилавӣ	Хизматрасонии машваратӣ фосилавӣ тавассути кабинети инфиродӣ ва дигар дастгоҳҳои мобилии хушманд бо истифодабарандагони хизматрасониҳои бонкӣ ба роҳ монда мешавад.	Дар заминаи технологияҳои муосир имконияти татбиқи ин масъала дар сатҳи ҷомеа ва тамоми субъектҳои иқтисодӣ 100% имконпазир мебошад.
Хизматрасонии қарздиҳии омехта	Дар шароити имрӯзаи хочагидорӣ вобаста ба баланд гардидани сатҳи талаботҳои хурд ва миёнаи аҳоли ба қарзҳои омехта, ки ивазшавии онҳо бо пул тавассути бонкҳо имконпазир аст, ҷоринамоии он дар тамоми бонкҳо ба мақсад мувофиқ аст.	Хизматрасонии қарздиҳии омехта бояд аз тарафи гурӯҳи бонку ташкилотҳои қарзӣ дар мувофиқа ба якдигар амалӣ гардад. Тибқи меъёрҳои амалӣ имрӯз имконияти истифодаи он 50% мебошад.
Пулҳои электронӣ ё рақамӣ	Гузаштан ба чунин шакли хизматрасонӣ имконият медиҳад, ки дар сатҳи низомии бонкӣ хавфҳои эҳтимолии доимовучуддошта кам гардида, як қатор имкониятҳои нав ва иловагӣ дар низомии бонкӣ ба вучуд оварда шавад.	Албатта, дар сурати гузаштан ба низомии нави хизматрасониҳои бонкӣ ва пеш рафтан бо шартҳои рақамкунонии иқтисодӣ, бо мурури замон худ аз худ гузаштан ба пулҳои электронӣ ё рақамиро ба вучуд меоварад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои мавҷудан имрӯзаи низомии бонкӣ.

Ҳамқадам шудан ба тамоюлҳои печидаи ҷаҳонишавӣ тақозои онро дорад, ки роҳҳои баланд бардоштани хизматрасониҳои бонкӣ вобаста ба талаботҳои аҳоли дар бозори бонкӣ дарёфт, коркард ва пешниҳод карда шавад. Зеро яке аз манбаъҳои асосӣ ва дастрасӣ ба амалиёту хизматрасониҳои бонкӣ ҷорӣ намудани намудҳои нави амалиёту хизматрасониҳои муосири бонкӣ, ки аз ҳама

нуқтаи назар: сарфаи вақт, сарфаи хароҷот, суръати амалиёт, содда будани амалиёт ва як қатор масъалаҳои дигар мувофиқ ба талаботҳои ҷомеа бошад.

Дар сатҳи хизматрасониҳои муосир дар таркиби як амалиёт ё як шакли хизматрасонии хусусияти ғайринақдидошта метавон як қатор хизматрасониҳои иловагии дигарро ташкил намуд. Махсусан, айнӣ замон дар доираи он хизматрасонӣ, ки талаботи рӯзафзун доранд, дар доираи онҳо барои доимӣ кардани мизочон ва тезонидани ҷарайёни хизматрасонӣ метавон шаклҳои иловагии хизматрасонии бонкиро ба миён овард. Ба ҳама маълум аст, ки яке аз шаклҳои маъмул ва васеъ истифодашавандаи амалиётҳои бонкӣ ин амалиёти қарзӣ мебошад, ки айнӣ замон зиёда аз 50% даромади бонкиро ташкил медиҳад ва ба он талабот ба таври доимӣ ҷой дорад.

Новобаста аз ин, як қатор омилҳои дохилию хориҷӣ ба ин ҷарайён таъсири манфӣ мерасонанд. Бинобар ин, дар шароити имрӯза ғайринақдикунонии амалиётҳои қарзӣ аз як тараф ба татбиқи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ мусоидат менамояд, аз дигар тараф, таъмини бехатарии бозпасгардии он аз ҳисоби ғайримақсаднок истифодабарӣ пешгирӣ карда мешавад. Илова бар ин, гуфтан зарур аст, ки тавассути ғайринақдикунонии маблағ пул танҳо ба ҳама соҳае истифода мешавад, ки мизоч хоҳиши барои ҳалли он масъала қарз гирифтандро дошт. Ба ин минвол, ташкили қарздиҳии ғайринақдӣ дар шароити имрӯза муҳим, зарурӣ ва саривақтӣ мебошад.

Яке аз пешниҳодҳои нави хизматрасонии мо дар самти тақвияти амалиёт ва ҳисоббаробаркунӣ кушодани хатти қарзӣ, ки пеш бо усулҳои анъанавӣ истифода мегардид. Имрӯз истифодаи он дар заминаи техника ва технологияи муосир бо усулҳои электронӣ ва ғайринақдӣ шакли нави хизматрасонӣ ё тақвиятёфтаи он маҳсуб меёбад. Гуфтан зарур аст, ки кушодани хатти қарзӣ бо усулҳои муосири пардохт ба тариқи ғайринақдӣ агар аз як тараф ба бехатарии амалиёт мусоидат намояд, аз дигар тараф барои баланд гардонидани масъулияти истифодабаранда мусоидати ҳаматарафа менамояд. Албатта, чунин ҳолат ҳангоми пардохти пули иҷрои қарз,

расонидани мол ё хизматрасонӣ ҳам тариқи марҳилавӣ ва ҳам тариқӣ ғайринақдӣ амалӣ мегардад.

Дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ ва тезутунд гардидани равандҳои ҷаҳонишавӣ ва таъсири ҳар гуна омилҳо ба фаъолияти бонкӣ хизматрасонии бефоиз ва маҳдудкунӣ аз як тараф метавонад ҳавасмандии мизочонро зиёд гардонад, аз дигар тараф амалиётҳои хавфнок ва хароҷоти баланддоштаро коҳиш диҳад. Қайд кардан зарур аст, ки имрӯз барои татбиқи ҳадафҳои стратегии ҳукумат дар самти амалиётҳои ғайринақдӣ ва дигар амалиётҳои ба пардохтҳои электронӣ хос тавассути амалиёт ё хизматрасонии бефоиз расидан ба ин ҳадафҳо имконпазир ва мувофиқи мақсад мебошад. Дар дигар маврид, амалиёти маҳдудкунӣ ё пешгирикунанда (превентивӣ) дар шароити баланд будани хавфҳо ва таҳдидҳо ба низоми бонкӣ ва зиёд шудани талаботи мизочони хатарнок ва гуногун дар иқтисодиёти имрӯза, истифодаи хизматрасонии бефоиз ва пешгирикунанда муҳим ва шартӣ зарурӣ мебошад. Қайд кардан зарур аст, ки имрӯз масъалаҳои мубрами ба амалиёт ва хизматрасонии бонки хосро тавассути нақшаи пешакӣ ё таҷриби аз қабл мавҷудбуда идора кардан мумкин аст. Аз ин хотир, дар шароити имрӯза истифодаи усули маҳдудкунӣ ё пешгирикунанда низ шартӣ зарурӣ мебошад. Имрӯз дар масъалаи усули маҳдудкунӣ ё пешгирикунанда аксар корхонаву муассисаҳо ва олимону коршиносон оиди ин масъала қарорӣ намуда истодаанд.

Хулосаи боби 3

Хизматрасонии бефоиз ва дигар шаклҳои хизматрасонӣ низ дар шароити имрӯза ба давраи ҳаёти бонк ва давомнокии амалиёту хизматрасониҳо бо ҷалби зиёди таваҷҷуҳи мизочон истифода бурда мешаванд. Новобаста аз ин, ба таври нисбӣ баъзе аз ин шакли хизматрасониҳо ба таври маҳдуд истифода мешаванд, лекин истифодаи онҳо дар ҳама бонку ташкилотҳои қарзӣ муҳим ва зарурӣ мебошад. Дар айни замон, ҷиҳати татбиқи амалии ҷорӣ намудани хизматрасониҳои дастрас, муфид ва бехатар бояд масъалаҳои зерин ҳаллу фасл карда шаванд:

1. Аз байн бурдани маҳдудиятҳои дастрасӣ ба интернетӣ баландсуръат ва фароҳамро гардонидани он дар шароити кӯҳсор будани Тоҷикистон;

2. Дар доираи имкониятҳои мавҷуда ва мақеи ҷойгиршавии ҳадди аксари мизочон фароҳамсозии инфрасохтори зарурӣ дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар;

3. Пурзӯр намудани амалишавӣ ва татбиқи шаклҳои муосири хизматрасониҳои бонкӣ ва истифодаи босмари онҳо дар тамоми воҳиду сохторҳои тичоатию ғайритичоратӣ;

4. Таъин намудани чазо дар худсарона истифода бурдани дастгоҳҳо ва воситаҳои пардохтии шахсони дигар аз тарафи субъектҳои гуногуни бозори хизматрасониҳо;

5. Фароҳам овардани омилҳои дастрасии содда ба хизматрасониҳои бонкӣ аз тарафи табақаҳои гуногуни аҳоли ва корхонаву муассисаҳо ва ғ.

Аз ин хотир, яке аз методҳои дигаре, ки арзёбии дурусти хизматрасониҳои бонкӣ ва бозори хизматрасониҳои онҳоро дар сатҳи зарурӣ муаррифӣ карда метавонад, ин гурӯҳбандӣ ва механизмҳои тақмили ҳисоббаробаркунӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ мебошад. Ва ин масъала риояи як қатор меъёру принципҳоро тақозо менамояд.

Имрӯз босамаргардонии амалиётҳои бонкӣ ва бахши воқеии иқтисодиёт, ки аз сарчашмаҳои пулӣ ва дигар амалиётҳои дар ихтиёри низоми бонкӣ буда вобаста мебошад. Илова бар ин, масъалаҳои арзёбӣ ва таъмини сифати хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурӣ ва муҳим буда, чунин масъалаҳоро тақозо менамояд;

1. Қабул намудани қонунҳои дахлдор ва фармоишҳои маҳдудкунии бевоситаи амалиётҳои хавфнок, ки дар оянда низоми бонкиро таҳдид менамоянд;

2. Додани имкониятҳои бештар ба операторҳои пардохтии дохилӣ ва дарёфти механизмҳои рақобатпазир гардонидани онҳо дар шароити имрӯза;

3. Ба таври маҷбурӣ дар фаъолияти тамоми субъектҳои иқтисодӣ чорӣ намудани чарайёнҳои бақайдгирии даромаду хароҷотҳо ва, ҳамзамон, кушодани суртаҳисобҳои бонкӣ ва ташкили ҳисобдорӣ;

4. Бо роҳҳои ҳавасмандгардонӣ дар алоқамандӣ бо шарикии давлат баланд намудани сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва паст кардани нархи хизматрасониҳои бонкӣ;

5. Андешидани чораҳои маҷбуркунӣ бидуни овардани зарар ба бонку ташкилотҳои қарзӣ дар самти дастгирии баҳши воқеии иқтисодиёт ва ғ.

ХУЛОСА ВА ПЕШНИҲОДҲО

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

1. Таҳия ва баррасии чараёнҳои доимоафзоюндаи низоми бонкӣ ва шаклҳои гуногуни хизматрасониҳои бонкӣ моро ба он водор менамояд, ки ба ислохотҳои ҷиддии хизматрасониҳои муосири бонкӣ ва тақвияти ин бозору дарёфти роҳҳои рушди ин шаклҳои хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути тамоми роҳу воситаҳо диққати хоса диҳем, зеро ҷанбаҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар солҳои охир боиси пешрафти як қатор соҳаҳо ва аз байн бурдаи дигар соҳаҳо гардидаанд. Дар ин миён таҳаввулотҳои технологӣ дар самти хизматрасониҳои бонкӣ яке аз қисматҳои асосӣ ва таркибии таҳаввулоти умумӣ мебошад. Бо ин мақсад зарурияти таҳқиқи ин масъала дар сатҳи ҷомеа махсусан корбарону таҳқиқотчиён муҳим ва зарурӣ мебошад[1-М].

2. Яке аз масъалаҳои асосӣ ва заминавии таҳқиқи ташаккули хизматрасониҳои бонкӣ, қабл аз ҳама таҳқиқи хусусиятҳои анъанавии амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ мебошад, ки бо мурури замон вобаста ба талабот ва як қатор тағйиротҳои сохторӣ дигар шудани шакли истифодаи онҳо дар асоси технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ, замимабарномаҳои электронӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифта, хулосаҳои мушаххас бароварда шудааст. Ҳамчунин, дар ин масъала ҷиҳати арзёбии дурусти илмӣ ҷанбаҳои назариявӣ, методӣ ва амалии хосиятҳои асосии хизматрасониҳои инноватсионии бонкӣ ва зарурияти онҳо дар рушди иқтисоди миллӣ ва беҳтарсозии сатҳу сифати зиндагии аҳоли баррасӣ намуда, хулосаҳои дахлдорро манзур намудем. Илова бар ин, бояд қайд намуд, ки ҳангоми баррасии дурусти амалиётҳои электронӣ ва инноватсияҳои умумӣ дар бонкҳо, роҳҳои татбиқи самараноки он дар низоми бонкии Тоҷикистон ҳосил мегардад[3-М].

3. Барои арзёбӣ ва баррасии дурусти масъала, вобаста ба талаботҳо ва тағйиротҳои низоми имрӯзаи иқтисодӣ сохторӣ, иттилоотӣ, техникӣ ва технологӣ ва тарзи муваффақонаи истифодаи он дар сатҳи низоми бонкӣ, ки

ба воситаи технологияҳои муосир амалӣ карда мешаванд, таҳлилу баррасӣ намуда, роҳҳои татбиқи онро дар рушди самараноки фаъолияти бонкӣ истифода намудем. Дар шароити имрӯза ҳимояи афзалиятҳои бонкӣ ва таъмин бехатарии он дар паҳноии амалиёту хизматрасониҳо ҳамавақт бо истифодаи васеи воситаҳои инноватсионӣ пардохтӣ имконпазир мегарданд[1-М].

4. Дар як сатҳ нигоҳ доштан ё бо як ё якчанд амалиёт пеш бурдани фаъолияти бонкӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣю молиявӣ ғайрибонкӣ, ҳамавақт талаб менамояд, ки вобаста ба талаботҳои гузариш ба рақамикунонии иқтисодиёт дар муҳити инноватсионӣ, ки яке аз қисматҳои асосии онро рақамикунонии амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ ташкил медиҳад талаб менамояд, ки мо моделҳои нави рушди хизматрасониҳои бонкӣ ва форматҳои татбиқи ин масъаларо дар андозаҳои муайян ташаккул дода, бо ин роҳ мушкилотҳои ҷойдоштаро ҳал намуда, самаранокии хизматрасониҳоро ба воситаи технологияҳои ҳушманд таъмин намоем. Илова бар ин, бозори қаблӣ ва қуҳнашудаи бонкии замони аввали истиқлолиятро таҳлилу арзёби намуда, ташаккули бозори нави хизматрасониҳои муосирри бонкиро бо истифодаи воситаҳои инноватсионӣ бо назардошти масъалаҳои самаранокӣ ва бехатарӣ таҳлилу баррасӣ намуда. роҳҳои содда гузаштан ба ин масъаларо пешниҳод намоем[2-М].

5. Қабл аз он, ки тақвияти бозори хизматрасониҳои бонкиро ҳамчун масъалаи асосӣ ва аввалиндараҷа мавриди таҳлил қарор диҳем моро зарур омад, ки пеш аз ҳама ба масъалаҳои маърифати молиявӣ ва фарогирии молиявӣ, ҳамчун қадами баъди фароҳам овардани инфрасохтори зарури пардохтӣ дар минтақаҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷиситон аҳамияти аввалиндараҷа дода, дарёфти рушди бозори муосири хизматрасониҳои бонкиро дар ҷамъият тавассути роҳу воситаҳои гуногун таъмин намоем. Ҳамчунин таҷрибаи номуваффақонаи бозори қаблӣи бонкӣ ва амалиётҳои онро ба инобат гирифта, ин тамоюлро бо бозори нави муосири бонкӣ иваз

намоем ва роҳҳои татбиқи онро пайваста зери назорати доимӣ қарор диҳем[6-М].

6. Новобаста аз он, ки дар равандҳои ҷаҳонишавӣ ва тамоюлҳои рақамкунонӣ қарор дорем, бояд ҳамеша ба масъалаҳои бехатарии амалиётҳо ва ҷимояи манфиатҳои субъектҳои иқтисодӣ ва аҳоли таъҷи намуда, инро ба таври доимӣ зери назорат дошта бошем. Зеро гарчанде, ки амалиётҳои электронии пардохтӣ дорои як қатор бартариятҳои иқтисодию иҷтимоӣ мебошанд, дар баробари ин баъзе мушкилот ва душворихоро доро мебошанд ва ин моро ба он водор менамояд, ки бештар ба ин норасоӣ расидагӣ намоем. Масъалаи паст кардани шиддати хавфҳои, ки дар заминаи техникаву технологияҳои муосир (кортҳои бонкӣ, замиабарномаҳои бонкӣ, ҳамёнҳои электронӣ) ба вуҷуд меоянд, дар таҳқиқоти илмӣ мо масъалаи меҳварӣ мебошад. Аз ин лиҳоз моро зарур аст, ки дар якҷоягӣ бо бонку ташкилотҳои қарзӣ новобаста аз дараҷаи баланди хавфу хароҷотҳо шаклҳои нави хизматрасониҳои виртуалӣ, ки ба воситаи изҳои ангишт ё рушноии ҷашм, симо ва дигар воситаҳои ба ин баробар истифода мегарданд дар лаҳзаҳои наздиктарин ба ин масъала гузарем[5-М].

7. Таҷриба ва тамоюлҳои зудтағйирёбанда дар солҳои охир собит намуд, ки дар баробари гузариш ба амалиётҳои виртуалӣ ҳисоббаробаркуниҳо бидуни истифодаи пули нақд, вусъати ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, пардохтҳои электронӣ тавассути суратҳисобҳои кортӣ ва як қатор амалиётҳои дигари ба ин баробар тақвияти рақамикунонии амалиётҳои қарзӣ пасандозӣ дар сатҳи низоми бонкӣ ҳадафи меҳварии мо буда, ба ин масъала мо аҳамияти зарурӣ дода, ҳулосаҳои мушаххаси татбиқкуниро пешниҳод намудем. Тақмили механизмҳои тақвияти амалиётҳои пасандозӣ қарзӣ дар шакли сифатан нав метавонад рушди минбаъдаи ғайринақдикунонии ин ду амалиёти муҳимро самаранок, бехатар ва пешрафта гардонад, ки таҳлилу ҳулосаҳои мо низ ба ин масъала нигаронида шудаанд. Дар ин радиф, ба андешаи мо ҳангоми ғайринақди кардани ин ду амалиёт мо метавонем самаранокӣ ва бехатарии онҳоро дар

хама шароит таъмин намуда, масъулияти қарзгиранда ва пасандоздоронро дучанд намоем[1-М].

8. Моро зарур аст, ки дар раванди рақамикунонии муҳити инноватсионии амалиётҳои бонкӣ вобаста ба бартарият, роҳҳои дар сатҳи содда ва самаранок пешниҳод намудани хизматрасониҳои бонкиро дарёфт намуда, вобаста ба ин гурӯҳбандии хизматрасониҳои бонкиро вобаста ба таҳияи модели афзалиятҳо ва бартариятҳои бозори қаблии бонкӣ ва бозори муосири хизматрасониҳои электронии бонкӣ коркард ва пешниҳод намоем. Ғайр аз ин, унсурҳои асосии сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва дараҷаи рақобатнокии онҳо дар доираи татбиқи ҳадафҳои муҳими рушди низоми инноватсионӣ бо пардохтҳои электрониро ба таври ҳаматарафа бояд таъмин намоем[7-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

1. Дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ зарурати татбиқи амалии ҳадафҳои созанда дар самти бозори хизматрасониҳои бонкӣ, рушди иқтисоди миллӣ, рақамикунонии иқтисодиёт, ислохотҳои иқтисодиё соҳавӣ талаб менамояд, ки бо ҳар роҳу восита ба ҳадафҳои асосии худ ноил гардида, натиҷаҳои назаррасро ба даст орем. Барои дар амал татбиқ намудани рушди хизматрасониҳои муосири бонкӣ низ ба андешаи мо масъалаҳои зерин ҳамчун ҳадафи асосӣ бо роҳҳои зерин бояд ҳатман татбиқ карда шаванд:

➤ Дар асоси истифодаи таҷрибаи хориҷӣ марҳала ба марҳала истифодаи воситаҳои ҳозиразамони электронии пардохтӣ дар бонкҳои тижоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ тибқи стратегияи пешбинишуда;

➤ Қабл аз фароҳам овардани инфрасохтори зарурии пардохтии бонкӣ дар Тоҷикистон бо роҳҳои қаблан санҷидашуда боназардошти манбаҳои даромади аҳоли ва корхонаҳои сатҳи гуногун баланд кардани маърифати молиявии аҳоли ва бештар намудани чараёнҳои фарогирии молиявӣ дар кишвар;

➤ Таҳияи моделҳои нави инноватсионӣ ба воситаи технологияҳои хозиразамони пардохтӣ, ки тавассути он дигар барномаҳои электронии пардохтӣ дар анҷоми амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ имконпазир мегардад;

➤ Ба ҳар роҳу восита тақия намудан ба бозори нави хизматрасониҳои электронии бонкӣ ва гирифтани таҷриба аз таъсири омилҳои дохилию берунӣ, инчунин қорбарӣ аз рӯи амалиётҳои қаблӣ ва хавфнок, ки онҳо метавонанд дар оянда низ ғайолияти бонкҳоро ҳалалдор созанд;

➤ Таъмини воситаҳои аввалияи истифодаи хизматрасониҳои муосири электронӣ, интернетӣ баландсуръат ва барномаҳои соҳавӣ, ки тавассути инҳо дастрасии истифодабарандагон ба ин воситаҳои электронии пардохт содда ва дастрас бошад;

➤ Ташкили дурусти ҳисобдорӣ дар тамоми субъектҳои иқтисодӣ ва бо қорҳои бонкӣ таъмин намудани аҳолии кишвар ба таври таъҷилӣ ва додани дигар имқониятҳои васеъи технологӣ;

➤ Ба таври афзоянда дар ҳамаи соҳторҳои давлатию ғайридавлатӣ, тиҷоратую истеҳсолӣ пурра аз байн бурдани муомилоти нақдӣ ва тақвияти пардохтҳои электронӣ дар асоси фароҳам овардани инфрасохтори дастаҷамъона;

➤ Дарёфти роҳҳои ба даст овардани эътимоди аҳоли нисбат ба низоми бонкӣ ва дар заминаи ин бо мурури замон аз байн бурдани бухрони эътимод дар қомеа;

➤ Содда ва самаранок гардонидани дастрасӣ ба амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ бо дарназардошти паст қардани меъёри ғоизи қарз, баланд қардани меъёри ғоизи пасандозҳо ва қам қардани нархи хизматрасониҳои электронӣ[3-М];

2. Қайд қардан зарур аст, ки вобаста ба натиҷаҳои таҳлил дар самти тақвияти хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити имрӯза ба андешаи мо қарои ташаққул ва рушди дурусти бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва тақвияти

шаклҳои нави хизматрасониҳои инноватсионии электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди масъалаҳои зерин аҳамияти аввалиндараҷа доранд;

- дар тамоми минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон густариши интернетӣ баландсуръат ва фарохмачро ва дастрасии содда ба он;

- густариши маърифати иттилоотӣ: таълиму омода кардани мутахассисон дар доираи восита ва технологияҳои иттилоотӣ иртиботии хозиразамони хушманд бо роҳи ташкили барномаҳои фаҳмондадихӣ;

- ташкил, татбиқ ва истифодаи ҳамаҷонибаи ҳисобдорӣ дар тамоми субъектҳои иқтисодӣ ва ташкили роҳҳои дастрасӣ ба кортҳои бонкӣ ва ба воситаи ин кушодани суратҳисоб;

- ҳамкорӣ ва шарикӣ бо субъектҳои хоҷагидорӣ, аҳоли, сохторҳои дахлдори кишварҳои дигар чӣхати татбиқи иқтисоди рақамӣ ва ҳукумати электронӣ;

- фарогирии молиявӣ ва доштани суратҳисоб дар бонкҳои тичоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣ, инчунин зиёд намудани сатҳи даромади аҳоли ва сарчашмаҳои даромади он;

- истифодаи васеи зеҳни сунъӣ дар иқтисодиёт ва идора намудани равандҳои самаранокгардони бахшҳои воқеии иқтисодиёт;

- таърихи зист ва фаъолияти шаҳрванд чӣхати гирифтани пеши роҳи хавфҳои эҳтимолӣ дар самти амалиёту хизматрасониҳои молиявӣ[8-М].

3. Иброз доштан зарур аст, ки мизони нобаробари талаботу таклифот дар сатҳи амалиётҳои пулӣ, ки он ба пулҳои нақдӣ асос ёфтааст тақозо менамояд, ки чӣхати ҳамқадам шудан бо равандҳои ҷаҳонишавӣ бояд ҳарчи зудтар инфрасохтори зарурии пардохтҳои электронӣ бо фановариҳои замони муосир дар шароити имрӯза муҳайё карда шавад. Чӣхати фароҳам овардани чунин шароит бо дарназардошти талаботҳои имрӯза ба андешаи мо дар айни замон бояд масъалаҳои зерин ҳадафи асосӣ бошад;

- додани имтиёзҳои андозӣ дар ташкили пардохтҳои электронӣ дар муддати 3-4 сол вобаста ба шакли фаъолияти корхонаву муассисаҳо, ки

истифодабарандагони асосии низоми пардохтӣ ва ҳамзамон ба пешниҳодкунанда ва ташкилкунандагони хизматрасониҳои пардохтӣ;

➤ вобаста ба зичии аҳоли дар минтақаҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳайё намудани шароити зарурӣ чихати тақвияти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, ҳамчунин корро бо нуқтаҳои савдо ва хизматрасонӣ дуруст ба роҳ мондан;

➤ кушодани марказҳои хизматрасонии электронӣ дар марказҳои фурӯши калонҳаҷм ва дорои имкониятҳои зиёди хариду фурӯш чихати паст кардани таҷамуи талабот ба амалиётҳои нақдӣ;

➤ дарёфти роҳҳои ҳавасманд гардонидани субъектҳои гуногуни иқтисодӣ чихати кушодани суратҳисобҳои бонкӣ чихати пешбурди чараёни дуруст ва саривактии ҳисоббаробаркунӣ ва ғ[2-М].

4. Масъалаҳои дар рисолаи илмӣ мо баррасишаванда ба вусъати рақамикунонии иқтисодиёт ва татбиқи он бо усулҳои инноватсионӣ рост меояд, бахшида шудаанд. Бо ҳамин хотир вобаста ба таҳқиқот ва заруриятҳо чихати дар амал татбиқ намудани иқтисоди рақамӣ ва вусъати бомароми пардохтҳои электронӣ барои боз ҳам фароҳам овардани шароити хуби хизматрасониҳо бояд масъалаҳои зерин муҳаё ва ё таъмин бошанд:

➤ дастгирии бахшҳои имконпазирии истеҳсолӣ ва ба шуғли пурмахсул фаро гирифтани аҳоли дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар;

➤ содда ва дастрас гардонидани амалиётҳои бонкӣ ва бо ин роҳ баланд кардани саводнокии молиявии аҳоли;

➤ дастгирӣ намудани соҳибкории хурду миёна аз ҳисоби пешниҳоди қарзҳои арзон ва имтиёзнок дар сатҳи кишвар;

➤ ташкил намудани бонкҳои виртуалӣ ё хизматрасониҳои ба ин баробар, ки хусусияти минтақавӣ ва байналимилалӣ доранд;

➤ таъмин намудани афзалиятҳои бехатарӣ ва амнияти пулҳои ғайринақдӣ, гум шудани қорт ё ҳолатҳои дигаре, ки тавассути замимабарномаҳои бонкӣ идоракунии суратҳисобҳо имконпазир мебошад[3-М].

5. Дар баробари масъалаҳои баррасишаванда, ки онро дар таҳқиқоти илмӣ худ мо мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додем, сифати хизматрасониҳои бонкӣ низ муҳим мебошад. Аз ин лиҳоз, вобаста ба баррасиҳои анҷомгирифта ба андешаи мо чиҳати тақмили сифати хизматрасониҳои бонкӣ дар айни замон зарурияти андешидани чораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

➤ беҳтаргардонии ҳолати техникую барномавии бонк ҳангоми баланд шудани талабот ба амалиётҳои виртуалӣ вобаста ба минтақа ва вақти иҷрои амалиёт ё хизматрасонӣ;

➤ дар ҳама ҳолат ва шароит пурзур намудани амнияти иттилоотию иртиботии хизматрасониҳои бонкӣ ҳангоми истифодаи онҳо дар чараёни хариду фурӯш ва дигар шаклҳои муносибати тижоратӣ ва ғайритижоратидошта;

➤ беҳтар сохтани фазои дастрасӣ бо интернетӣ баландсуръат дар минтақаҳои алоҳидаи аҳамияти умумидошта ва минтақаҳои алоҳидаи дурдаст, ки хосияти баланди тижоратую иртиботӣ доранд;

➤ ба даст овардани эътимод ва боварии аҳоли ҳангоми пешниҳод ва истифодаи хизматрасонӣ бо баланд гардонидани сатҳи пардохтпазирӣ[3-М].

6. Таъмини самаранокии амалиётҳои бонкӣ ва бахши воқеии иқтисодиёт, ки аз сарчашмаҳои пулӣ ва дигар амалиётҳои дар ихтиёри низоми бонкӣ қарордошта вобаста мебошанд як қатор тамоюлҳои инноватсиониро тақозо менамояд. Ба андешаи мо дар шароити имрӯза масъалаҳои арзёбӣ ва таъмини сифати хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурӣ ва муҳим буда чунин масъалаҳоро тақозо менамояд;

➤ қабул намудани қонунҳои дахлдор ва фармоишҳои маҳдудкунии бевоситаи амалиётҳои хавфнок, ки дар оянда низоми бонкиро таҳдид менамоянд;

➤ додани имкониятҳои бештар ба операторҳои пардохтии дохилӣ ва дарёфти механизмҳои рақобатпазир гардонидани онҳо дар шароити имрӯза;

➤ ба таври маҷбурӣ дар фаъолияти тамоми субъектҳои иқтисодӣ чорӣ намудани чараёнҳои бақайдгирии даромаду хароҷотҳо ва ҳамзамон кушодани суртаҳисобҳои бонкию ташкили ҳисобдорӣ;

➤ бо роҳҳои ҳавасмандгардонӣ дар алоқамандӣ бо шарикии давлат баланд намудани сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва паст кардани нархи хизматрасониҳои бонкӣ ва додани имтиёзҳои бештар ба истифодабарандагони хизматрасониҳои бонкӣ;

➤ андешидани чораҳои зарурӣ бидуни овардани зарар ба бонку ташкилотҳои қарзӣ дар самти дастгирии бахши воқеии иқтисодиёт бо усулҳои инноватсионӣ ва ғ[2-М].

7. Барои беҳтар гардидани сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва мувофиқ ба талаботи аҳоли содда намудани тартиби пешниҳоди онҳо дар баробари воситаҳои мавҷуда дар назди ҳар як бонку ташкилоти дигари қарзӣ ташкил намудани паркҳои технологӣ ва дар заминаи ин татбиқи таҷрибаи хориҷӣ бо ҷалби мутаххасисони хориҷӣ, ҳамчунин дигар кардани сохти хизматрасонии воситаҳои техникӣ, хизматрасонӣ, банкомат, терминал ва постерминалҳо ба монанди маҳдуд кардани амалиётҳои нақдӣ ва ба ҷои он дигар кардани шакли фаъолияти банкоматҳо дар баровардани қорҳои муҳлаташон ба охиerrasида ба ҷои додани пули нақд ва ғ. [1-М].

РҶҶХАТИ АДАБИЁТ

Санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ

1. Асосҳои сиёсати макропруденсиалии Бонки миллии Тоҷикистон аз 12 июли соли 2016. – 21 с.
2. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025. - 283 с.
3. Дурнамои сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2023 ва давраи миёнамуҳлат. Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.11.2018 № 1217. –28 с.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон” аз 28 июни соли 2011, №722 – 62 с.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ташкилотҳои маблағгузории хурд” аз 16 апрели соли 2012 №816. – 17 с.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ” аз 19 майи соли 2009 №524. – 43 с.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба қонунигардонии (расмиқунонии) даромадҳои бо роҳи қиноят бадастоварда, маблағгузории терроризм ва маблағгузории паҳнкунии силоҳи қатли ом» (Қонун №1404 аз 24.02.17с.). – 34 с.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.12.2018, шаҳри Душанбе [Манбаи электронӣ] URL: [https:// president.tj](https://president.tj) (24.01.2023)
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 28.12.2023, шаҳри Душанбе [Манбаи электронӣ]. – URL: [https:// president.tj](https://president.tj) (24.01.2023)
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22.12.2017, шаҳри Душанбе [Манбаи электронӣ]. – URL: [https:// president.tj](https://president.tj) (24.01.2023)

11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 26.01.2021, шаҳри Душанбе [Манбаи электронӣ]. – URL: [https:// president.tj](https://president.tj) (12.04.2022)

12. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, 21.12.2021, шаҳри Душанбе [Манбаи электронӣ]. – URL: [https:// president.tj](https://president.tj) (24.01.2023)

13. Постановление правительства Республики Таджикистан от 2 июля 2009 года, №406 «О разработке Программы реформирования аграрного сектора».

14. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. - 89 с.

15. Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026. – Душанбе, 2016- 74 с.

16. Стратегияи сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025. – Душанбе, 2020 - 11 с.

Маводу ҳисоботҳои оморӣ:

1. Бюллетени омили бонкӣ. –Душанбе, 2011.- №12 (197). - 144 с.
2. Бюллетени омили бонкӣ. – Душанбе, 2012.- №12 (209). - 152 с.
3. Бюллетени омили бонкӣ. –Душанбе, 2013.- №12 (221). - 150 с.
4. Бюллетени омили бонкӣ. –Душанбе, 2014. - №12 (233). - 52 с.
5. Бюллетени омили бонкӣ. – Душанбе, 2015. - №12 (245). - 164 с.
6. Бюллетени омили бонкӣ.–Душанбе, 2016.- №12 (257). - 144 с.
7. Бюллетени омили бонкӣ.–Душанбе, 2017.- №12 (269). - 145 с.
8. Бюллетени омили бонкӣ.–Душанбе, 2018.- №12 (281). - 125 с.
9. Бюллетени омили бонкӣ.–Душанбе, 2019.- №12 (293). -121 с.
10. Бюллетени омили бонкӣ.–Душанбе, 2020.- №12 (305). - 122 с.
11. Бюллетени омили бонкӣ.–Душанбе, 2021.- №12 (316). - 98 с.
12. Бюллетени омили бонкӣ.–Душанбе, 2022.- №12 (329). - 103 с.
13. Бюллетени омили бонкӣ.–Душанбе, 2023.- №12 (341). - 104 с.

Захирахон электронӣ:

14. [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://cyberleninka.ru>. (санаи мурочиат: 23.11.2022)
15. [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://habr.com.ru> (Санаи мурочиат: 27.12.2022)
16. [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://www.nbt.tj> (санаи мурочиат: 25.02.2023)
17. [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://www.andoz.tj> (санаи мурочиат: 23.09.2023)
18. [Манбаи электронӣ]. – URL: [www. ddsi. Com](http://www.ddsi.Com) (санаи мурочиат: 25.02.2022)
19. Ганиев, Р.Г. Состояние, тенденции и перспективы развития цифрового сегмента мировой экономики в постковидный период [Электронный ресурс]. – URL: <https://old.rtsu.tj> (25.03.2023)
20. Дементьева, К. Сбербанк применил идейное мышление [Электронный ресурс]. – URL: <http://kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=1525766&NodesID=4/>. (дата обращения: 25.04.2019).
21. Информация Центрального банка Узбекистана [Электронный ресурс]. – URL: www.cbu.uz (дата обращения: 21.12.2023)
22. Каменева, Н.А. Основные направления развития инноваций в России // Проблемы современной экономики. - 2010. - №3. [Электронный ресурс]. - URL: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=3206.html> (дата обращения: 16.03.2014).
23. Котц Дэвид, М. Неолиберализм и экономическое развитие США в 90-е годы // Энциклопедия местного самоуправления: электронный научный журнал. - 2003. - №4. [Электронный ресурс]. - URL: http://www.vasilieva.narod.ru/6_1_03.htm (дата обращения: 01.12.2022)

24. Развитие рынка банковских услуг для корпоративных клиентов – как фактор устойчивости коммерческих банков [Электронный ресурс]. – URL: www.iprmedia.ru (дата обращения: 25.01.2023)

25. [Электронный ресурс]. – URL: www.Yandex.tj. (дата обращения: 12.12.2018с.)

26. Что включает в себя понятие «банковские услуги» [Электронный ресурс]. – URL: <http://holygraal.ru/chto-vklyuchaet-v-sebya-ponyatiebankovskieuslugi>. (дата обращения: 25.05.2023)

27. Шарипов, Б.М. Анализ конкуренции на рынке банковских услуг Республики Таджикистан и методы ее снижения // Научные статьи по специальности «Экономика и бизнес» [Электронный ресурс]. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-konkurentsii-na-rynke-bankovskih-uslug-respubliki-tadzhikistan-i-metody-ee-snizheniya/viewer>. (25.02.2023:)

28. Шевчук Д.А. Банковские операции [Электронный ресурс]. – URL: <http://lib.rus.ec/b/169751/read>. (14.06.2024:)

Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

29. Абаева, Н.П. Классификация банковских услуг [Текст] / Н.П. Абаева, Л.Т. Хасанова. – Душанбе, 2011. – 123с

30. Азрилияна, А.Н. Большой экономический словарь [Текст] / А.Н. Азрилияна. – Под ред. А.Н. Азрилияна. - 4-е изд. доп. и перераб. - М.: Институт новой экономики, 1999. - 210 с.

31. Ашуров, Н. Идора кардани хатари бонкӣ [Матн] / Н. Ашуров, А. Ашуров. - Душанбе: ЧДММ «Суфра», 2013. – 175 с.

32. Ашуров, Н. Пул, қарз, бонк [Матн]: васоити таълимӣ / Н.Ашуров. - Душанбе: Матбуот, 2011. – 314 с.

33. Балабанов, И.Т. Риск-менеджмент [Текст] / И.Т. Балабанов. - М.: Финансы и статистика, 1996 – 230 с.

34. Банковский менеджмент [Текст]: учебник / Под ред. д.э.н., проф. О.И. Лаврушина. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: КноРус, 2016. – 486с

35. Банковское дело [Текст] / под ред. О.И. Лаврушина. – 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Финансы и статистика, 2010. – 678 с.
36. Банковское дело [Текст] / под ред. Г.Н. Белоглазовой, Л.П. Кроливецкой. – М.: Финансы и статистика, 2008. - ...с.
37. Беляков, А.В. Банковские риски: проблемы учета, управления и регулирования [Текст] / А.В. Беляков. - М.: БДЦ-пресс, 2003. – 255 с.
38. Бляхман, Л.С. Введение в менеджмент [Текст] / Л.С. Бляхман. - СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета экономики и финансов, 2017. - 378с.
39. Бокова, Ф.М. Исследование эффективности и качества банковских услуг [Текст] / Ф.М. Бокова. – М.: Финансы и статистика, 2010. –504 с.
40. Бухвальд, Б. Техника банковского дела [Текст] / Б. Бухвальд. – Москва: Сирии, 2002. – 219 с.
41. Быков, А.А. Инновационное развитие звеньев экономики [Текст]: монография / А.А. Быков. - Минск: Мисанта, 2013. - 296с.
42. Гавальда, К. Банковское право. Учреждения - Счета - Операции – Услуги: Перевод с французского [Текст] / К. Гавальда, Ж. Стуфле. - М.: Финстатинформ, 1996. - 566 с.
43. Друкер, П. Бизнес и инновации. - Пер. с англ. [Текст] / П.Друкер. – М.: ИД «Вильямс», 2009. - 320с.
44. Егоров, В. Маркетинг банковских услуг [Текст] / В. Егоров, А.В. Романов, В.А. Романова. – М., 1999. – 256 с.
45. Иванов, А.Н. Банковские услуги: зарубежный и российский опыт [Текст] / А.Н. Иванов. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 176 с.
46. Костерина, Т.М. Банковское дело [Текст] / Т. М. Костерина. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательство Юрайт, 2014.- 332с.
47. Котлер, Ф. и др. Основы маркетинга [Текст] / Ф.Котлер, Г. Армсронг, Дж. Сондерс и др. - М.: СПб.; Киев: Издат. дом «Вильямс», 1999. - 842 с.

48. Куликов, Н.И. Банковские ресурсы, их формирование и эффективное использование [Текст]: монография / Н.И. Куликов, Н.П. Назарчук. – Тамбов: Изд-во ФГБОУ ВПО «ТГТУ», 2014. – 108 с.
49. Лаврушин, О.И. Деньги. Кредит. Банки [Текст] / О.И. Лаврушин. – 3-е изд. - М.: Финансы и статистика, 2009. – 678 с.
50. Лаврушин, О.И. Банковские операции [Текст]: учеб. Пособие / О.И. Лаврушин. - 3-е изд. - М.: КНОРУС, 2018. - 384 с.
51. Лаврушин, О.И. Банковское дело [Текст]: учебник / О.И. Лаврушин, И.Д. Мамонова, Н.И. Валенцева [и др.]. – 8-е изд., стер. – М.: КНОРУС, 2009. – 768 с.
52. Лаврушин, О.И. Банковское дело [Текст]: учебник / И.О. Лаврушин, И.Д. Мамонова, Н.И. Валенцева. – М.: КНОРУС, 2011. – 302 с.
53. Лаврушин, О.И. Банковское дело [Текст]: учебник. /О.И. Лаврушин, И.Д. Мамонова, Н.И. Валенцева и др. – Под ред. О.И. Лаврушина. - 3-е изд., перераб. и доп. – М.: КНОРУС, 2005. – 299 с.
54. Лаврушин, О.И. Банковское дело [Текст]: учебник. / О.И.Лаврушин. - Под ред. О.И. Лаврушина. - 9 изд., стер.-2. - М.:Финансы и статистика, 2011. –462 с.
55. Лаврушин, О.И. Банковское дело: современная система кредитования [Текст] / О.И. Лаврушин, О.Н. Афанасьева, С.Л. Корниенко. - Изд. 3-е допол. - М.: КНОРУС, 2007. — 67 с.
56. Лаврушин, О.И. Деньги, кредит, банки [Текст]: учебник / О.И. Лаврушин. - Под ред. д.э.н., проф. О.И. Лаврушина. - 9 изд., стер. -М.: КНОРУС, 2011. - 274 с.
57. Лозовский, Л.Ш. Универсальный бизнес-словарь [Текст] / Л.Ш. Лозовский, Б.А. Райзберг, А.А. Ратковский. - М.: ИНФРА-М, 1997. - 467 с.
58. Маркетинг в отраслях и сферах деятельности [Текст]: учебник / Под ред. проф. В.А. Алексунина. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательство торговая корпорация «Дашков и К°», 2005. - 716 с.

59. Максютлов, А.А. Основы банковского дела [Текст]: учебное пособие / А.А. Максютлов. - М.: Бератор-Пресс, 2014. – 384 с.
60. Маркс, К. Капитал. Том III [Текст] / К. Маркс - М: Эксмо. 2011.-442 с.
61. Махшулов, С.Қ. Инноватсия дар бонкҳо [Матн]: китоби дарсӣ / С.Қ. Махшулов. – Душанбе, 2021. -320с.
62. Ольшаный, А.И. Банковское кредитование: российский и зарубежный опыт [Текст] / А.И. Ольшаный. - Под ред. Е.Г. Ищенко, В.И. Алексеева. - М.: Русская Деловая Литература, 2005. - 247 с.
63. Попова, В.Л. Управление инновационными проектами [Текст]: учеб. пособие / под ред. проф. В.Л. Попова. - М.: ИНФРА-М, 2009. - 336 с.
64. Раджабов, Р.К. Проблемы развития банковского обслуживания национальной экономики [Текст] / Р.К. Раджабов, Х.М. Ятимов. - Душанбе: Ирфон, 2003. – 93 с.
65. Рахимов, З.А. Инвестиционная деятельность банковской системы в условиях рынка [Текст] / З.А. Рахимов. - Душанбе: Ирфон, 2002. - 110 с.
66. Раҳимзода, Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз [Матн]: китоби дарсӣ / Ш. Раҳимзода. – Душанбе: Эр-граф, 2008. – 418 с.
67. Раҳимзода, Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз [Матн]: китоби дарсӣ / Ш. Раҳимзода. – Душанбе: Эр-граф, 2018. - 516 с.
68. Раҳимзода, Ш. Ҷаҳонишавӣ ва рушди иқтисоди миллӣ [Матн]: монография / Ш. Раҳимзода. – Душанбе: Эр-граф, 2019. - 219 с.
69. Рид, Э. и др. Коммерческие банки. - Пер. с англ. [Текст] / Э. Рид и др. - М.: СП «Космополис», 1991. – 480 с.
70. Роуз, П.С. Банковский менеджмент [Текст] / П.С. Роуз. – М: Дело Лтд, 2011. - 768 с.
71. Сандалов, Ҳ.А. Амалиётҳои бонкӣ [Матн]: китоби дарсӣ / Ҳ.А. Сандалов. - Душанбе: Ашуриён, 2020. - 448 с.
72. Синки, Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг= Commercial Bank Financial Management in the

Financial-Services Industry. - Пер. с англ. [Текст] / Дж. Синки. - М.: Альпина Бизнес Букс, 2019.-118 с.

73. Современные IT решения для финансовой индустрии [Текст]. - М.: Издательская группа «БДЦ-пресс», 2004. - 560 с.

74. Спицын, И.О. Маркетинг в банке [Текст] / И.О. Спицын, Я.О. Спицын. – Тернополь: АО Тернекс, 1995. – 303 с.

75. Хамитов, Н.Н. Банковское дело [Текст]: курс лекций / Н.Н. Хамитов. – Алматы: Экономика, 2014. – 216 с.

76. Ходжсон, Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории [Текст] / Дж. Ходжсон. - АНХ при Правительстве РФ. - М.: ДЕЛО, 2003. - 464 с.

77. Хотяшева, О.М. Инновационный менеджмент [Текст] / О.М. Хотяшева. - 2-е изд. - СПб.: ЗАО Издательский дом «Питер», 2006. - 264 с.

78. Ҳабибов, С.Ҳ. Менечмент [Матн]: китоби дарсӣ / С.Ҳ. Ҳабибов. – Душанбе, 2003. – 157 с.

79. Ҷӯраев, Б.М. Фаъолияти бонкӣ [Матн]: китоби дарсӣ / Б.М. Ҷӯраев. – Душанбе, 2018. – 500 с.

80. Раҳимзода, Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз [Матн]: китоби дарсӣ / Ш. Раҳимзода. - нашри сеюм. – Душанбе, 2018. – 100 с.

81. Шерзода, Д. Роҳнамои баъзе вожаҳои иқтисоди бозоргонӣ [Матн] / Д.Шерзода. - Душанбе, 1993. – 62 с.

82. Шумпетер, Й. Теория экономического развития [Текст] / Й. Шумпетер. - М., 1982. - 380с.

Мақолаҳо ва маърузаҳо:

83. Ақобирзода, Н. Заминаи ҳуқуқии фаъолияти зиддинҳисорӣ дар бозори хизматрасонии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Н. Ақобирзода // Ҳаёти ҳуқуқӣ. - 2020. - № 1 (29). - С. 254 -?.

84. Анохина, А.А. Цифровизация банковских услуг [Текст] / А.А. Анохина // Социально-экономическое развитие территорий. - 2021. – 2. - С. 30-39

85. Вализода, Ш.Ш. Таҳлил ва арзёбии тамоюли рушди низоми пардохти ғайринақдӣ дар давраи муосири Тоҷикистон [Матн] / Ш.Ш. Вализода // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - 2023. - № 2-1 (46). - С. 94-105

86. Волков, Я.В. Инновации как ключевой фактор развития стран [Текст] / Я.В. Волков // Дискуссия. - 2014. - №9(50). - С.12 -25.

87. Ганиев, Р.Г. Основные направления модернизации банковских услуг в рыночной экономике Таджикистана [Текст] / Р.Г. Ганиев // Вестник университета. - 2015. - №4. - С.90-94.

88. Друзь, В.К. Новые услуги и инновационные технологии коммуникации в банковском секторе [Текст] / В.К. Друзь // Известия ПГПУ им. В. Г. Белинского. - 2011. - № 24. - С. 266-271.

89. Жданова, О.А. Роль инноваций в современной экономике [Текст] / О.А. Жданова // Экономика, управление, финансы: материалы междунар. науч. конф. (г. Пермь, июнь 2011 г.). — Пермь: Меркурий, 2011. – С.114

90. Задорожная, И.В. Электронные банковские услуги: современные тенденции [Текст] / И.В. Задорожная // Современные тенденции в экономике и управлении. – 2023 №. 10 С. 214

91. Исаков, Н.Г. Развитие розничного бизнеса коммерческого банка [Текст] / Н.Г. Исаков // Вестник Волжского университета имени В.Н. Татищева. - 2019. - № 3. - Том 2. – С. 172-177.

92. Комилов, Н. Таҳлили баъзе хизматрасониҳои муосири бонкӣ дар рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ [Матн] / Н. Комилов, М. Саидова // Идоракунии давлатӣ. - 2023. - № 4-2 (64). - С. 113-123.

93. Қурбонова, С.А. Рушди хизматрасониҳои электронии бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / С.А. Қурбонова, А.А. Раҷабов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - 2020. - № 1 (30). - С. 96-101.

94. Мерзляков, В.Ф. Инновации как элемент экономического развития [Текст] / В.Ф. Мерзляков // Экономический науч. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. - 2012. - №2 (2). - С.209-213.

95. Митрохин, В.В. Качество услуг как фактор повышения конкурентоспособности банка [Текст] / В.В. Митрохин // Вестник ГОУВПО «Мордовский государственный университет им. Н.П. Огарева». – Саранск, сол2019 - С.72-80.

96. Оробинский, С.С. Взаимосвязь понятий «банковская услуга» и «банковский продукт» [Текст] / С.С. Оробинский // Вестник Омского университета. Серия «Экономика». - 2007. - № 3. - С. 95-98.

97. Перехожев, В.А. Современные подходы к пониманию категорий «банковский продукт», «банковская услуга» и «банковская операция» [Текст] / В.А. Перехожев // Финансы и кредит. – 2002. – № 21. – С. 23-32.

98. Пирзода, П.Р. Конституция Республики Таджикистан - источник правового регулирования банковских услуг [Текст] / П.Р. Пирзода // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. - 2016. - №1-3(39). - С. 22-29.

99. Пономарева, М.А. Зарубежный опыт банков в области менеджмента и маркетинга [Текст] / М.А. Пономарева // Финансы и кредит. - 2007. - № 20 (260). – С. 45-51

100. Самсонова, Л.А. Дистанционное банковское обслуживание [Текст] / Л.А. Самсонова // Дистансионный банковский журнал. – 2019 - №.8 С. 81-89

101. Ситдикова, Л.Б. Теоретические основы услуг по законодательству Российской Федерации [Текст] / Л.Б. Ситдикова // Юридическое образование и наука. – 2008. – № 1. – С.10-19

102. Хайрзода, Ш.К. Место и роль банковской системы в политике достижения финансовой устойчивости национальной экономики [Текст] / Ш.К. Хайрзода // Финансового-экономический вестник. - 2020. - №2(22). - С.8 -18

103. Холиқзода, Ҳ.Ҳ. Гузариш ба ҳисоббарбаркуниҳои ғайринақдӣ кафили рушди иқтисоди миллӣ [Матн] / Ҳ.Ҳ. Холиқзода // Чаҳонишавӣ. Тараққиёт. Бонқдорӣ. - 2023. - №3 (102). – С. 27-34

104. Шарипов, Б.М. Основные проблемы и тенденции расширения ресурсной базы кредитных организаций РТ в условиях роста нестабильности на внешних финансовых рынках [Текст] / Б.М. Шарипов // Вестник Таджикского национального университета. – 2012. – № 2/9. – С. 297-309.
105. Попов Н.В. Необанки как участники российского банковского сектора [Текст] / Н.В. Попов // Банковские услуги. 2020. № 5. С. 37–41.
106. Раҳимзода Ш. Иқтисодиёту бонкдорӣ ва рушди онҳо дар шароити ҷаҳонишавӣ [Матн] / Ш. Раҳимзода, С.Ҷ. Махшулов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон: бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2021. - №7. – С. 76 – 84.
107. Резниченко А.А. Влияние цифровизации на развитие банковского сектора РФ: сборник трудов конференции [Текст] / А.А. Резниченко, Е.Л. Арзамасова // Научные исследования и современное образование: материалы IX Междунар. науч.-практ. конф. (Чебоксары, 27 дек. 2019 г.) / редкол.: О. Н. Широков [и др.] – Чебоксары: Центр научного сотрудничества «Интерактив плюс», 2019. – С. 163-165.
108. Рудская Е.Н. Необанки: мировой опыт и перспективы [Текст] / Е.Н. Рудская, Ю.Ю. Полтавская // Молодой ученый. – 2016. – № 7. – С. 959–969.
109. Сандалов Х.А. Основы институционального развития кредитных ресурсов в коммерческих банках [Текст] / Х.А.Сандалов, Г.С. Латипова // Финансово – экономический вестник. - 2019. - № 4 (20). – С. 16 – 26.
110. Safarpour M. Identification and ranking the barriers to adoption and development of electronic banking in Iran // Procedia Economics and Finance. – 2016. – Т. 36. – С. 376 (374-380).
111. Сенная И.К. Необанк – банк будущего [Текст] И.К. Сенная // Научное сообщество студентов: Междисциплинарные исследования: сб. ст. по мат. XIX междунар. студ. науч.-практ. конф. – № 8(19). – С. 354.
112. Содикова М. Асосҳои назариявӣ-методологӣ ва ташаккули бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақа [Матн] / М. Содикова // Паёми

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2020. - №9. – С. 186 – 194.

113. Султонов З.С. Направления и механизмы развития инфраструктурного обеспечения предпринимательства в Республике Таджикистан [Текст] / З.С. Султонов, М.Х. Саидова, Д.А. Табарова // Вестник Таджикского государственного университета коммерции №3(28)-2019. Душанбе, «Точир»-2019, с. 43-47.
114. Сурова Е.Ю. перспективы развития цифровых технологий в сфере банковских услуг [Текст] / Е.Ю. Сурова, А.С. Ветров // Социально-экономические проблемы развития нового общества – № 4 (31) – 2020. – С. 47.
115. Тажбенова Г.Д., Мажитова Б.Б. Развитие цифрового ипотечного кредитования в мировой практике [Текст] / Г.Д. Тажбенова, Б.Б. Мажитова // Государственный аудит. Том 55 № 2 (2022). С. 37-45.
116. Трачук А.В. Перспективы применения мобильных платежных сервисов в России: теоретический подход к пониманию факторов распространения [Текст] / А.В. Трачук, Н.В. Линдер // Вестник факультета управления СПбГЭУ. – 2021. – № 1-1. – С. 322-328.
117. Файзов Н.З. Ҷанбаҳои концептуалии инноватсияҳои бонкӣ ва рақамикунонии соҳаи бонкӣ дар шароити муосир [Текст] / Н.З. Файзов // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – № 4-2 (34). – 2020. – С. 71 (73-79).
118. Фурсова Т.В. Внедрение чат-ботов в технологии дистанционного банковского обслуживания [Текст] / Т.В. Фурсова, Т.Н. Терновская, Е.В. Романов // Вестник МФЮА № 4 / 2020 (С.45-52) – С. 46.
119. Хайрзода Ш.К. Дигаргуншавии сохтори низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ноустувории молиявӣ [Матн] / Ш.К. Хайрзода // Паёми молия ва иқтисод. 2020. № 3 (23). – С. 7 – 18. 168.
120. Хайрзода Ш.К. Место и роль банковской системы в политике достижения финансовой устойчивости национальной экономики

- [Текст] / Ш.К. Хайрзода // Финансово - экономический вестник. 2020. № 2 (22). – С. 7 – 13. 169.
121. Хикматов У.С. Анализ развития основных показателей банковской системы Республики Таджикистан [Текст] / У.С. Хикматов // Вестник (Российско-Таджикский (Славянский) университет). - 2019. - №3 (67). – С. 41 – 52.
122. Худайберганава З.З. Важность цифровых банковских услуг [Текст] / З.З. Худайберганава // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2020. – № 5-2(63). – С. 207-210.
123. Цхададзе Н.В. Развитие системы дистанционного банковского обслуживания: деньги уходят в онлайн [Текст] / Н.В. Цхададзе // Вестник экономической безопасности. – 2018. – № 2. – С. 357-364.
124. Шарипов, Б.М. Влияние внешних факторов на финансовую устойчивость рынка банковских услуг Таджикистана и усиление роли государственной поддержки [Текст] / Б.М. Шарипов, О. Махмадов // Современное состояние и перспективы развития финансово-аналитической науки и практики в цифровом пространстве в России и за рубежом: Сб. ст. – М.: Аудитор, 2018. – С. 153 – 164.
125. Шарипов Б. М. Проблемы и тенденция развития безналичной платежной системы в Республики Таджикистан [Текст] / Б.М. Шарипов, Ш.Ш. Вализода // «Механизмы обеспечения финансовой устойчивости кредитных организаций в условиях индустриализации и инновационной экономики» // Международной научно-практической конференции (10-го февраля 2023 года) – Душанбе, Типография ТНУ, 2023. – С. 256 – 265.
126. Шишкина Д.А. Цифровая ипотека в России: проблемы и перспективы развития [Текст] / Д.А. Шишкина // Вестник СГСЭУ. – 2019. – № 4 (78). – С. 129-133.

127. Юсеф Р. Перспективы развития электронных банковских услуг России [Текст] / Р. Юсеф // Научный результат. Экономические исследования. – № 1. – 2021. – С. 5-12.

128. Юсупова Г.А. Нақши технологияҳои молиявии муосир дар фаъолияти ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Г.А. Юсупова // Паёми ДПДТТ ба номи академик М.С. Осимӣ № 4 (21) - 2021 С.59-68. (С. 62).

Диссертатсия ва авторефератҳо:

129. Аҳадов, И.Қ. Тақмили низоми идоракунии дороиҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси 08.00.07 - Молия, муомилоти пулӣ ва қарз / И.Қ. Аҳадов. – Душанбе, 2024.- 193 с.

130. Дембеғиев, М.С. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ: ташаққул ва рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: дисс... номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси 08.00.07 / М.С. Дембеғиев. – Душанбе, 2023. - 145с.

131. Заернюк, В.М. Методологические основы институционального развития рынка банковских услуг [Текст]: диссертация ... доктора экономических наук: 08.00.10 [Место защиты: Российский государственный университет туризма и сервиса]. / В.М. Заернюк. - Москва, 2014. – 167 с.

132. Махшулов, С.Ҷ. Таъсири қарздиҳии бонкӣ ба самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.10 / С.Ҷ. Махшулов. - Душанбе, 2020.- 189 с.

133. Мирзоев, С.С. Баландбардории устувории молиявии низоми бонкии Тоҷикистон[Матн]: дисс. барои дарёфти дараҷаи илмӣ н.и.и. аз рӯйи ихтисоси / С.С. Мирзоев. - Душанбе, 2019. - 175 с.

134. Муравьева А.В. Банковские инновации: мировой опыт и российская практика [Текст]: дис. ... к.э.н.: 08.00.10 / А.В. Муравьева. – М., 2005. – 164с.

135. Попова, Л.В. Финансово-кредитный механизм воспроизводства капитала в агроформированиях [Текст]: автореферат дис... доктора экономических наук: 08.00.10 / Л.В. Попова. - Волгоград, 2008. - 44 с.

136. Рахимов, З.А. Развитие банковской системы Таджикистана в условиях переходной экономики [Текст]: диссертация на соискание ученой степени д.э.н. по спец. 08.00.10 - Финансы, денежное обращение и кредит / З.А. Рахимов. – Москва, 2003. – 326 с.

137. Рыбин, С.В. Совершенствование методов и инструментов управления активами коммерческого банка [Текст]: диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.10 / С.В. Рыбин. – Ставрополь, 2007. – 205 с.

138. Рыскина, Т.М. Современная система кредитования российских предприятий и перспективы ее развития [Текст]: дисс. на соис. уч. ст. к.э.н.: 08.00.10 / Т.М. Рыскина. - М., 2000. – 186 с.

139. Сайфуров, К.Ф. Совершенствование финансово-кредитного механизма воспроизводства основных фондов сельского хозяйства в условиях рынка (на материалах Республики Таджикистана) [Текст]: дисс. на соис. уч. ст. к.э.н.: 08.00.10 / К.Ф. Сайфуров. – Бишкек, 2013. - 156 с.

140. Сакнко, В.И. Развитие рынка розничных банковских услуг [Текст]: дисс..кан...эк..наук. / В.И. Сакнко. – Краснодар, 2008. – 156 с.

141. Сафаров, Қ.С. Такмили низоми идоракунии хавфҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: дисс. барои дарёфти дараҷаи илмӣ н.и.и. аз рӯйи ихтисоси 08.00.10 / Қ.С. Сафаров. – Душанбе, 2021. – 177 с.

142. Татаркулова, Р.А. Методы и инструменты повышения качества банковских услуг кредитных организаций региона [Текст]: диссертация ... кандидата экономических наук: 08.00.10; [Место защиты: Сев. Кавказ. гос. техн. ун-т]. / Р.А. Татаркулова. - Ставрополь, 2010. – 145с.

143. Хайрзода, Ш.Қ. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботи молиявӣ [Матн]: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои иқтисодӣ: 08.00.10 / Ш.Қ. Хайрзода. - Душанбе, 2021.- 430 с.

144. Шебаров, А.И. Методология организации управления инновационно-ориентированным развитием промышленных предприятий

[Текст]: автореферат дисс... д.э.н. 08.00.05 / А.И. Шебаров. - М., 2012. – 176 с

145. Анисимова Н.Ю. Организация подготовки кадров в цифровой экономике: методология трансформации и реализация. [Текст]: дисс. ... доктора экономических наук: 5.2.3. / Н.Ю. Анисимова. – Симферополь, 2023. – С.4. (345 с).

146. Бычкова И.И. Цифровизация банковских продуктов как основа формирования экосистемы банка [Текст]: автореф. дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.01 / И.И. Бычкова. – Ростов-на-Дону, 2021. – 18 с.

147. Магомаева Л.Р. Банковские инновации в условиях цифровой экономики: теория и практика. [Текст]: дисс. ... доктора экономических наук: 08.00.10 / Л.Р. Магомаева. – Владикавказ, 2020. – 367 с.

148. Piirainen L. Digitalization of the financial sector and change management. Bachelor's Thesis. 2016. - 60 p.

149. Резник И. А. Развитие электронных банковских услуг [Текст]: автореф. дисс.... канд. экон. наук: 08.00.10: – СПб, 2008. – 19 с.

150. Уланова Е.С. Эффективная национальная платежная система в условиях развития цифровой экономики [Текст]: автореф. дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / Е.С. Уланова. – М., 2022. – 158 с.

151. Хайрзода Ш.Қ. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботи молиявӣ. (назария, методология, амалия) [Матн]: дисс. докт. илмҳои иқтисодӣ: 08.00.10. / Ш.Қ. Хайрзода. – Душанбе. – 276 с.

152. Ҳалимов Л.М. Такмили механизми нархгузори бонкӣ (дар асоси бонкҳои тижорати Ҷумҳурии Тоҷикистон) [Матн]: автореф. дисс. номз. илмҳои иқтисодӣ: 08.00.10 / Л.М. Ҳалимов. – Душанбе, 2021. – 25 с.

153. Юсеф Р. Развитие электронных банковских услуг и их оценка соответствия потребностям национальной экономики [Текст]: дисс. ... канд. экон. наук: 5.2.4. / Р. Юсеф. – Белгород, 2022. – 163 с.

Феҳристи корҳои ҷопшудаи муаллиф аз рӯйи ихтисоси диссертатсия

Мақолаҳо дар маҷаллаҳои тақризшаванда:

[1-М]. Аъзамова, Т.Т. Аҳамияти иҷтимоию иқтисодии хизматрасониҳои бонкӣ [Матн] / Т.Т. Аъзамова // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. - №1. - С.303-310. ISSN2663-0389

[2-М]. Аъзамова, Т.Т. Механизмҳои тақмили ҳисоббаробаркуниҳо дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ [Матн] / Шариф Раҳимзода, Т.Т. Аъзамова // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. - №2. - С. 24-34. ISSN2663-0389

[3-М]. Аъзамова, Т.Т. Асосҳои ташаккули равандҳои инноватсионӣ дар самти хизматрасониҳои бонкӣ вобаста ба талаботи бозор [Матн] / Т.Т. Аъзамова // Паёми молия ва иқтисод. - 2023. - №4/2 (39). - С.515-528. ISSN 2663-0389.

[4-М]. Аъзамова, Т.Т. Назария ва хусусиятҳои хизматрасониҳои бонкӣ дар низоми иқтисодӣ [Матн] / Т.Т. Аъзамова // Паёми молия ва иқтисод. - 2023. - №4/1 (38). - С.311-319. ISSN 2663-0389.

[5-М]. Аъзамова, Т.Т. Основы формирования инновационных процессов по направлению банковских услуг в зависимости от требований рынка [Текст] / Т.Т. Аъзамова // Вестник Таджикского национального университета. – 2024. - №6.Қисми 1 - С. 194-201. ISSN 2413-5151.

[6-М]. Аъзамова, Т.Т. Механизмҳои тақмили ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ [Матн] / Т.Т. Аъзамова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2024. - №10. - Қисми 1. - С. 208-215. ISSN 2413-5151.

Дар дигар нашрияҳо:

[7-М]. Аъзамова, Т.Т. Масъалаҳои назариявӣ ва актуалии бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосир [Матн] / Т.Т. Аъзамова // Маҷлади конференсияи илмӣ - амалии байналмилалӣ дар мавзӯи “Тоҷикистон дар низоми муосири молиявӣ – қарзии байналмилалӣ”, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Саҳ186-172

[8-М]. Аъзамова, Т.Т. Масъалаҳои асосии рақобатпазирии низоми бонкӣ дар давраи ҷаҳонишавӣ [Матн] / Т.Т. Аъзамова // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ – амалӣ дар мавзӯи «Тоҷикистон дар низоми муносибатҳои молиявӣ – қарзии байналхалқӣ», 26.11.2021. – 2022. - С.552-559

[9-М]. Аъзамова, Т.Т. Таъсири хизматрасониҳои муносири бонкӣ ба сатҳи беҳатарии бонкҳо [Матн] / Т.Т. Аъзамова // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ – амалӣ дар мавзӯи “Механизмҳои таъмини устувории молиявии ташкилотҳои қарзӣ дар шароити саноатикунӣ ва иқтисодиёти инноватсионӣ”, ДДМИТ. - 2023 Саҳ368-372

[10-М]. Аъзамова, Т.Т. Сарчашмаҳои ҷалби сармояи иловагии бонкӣ дар шароити рақамикунӣ иқтисодиёт [Матн] / Т.Т. Аъзамова // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ- амалӣ дар мавзӯи “Рушди низоми бонкӣ ва рақамикунӣ бахши молиявӣ», ДДК ба номи А.Рӯдакӣ, 18-19 декабри соли 2023. – С.86-91.

[11-М]. Аъзамова, Т.Т. Ҷанбаҳои назариявии хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосир [Матн] / Т.Т. Аъзамова // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Афзалиятҳои рушди бахши молиявӣ дар давраи гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ” бахшида ба рӯзи кормандони мақомоти молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ДДМИТ, 07.12.2023. – С.174-179

[12-М]. Аъзамова, Т.Т. Масъалаҳои актуалии хизматрасониҳои муносири бонкӣ [Матн] / Т.Т. Аъзамова // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ- амалӣ дар мавзӯи «Афзалиятҳои стратегии рушди иқтисоди миллӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти индустриалӣ-инноватсионӣ», ДДМИТ, 1 апрели соли 2024. – С248-254

[13-М]. Аъзамова, Т.Т. Ташаккули заминаҳои густариши хизматрасониҳои бонкӣ тавассути воситаҳои ҳозиразамони виртуалӣ // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Рушди низоми бонкии ҶТ дар шароити муосир: муаммоҳои рушд ва роҳҳои ҳалли онҳо”, 11.03.2023. –С157-162

[14-М]. Аъзамова, Т.Т. Рушди хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити имрӯза // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ- амалӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои рушди хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити гузариш ба низоми нави рақамикунонии иқтисодиёт», ДДД, 18-19 апрели соли 2024. – С189-194

[15-М]. Аъзамова, Т.Т. Таҳлили бозори хизматрасонии қарзӣ дар шароити муосир [Матн] / Т.Т. Аъзамова // Маводи конференсияи илмӣ- назариявӣ ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон бахшида ба солҳои 2022-2026 “Солҳои рушди саноат”. - С.271-277.